

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
Գ. ԳԱՆՍԵՏԱՆԻ

Դ Ա Ս Ա Գ Ի Ր Ք

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄԱՍ

Աստրախա, Աֆրիկա, Ասիա և Ամերիկա:

Կ Ա Ձ Մ Ե Ց

Լ Ե Ի ՈՆ Բ Ա Ր Ա Յ Ե Ա Ն

Տ Փ Ի Ի Ս

Տպարան Տ. Մ. Ռոտինեանցի

1907

1(075)
-12

435.

80

20532

5 OCT 2011
102 130
10 FEB 2013

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ Գ. ԳԱՆՍՏԵԱՆԻ

91(025)

Բ-12

և

Դ Ա Ս Ա Գ Ի Ր Ք

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՅԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Բ. ԲԱՂԱԲԱՆԱՆ ՄԱՍ

Աստրալիա, Աֆրիկա, Ասիա և Ամերիկա:

Կ Ա Ձ Մ Ե Յ

Լ Ե Ի ՈՆ Բ Ա Բ Ա Յ Ե Ա Ն

Տ Փ Խ Ի Ս

Տպարան Տ. Մ. Ռոտինեանցի

1907

1004
180112

26 FEB 2013

383

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎՃԱՐԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ՆՈՒՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ

Յ Ա Ր Գ Ե Ն Ի

Գ Ա Յ Ի Ա Ն Է Ա Թ Ա Բ Է Գ Ե Ա Ն Ի Ն

Նրախտագիտութեան խորին զգացմունքով

Կ Ա Ձ Մ Ո Ղ Ը

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Հայկական դպրոցների համար նոր դասագրքերի կա-
րիքը սաստիկ զգալի է: Այդ դպրոցներում աւանդում են
մի շարք առարկաներ, որոնց մեծ մասը չունի նաւա-
տակայարմար դասագրքեր: Մասնաւորապէս ընդհանուր
աշխարհագրութեան դասագրքի կարիքը աւելի եւս զգալի
է: Մի քանի տարի է արդէն, որ ընդհանուր աշխարհագրու-
թեան (մասնաւոր նրա քաղաքական մասի) ուսուցիչները այդ
առարկան եղած հայկական դպրոցներում մեծ մասամբ թեւա-
դրելով էին անցնում, որովհետեւ դպրոցական հրապարակի
վրայ չկար ոչ մի դասագիրք: Ներկայ աշխատութիւնը մենք
կազմել ենք ուսական եւ գերմանական մի քանի դասա-
գրքերից օգտուելով եւ կազմելով այն չափով, ինչ չափով
որ այդ մասը անցնում են մեր դպրոցների երկրորդ դա-
սարանում: Այդ չափը մեզ ծանօթ է եղել, որովհետեւ մենք
մի քանի տարի շարունակ եղել ենք այդ առարկայի քո-
լոր մասերի ուսուցիչը հայոց զանազան դպրոցներում: Ամե-
նից առաջ այս մասը մենք յանձնեցինք տպագրութեան,
որովհետեւ դրա—կարիքը աւելի զգալի էր: Շուտով լոյս կը-
տեսնեն եւ առաջին (քնական մաս) ու երրորդ հատորները:

1. ԲԱԲԱՅԵԱՆ

Ա Ի Ս Տ Ր Ա Լ Ի Ա.

ԱԻՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԴԻՐՔՆ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ:

Աւտրալիան՝ հինգ մայր ցամաքներից ամենափոքրը,
միակ մայր ցամաքն է, որ իր բոլոր մասերով գտնոււմ է
հարաւային կիւսագնդում՝ հասարակածի մօտ: Նրա տարա-
ծութիւնը արեւմտից դէպի արեւելք 4000 վերստ է, իսկ
հիւսիսից դէպի հարաւ 8000 վերստ: Աւտրալիա մայր ցա-
մաքի ամենա—հիւսիսային ծայրը Նօրթ հրաւանդանն է, որ
գտնոււմ է հարաւային լայնութեան 11°-ի տակ, իսկ ամենա-
—հարաւայինը, Վիկտօն, 39° հարաւային լայնութեան
տակ: Նա Ասիայի և Եւրոպայի նման աւելի երկար, քան
լայն մայր ցամաք է: Աւտրալիայի ամենաարեւմտեան ծայրը
Ստիպ հրաւանդանն է, որ գտնոււմ է 133° արեւելեան երկա-
րութեան տակ, իսկ ամենաարեւելեան ծայրը Բայրօն հրու-
անդանը, որ ընկնում 173° արեւելեան երկարութեան տակ:
Աւտրալիայի ամբողջ տարածութիւնը 9 միլիոն քառ. քիլոմետր
Նրա մօտ $\frac{3}{5}$ մասը ընկած է տաք—բարեխառն գո-
տիւմ, իսկ $\frac{2}{5}$ -կան մասը տաք գոտիւմ: Իւր կլիմայի տա-
րութեամբ նա աւելի նման է Աֆրիկային:

ԱԻՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԱՓԵՐԻ ԴԵՒԳՐՈՒԹԻՒՆԸ:

Աւտրալիան իր ափերի գծագրութեամբ նման է հա-
րաւային միւս մայր ցամաքներին՝ Աֆրիկային և հարաւային

Ամերիկային: Աւստրալիան չըջապատւած է Հնդկական և Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսներով, որոնք ուռգուած, կտրատուած են նրա ափերը և կազմում են երկու մեծ ծոցեր՝ *Կարպենտարիայի* ծոցը հիւսիսում և *Աւստրալիականը*՝ հարաւում:

Աւստրալիան չունի իր ներսը շատ խոր մտնող ծոցեր, որոնք նրա կլիման կարող էին մասամբ բարելաւուն և ծովային դարձնել, դրա համար էլ Աւստրալիայի կլիման ընդհանրապէս ցամաքային է:

Աւստրալիային են պատկանում և բաղմաթիւ մեծ ու փոքր կղզիներ, որոնք գտնւում են Մեծ ովկիանոսի միջին մասերում և բոլորովին տարբերում են Աւստրալիական մայր ցամաքից թէ իրանց բնութեամբ և թէ աղբարնակութեամբ: Այդ բոլոր կղզիները ընդհանուր անունով կոչւում են *Ովկիանիա*: Ովկիանիայի կղզիները բաժանւում են երկու զխաւոր տեսակների՝ ներքին և արտաքին կղզիներ: Ներքին կոչւում են այն կղզիները, որոնք գտնւում են մայր ցամաքից շատ մօտ, իսկ արտաքին նրանք, որոնք Աւստրալիայից շատ հեռու են ընկած: Ներքին կղզիներից նշանաւոր են հետեւեալները. *Նոր Գվինէա*, *Նոր Պոմերանիա* կամ *Նոր Բրիտանիա*, *Նոր Մեքլենբուրգ* կամ *Նոր Իրլանդիա*, *Սողոմոնեան*, *Նոր Հերդիդեան*, *Նոր Կալեդոնիա*, *Նոր Զելանդիա* և այլն կղզիները: Արտաքին կղզիներից նշանաւոր են. *Կարոլինեան*, *Մալանեան*, *Փիջի*, *Սամուա*, *Տօնգա* կամ *Բարեկամութեան*, *Թայիթի* կամ *Ընկերութեան*, *Սանդվիչեան* և այլն կղզիները:

ԱՌՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԳԻԻՏՐ:

Եւրոպացիները Աւստրալիան Ամերիկայից ուշ գտան: Փորթուգալացի յայտնի ծովագնաց Մագելլանը առաջինն էր, որ 1521 թուին, իր շուրջերկրեայ հանապարհորդութեան ժամանակ գտաւ Աւստրալիային պատկանող Մարիա-

նեան և Նոր Գվինէա կղզիները: Սակայն Աւստրալիա մայր ցամաքը յայտնագործվեց միայն 17-րդ դարու սկզբում և այն էլ հոլլանդացիների շնորհիւ, որոնք այն ժամանակ մի քանի գաղութներ ունէին Մալայեան արշիպելագին պատկանող կղզիների վրայ: Հէնց դրա համար էլ Աւստրալիան առաջներում կոչւում էր «Նոր-Հոլլանդիա» և մինչև այսօր էլ այդ մայր ցամաքի մի քանի մասեր, հոլլանդական անուններ ունին: 18-րդ դարու վերջում անգլիացի նշանաւոր ծովագնաց Կուկը առաջին անգամ յայտնագործեց Սանդվիչեան, Ընկերութեան և Թայիթի կղզիները: Այդ միևնոյն դարում անգլիացիները իրանց գաղութները հիմնեցին սկզբում Աւստրալիայի հարաւ-արեւելեան մասում, իսկ 19-րդ դարու ընթացքում նրանք բռնեցին գրեթէ ամբողջ Աւստրալիան:

ԱՌՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ:

Աւստրալիան Աֆրիկայի նման ներկայացնում է մի մեծ սարահարթ, որը քանի մօտենում է մայր ցամաքի ծայրերին, այնքան էլ հետզհետէ բարձրանում է: Աւստրալիայի սարահարթի կենդրոնական մասը ամենացածրն է:

Այդ սարահարթի ամենացածր մասի վրայ է գտնւում *Էյրէ Լիճը*, իսկ ամենաբարձր մասերում, այն է Աւստրալիայի արեւմտեան և արեւելեան ծայրերում ամենաբարձր լեռները, որոնցից ամենանշանաւորն է *Աւստրալիական Ալպերը*՝ Թօունսէնտ գագաթով, որ միայն ձմեռն է ձիւնով ծածկւած լինում: Աւստրալիայի երկրորդ նշանաւոր լեռնաշղթան *Կապրյոտ լեռներն* է: Այդ երկու լեռնաշղթաներն էլ հարուստ են ոսկու և պղնձէ հանքերով:

Աւստրալիայի ծայրերում գտնուող լեռնաշղթաները նրա կլիման ցամաքային են դարձնում, որովհետեւ դրանք չեն թողնում ովկիանոսների խոնաւութիւնը մայր ցամաքի ներսը մտնելու:

ՈՌՈԳՈՒՄՆ

Ուսումնական կողմից Աւստրալիան շատ աղքատ է, որովհետեւ նա չունի մեծ և ջրառատ գետեր:

Եղած գետերն էլ ամառը կամ բոլորովին ցամաքում են, կամ ներկայացնում են մի-շարք լճեր՝ մեծ մասամբ ճահիճներ, որոնք միմեանց հետ չեն միացած: Սակայն անձրևները ժամանակ Աւստրալիայի գետերը սաստիկ յորդանում են և շատ անգամ հեղեղներ առաջացնում: Աւստրալիայի ամենամեծ և իսկական գետը Մուրրեյն է, Դարլինգ նշանաւոր փտակով: Այդ գետը նաւարկելի է և ամբողջ տարվայ ընթացքում գրեթէ չէ ցամաքում:

Լճերի կողմից էլ աղքատ է Աւստրալիան: Նշանաւոր լճերը գտնւում են նրա հարաւային կողմում. դրանցից յայտնի են Թորրենսի, Հերդենէր և Էյրէ լճերը, որոնք երաշտ ժամանակը ցամաքում և աղի ճահիճներ են դառնում:

ԿԼԻՄԱՆ:

Աւստրալիայի կլիման բնդհանրապէս չոր և ցամաքային է, առաջին որովհետեւ նրա ծայրերում գտնուող լեռները չեն թողնում ովկիանոսների խոնաւութիւնը մայր ցամաքի ներսը մտնելու, երկրորդ որովհետեւ նրա ավերը շատ չեն կտրատւած: Աւստրալիան գտնւում է հարաւային կրտադնգում. նրա ամենատաք ամիսները յունուար և փետրուար ամիսներն են, իսկ ամենացուրտը յունիսը և յուլիսը: Աւստրալիայի հիւսիսային մասը գտնւում է տաք կամ այրեցեալ գօտում, որտեղ ձմեռ երբէք չէ լինում, իսկ հարաւային մասը բարեխառն գօտում, որ ունի շատ մեղմ ձմեռ և տաքուայ չորս եղանակները: Առատ և յորդ անձրևներ են լինում միայն Աւստրալիայի արևելեան և հիւսիսային մասերում: Հիւսիսային մասում

փչում են Մուսսոն կոչւած հողմերը, ամառը փչում է հիւսիս արևմտեան Մուսսոնը, որ ովկիանոսից խոնաւութիւն է ներս բերում, իսկ ձմեռը՝ հարաւ-արևելեան մուսսոնը, որ փչում է ցամաքից և կլիման չորացնում է:

Ուրբան գնանք դէպի Աւստրալիայի խորքերը, այնքան էլ նրան կլիման չորանում է, որովհետեւ մայր ցամաքի ծայրերում գտնուող լեռները խանգարում են ովկիանոսների խոնաւութիւնը այնտեղ ներս թափանցելու:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԲՈՒՍԵԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ:

Իր չոր կլիմայի շնորհիւ Աւստրալիան մեծ մասամբ առնապատային է և հետեալէս շատ աղքատ բոյսերով: Եւ որովհետեւ նրա մակերևոյթի կազմութիւնը միատեսակ է, դրա համար Աւստրալիայի բուսականութիւնը կամ ֆլորան էլ միատեսակ է: Աւստրալիայի հիւսիսային, արևելեան և հարաւային մասերը հարուստ են իրանց մշտական կանաչ ծառերի անտառներով և դալար մարգագետիններով: Աւստրալիական անտառը աւելի շուտ կարելի է անուանել ծառաստան, քան թէ այն ստուերախիտ անտառը որ, սովորաբար հասկացւում է. այդ անտառների ծառերը շատ հեռու են գտնւում միմեանցից, ունին լանդ և նեղ տերևներ, որոնք չեն կարող մեծ ստուեր ձգել: Աւստրալիական անտառների ծառերից նշանաւոր են էվկալիպտ կոչուած ծառերը, որոնք երբեմն հասնում են մինչև 75 սամէն բարձրութեան, աղացիաները կային. միայն Աւստրալիայի տաք մասի ծայրերը յայտնի են իրանց արմաւենիներով, մանուածապատ բոյսերով և անտառներով, որոնք յիշեցնում են աշխարհի միւս տաք երկրների բուսականութիւնը:

Աւստրալիան շատ աղքատ է օգտակար և կուլտուրական բոյսերով: Այդ տեսակի բոյսեր առաջին անգամ եւրոպացի-

ներն են մշակել Աւստրալիայում, տեսնելով որ այնտեղ օգտակար բոյսեր չառ քիչ կան: Այժմ Աւստրալիայում առատութեամբ աճում են զանազան հացաբոյսեր, բանջարեղէններ, հարաւային պտուղներ, խաղող և այլն: Այդ բոյսերը աճում են միայն Աւստրալիայի լաւ ոռոգուած տեղերում:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԿԵՆՊԱՆԻՆԵՐԸ:

Աւստրալիայի կենդանական աշխարհը կամ ֆաունան էլ այնպէս աղքատ և բնորոշ է, ինչպէս բուսական աշխարհը: Աւստրալիան իր կենդանիներով բոլորովին տարբերում է միւս մայր ցամաքներից: Մինչև եւրոպացիների այնտեղ մըտնելը, Աւստրալիայում չկային սմբակաւոր, գիշատիչ (բացի գինգօ կոչւած շնից) կենդանիներ և կապիկներ:

Աւստրալիայի գրեթէ բոլոր վայրերի գաղանները պատկանում են *պարկաւոր**) կենդանիներին, օր. կենդուրու եայլն: Նա թէև հարուստ է թռչունների զանազան տեսակներով, բայց դրանց մէջ գրեթէ չկան երգեցիկ թռչուններ. եղած թռչուններից յայտնի են մոլկուկը, գանկուռը և աւստրալիական ջայլամը կամ էման:

Կուլտուրական բոյսերով աղքատ Աւստրալիան չունի նաև ընտանի կենդանիներ: Այսպիսի կենդանիներ (օր. ձկներ, երգեցիկ թռչուններ, աղաւնիներ և այլն) առաջին անգամ եւրոպացիներն են մտցրել Աւստրալիա և այդպիսով բոլորովին կերպարանափոխել իրանց բնակավայրերի կենդանական աշխարհը:

*) Պարկաւոր կոչւում են այն կենդանիները, որոնք իրանց փորի վերայ ունին պարկեր ձաղուկներին պահելու համար:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԱԶԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ:

Աւստրալիան ամենաքիչ-ազգաբնակիւթիւն ունեցող մայր ցամաքն է: Այդ ազգաբնակիւթեան ամբողջ թիւը հասնում է 5. միլիօնի: Աւստրալիայի ազգաբնակիւթեան մեծ մասը պատկանում է կովկասեան կամ միջերկրական ցեղին և այնտեղ է գաղթել եւրոպայի զանազան երկրներից: Փոքրամասնութիւն են կազմում Աւստրալիայի բնիկները, որոնց կաշու գոյնը նեղրերի նման սև է, բայց վերջիններից տարբերում են իրանց մարմնի կազմուածքով: Աւստրալիայի բնիկները աշխարհիս ամենատեղի մարդիկն են, որոնց թիւը հասնում է 60, 000-ի:

Նրանք միջին հասակից էլ ցածր են, ունին սև և գանգուր մազեր, որոնք ծածկում են ոչ միայն նրանց գլուխը, այլ և ամբողջ մարմինը: Աւստրալիայի բնիկների ձեռքերը և ոտքերը չափազանց բարակ են, կուրծքը լայն, փորը գուշացուած, գանգը նեղ ու երկար: Նրանց մտաւոր ընդունակութիւնը չափազանց սահմանափակ է: Աւստրալիայի բնիկները երկրագնդի ամենայայտնի վայրերի ցեղերից մէկն են կազմում, որ միայն մտածում է ուտելու և քնելու մասին: Նրանք մահ են գալիս կամ բոլորովին մերկ, կամ թէ չէ իրանց մարմինները ծածկում են կենդուրուի մորթիներով: Նրանք իրանց գործածական զէնքերը պատրաստում են փայտից կամ քարից և իբրև կերակուր ուտում են մկներ, օձեր, գորտեր և երբեմն էլ մարդիկ: Նրանք դեռ ևս անծանօթ են մետաղի գործածութեան հետ: Աւստրալիայի բնիկները պաշտում են չար ոգիների, որոնց համարում են մեռած մարդկանց հոգիները:

Բացի եւրոպացիներից և բնիկներից, Աւստրալիայում ապրում են նաև մօտ 50,000 չինացիներ, որոնք պարապում են իբրև բանուորներ հանքերում:

Աւստրալիայի եւրոպացիներէի ամենամեծ մասը անգղիացիներ են, որոնց թիւը հասնում է մօտ 3 միլիօնի: Դրանք գլխաւորապէս պարապում են անասնապահութեամբ և հանրագործութեամբ: Անասնապահութեան զարգացման շատ են նպաստում Աւստրալիայի գեղեցիկ և ընդարձակ մարգագետինները, իսկ հանքագործութեանը նրա ոսկու, ալմաստի, պղնձի և քարածխի հանքերը:

Աւստրալիայում երկրագործութիւնը այնքան էլ զարգացած չէ, որովհետեւ նորա կլիման և ոռոգումը այնքան էլ չեն նպաստում այդ բանին: Բայց երկրագործութիւնից անգղիացիները պարապում են նաեւ վաճառականութեամբ, ձկնորսութեամբ և որսորդութեամբ: Առետրի նիւթերը կազմում են մետաքս, միս, կաշի, գինի, ցորեն, զանազան մետաղներ և այլն:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

Աւստրալիայում անգղիացիները ունին 6 զաւոյթներ:

ա) Վիկտորիա, որ թէև տարածութեամբ ամենափոքր զաւոյթն է, բայց ունի ամենախիտ ազգաբնակչութիւնը: Այդ զաւոյթը յայտնի է ոսկու հանքերով և ամենահարուստն է աւստրալիական բոլոր զաւոյթներից: Վիկտորիայի գլխաւոր քաղաքն է Մելբուրն, (Աւստրալիայի ամենամեծ քաղաքը ըստ ազգաբնակչութեան) որ ունի մօտ $1\frac{1}{2}$ միլիոն բնակիչ:

բ) Նորհարաւային Վալլիս: Գլխաւոր քաղաքն է Սիդնէյ, որ ընդարձակ առ և տուր ունի: Երկրորդ նշանաւոր քաղաքն է Բատուրստ:

գ) Կվինսլենդ—գլխաւոր քաղաքն է Բրիսբէն:

դ) Հարաւային Աւստրալիա, որ հարուստ է պղնձէ հանքերով և հացահատիկներով: Գլխաւոր քաղաքն է Ադելաիդա:

ե) Արեւմտեան Աւստրալիա, Պերթ գլխաւոր քաղաքով:

զ) Թասմանիա կամ Վանդի մենի նրկեր, այստեղի բնակիչները գլխաւորապէս պարապում են հողագործութեամբ: Գլխաւոր քաղաքն է Դոքալո, որ ունի համալսարան:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱՅԻՆ ՊԱՏԿԱՆՈՂ ԿՂԶԻՆԵՐԸ:

Աւստրալիա մայր ցամաքին պատկանում են բազմաթիւ մեծ և փոքր կղզիներ, որոնք մեծ մասամբ գտնւում են Մեծ Կամ Խաղաղ ովկիանոսում: Այդ կղզիները ըստ իրանց բնութեան բաժանւում են երեք գլխաւոր խմբերի: Կղզիների առաջին խումբը կոչւում է Մելանեզիա: Դրան պատկանում են Աւստրալիայի հիւսիս-արեւելեան կողմում գտնուող այն բոլոր ցամաքային կղզիները, որոնք մայր ցամաքից բաժանուած են Թորրեսի նեղուցով և Կորալեան ծովով: Մելանեզիայի կղզիներից նշանաւոր են. Նոր-Գվինէա, Բիսմարկի արշիպելագ, Սոլոմոնեան, Նոր-Հեբրիտեան, Նոր-Վալեդոնիա և Փիժի կղզիները: Դրանք մեծ մասամբ լեռնոտ կղզիներ են, ենթարկւած են մուսոնի կոշտ հոսանքներին և ծածկւած են անտառներով: Դրանց բուսականութիւնը և կենդանական աշխարհը շատ նման է մայր ցամաքի բուսականութեան և կենդանական աշխարհին: Մելանեզիայի ազգաբնակչութեան ամենամեծ մասը կազմում են սև ցեղին պատկանող ալապուանները, որոնց շնորհիւ և կղզիները կոչւում են Մելանիզիա, որ նշանակում է սև կղզիներ: Պապուանները իրանց արտաքին տեսքով շատ նման են նեգրերին, նրանց կաշւի գոյնը սև է, մազերը երկար է և սև, քիթը լայն, բերանը մեծ և հաստ շրթունքներով: Չատ անգամ նրանց համար հազստի տեղ են ծառայում արմալինու տերևները:

Բայց պապուանները շատ բաներում Աւստրալիայի բնիկներից անհամեմատ աւելի բարձր են կանգնած, օր նը-

րանք ունին իրանց մշտական բնակարանները, որոնք շատ անգամ շինւած են գետերի ափերի մօտ՝ ձողերի վրայ, ունին ընտանի կենդանիներ, կռատուններ և երբեմն հողի մշակութեամբ են պարապում:

Մեկանեղիայի կղզիներից ամենանշանաւորն է Նոր-Գլինէան, որ իր մեծութեամբ աշխարհիս երկրորդ կղզին է: Դա մի լեռնոտ, լաւ ոռոգւած և բոյսերով ու կենդանիներով հարուստ կղզի է, որի արևմտեան մասը պատկանում է հոլլանդացիներին, իսկ արեւելեան մասը անգղիացիներին և գերմանացիներին: Անգղիացիներին պատկանում է կղզու արեւելեան կէսի հարաւային մասը, իսկ գերմանացիներին հիւսիսայինը:

Մեկանեղիա կոչւած խմբի երկրորդ նշանաւոր կղզին է Նոր-Զելանդիա, որ բաղկացած է երկու մեծ կղզիներից: Այդ կղզիները միմեանցից բաժանւում են Կուկի նեղուցով: Դրանց վրայ գտնւում են հանգած և գործող հրաբուլներ, հանրային տար ջրեր և մշտական ձիւնով ծածկւած լեռներ: Տեղական բնիկները կոչւում են մաօրի, որոնք պատկանում են մալայեան ցեղին, արտարին տեսքով գեղեցիկ են և պարապում են հողագործութեամբ ու անասնապահութեամբ: Նոր-Զելանդեան պատկանում է անգղիացիներին:

Աւստրալիային պատկանող կղզիների երկրորդ խումբը ընդհանուր անունով կոչւում է Միկրոնեզիա, որի մէջ մտնում են Մեկանեղիայից հիւսիս-արեւելեան կողմում գտնուող մի շարք մանր կղզիները, օր. Մարիանեան, Կարոլինեան և ուրիշ խմբերը: Դրանց մեծ մասը պատկանում է գերմանացիներին:

Աւստրալիայի մնացած կղզիները կամ երրորդ խումբը ընդհանուր անունով կոչւում է Պօլինեզիա: Այդ խմբին պատկանող կղզիների մեծ մասը հրաբխային ծագում (օր. Սանդվիչեան կղզիների վրայ է գտնւում ամենանշանաւոր հրաբուլները:

րից մէկը՝ Մաունա-Հօա) և մեզմ ու առողջ կլիմա ունի: Պօլինեզիայի կղզիների բնիկները կոչւում են պօլինեզիացիներ կամ կանակներ և պատկանում են մալայեան ցեղին: Նրանք պարապում են ձկնորսութեամբ և հողագործութեամբ և բաժանւում են մի քանի ցեղերի, որոնցից իւրաքանչիւրը ունի իր առաջնորդը կամ իշխանը: Պօլինեզիայի բնիկները միշտ շփումն ունենալով Եւրոպացիների հետ, հետզհետէ ընդունում են նրանցից քրիստոնէութիւնը:

Պօլինեզիայի կղզիներից Սանդվիչեան խումբը ամենայայտնին է: Դրա գլխաւոր քաղաքն է Հօնօլուլու, որ առևտրական նշանաւոր կենդրոն է և յարաբերութիւն ունի Ամերիկայի, Ասիայի և Աւստրալիայի հետ: Սանդվիչեան խումբը պատկանում է հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներին:

ՓիՋի կոչւած խումբը պատկանում է անգղիացիներին, իսկ փառահեղ բնութիւն ունեցող Թայիթին—Ֆրանսիացիներին:

Ա Ֆ Ր Ի Կ Ա

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐՔԸ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ:

Հին աշխարհի մայր ցամաքներից Աֆրիկան միակն է, որ ընկնում է հասարակածի կամ էկվատորի երկու կողմերում: Հասարակածը (որ մեր երկրագունդը բաժանում է երկու՝ հիւսիսային և հարավային միմեանց հաւասար կիսագնդերի) անցնում է Աֆրիկա մայր ցամաքի զրեթէ մէջ տեղով և բաժանում է նրան հիւսիսային և հարավային մասերի: Հիւսիսից դէպի հարավ Աֆրիկան տարածւում է մօտ 8000 վերստ երկարութեամբ, իսկ արեւմտից դէպի արեւելք, ամենալայն տեղում մօտ 7500 վերստ: Աֆրիկան երեք անգամ մեծ է Եւրոպայից:

Աֆրիկան ամեն կողմից շրջապատւած է խոր ծովերով և ովկիանոսներով. արեւմտեան կողմից իրան շրջապատում է Ատլանտեան ովկիանոսը, հիւսիսային կողմից Միջերկրական ծովը, իսկ արեւելեան կողմից Հնդկական ովկիանոսը և նրա մասերը կազմող Ադենի ծոցը և Կարմիր ծովը:

Աֆրիկայի ծայրերը կազմում են հիւսիսային կողմում Սպիտակ հրուանդանը, որ գտնւում է 37° հիւսիսային լայնութեան տակ, հարավային կողմից Ասեղի հրուանդանը (35° հարավային լայնութեան), արեւմտեան կողմից Աֆրիկայի ծայրը հանում է մինչև գլխաւոր միջօրէականը՝ Կանաչ հրուանդանը և արեւելեան կողմից Գալարգաֆույ հրուանդանը (69° արեւելեան երկարութեան):

Աֆրիկայի ամբողջ մակերեսը թը հաւասար է 540,000 քառ. մղոնի, որի վրայ ապրում են մօտ 180 միլիոն բնակիչ:

Աֆրիկայի միայն $\frac{1}{5}$ -կան մասը ընկնում է տաք—բաքեխառն գօտիում, իսկ $\frac{4}{5}$ մասը տաք գօտիում: Աֆրիկան ամենատաք մայր ցամաքն է:

Հիւսիս-արեւմտեան կողմում Աֆրիկան բոլորովին մօտեւում է Եւրոպային, որից նա բաժանւում է Ջիբրալտարի նեղուցով. հիւսիս-արեւելեան կողմում նա միանում է Ասիայի հետ Սուէզի պարանոցով, որի միջով սրանից 25 տարի առաջ փորեցին Սուէզի ջրանցքը:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԱՓԵՐԻ ԳԵՍԴՈՒԹԻՒՆԸ:

Աֆրիկայի ափերի գծադրութիւնը շատ անոտ է, որովհետև նրա ափերը ամենից քիչ են կտրատւած շրջապատող ծովերով և ովկիանոսներով: Նրա ափերում չկան մայր ցամաքի ներսը խոր մտնող ծոցեր և բացի զրանից չկան նեղուցներով մայր ցամաքից բաժանող կղզիներ: Ծոցերից նշանաւոր են արեւմտեան կողմում Գալինէի ծոցը և հիւսիսում Գաբէսը. իսկ թերակղզիներից յայտնի է միայն Սօմալի երկիրը՝ հիւսիս-արեւելեան կողմում: Կղզիներից նշանաւոր է միայն Մադագասկարը, որ մայր ցամաքից բաժանւում է Մօզամբիկի լայն և խոր ջրանցքով: Յարմար նաւահանգիստների կողմից էլ աղքատ է Աֆրիկան:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՊԵՏՄՈՒԹԻՒՆԸ:

Եւրոպական ազգերը շատ վաղ ժամանակներից ի վեր ծանօթ էին Աֆրիկային: Դեռ Քրիստոսի ծննդից առաջ յոյները հիմնել էին մի շարք գաղութներ հիւսիսային Աֆրիկայում՝ Միջերկրական ծովի ափերում: Մի ժամանակ ամբողջ հիւսիս-

սային Աֆրիկան գտնուում էր հռոմայեցիների տիրապետութեան տակ: Սակայն հին դարու այդ երկու ազգերից և ոչ մէկը ներս չէր թափանցել Աֆրիկայի խորքերը: 8-րդ դարում արաբացիները նուաճեցին նրա հիւսիսային մասը և առևտրական յարաբերութիւն սկսեցին միջին Աֆրիկայի ցեղերի հետ: 15-րդ դարում, երբ ծովագնացութիւնը արդէն զարգացել էր, եւրոպացիները սկսեցին գաղութներ հիմնել Աֆրիկայի արևմտեան ափերում: Այդ միենոյն դարումն էր, որ փորթուղաւացի նշանաւոր ծովագնաց Վասկո-դէ-Գաման պտտեց Աֆրիկայի շուրջը և հասաւ Հնդկաստան: Աֆրիկայի հետ եւրոպացիները շատ լաւ ծանօթացան 19-րդ դարում և ուսումնասիրեցին թէ նրա զանազան երկիրներն և թէ նրանց բնակիչներին:

ԱՓՐԻԿԱՅԻ ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ:

Աֆրիկայի մակերևոյթի կազմութիւնն էլ այնպէս միատեսակ է, ինչպէս և նրա ափային գծագրութիւնը: Նա զրեթէ ամբողջապէս ներկայացնում է մի մեծ սարահարթ, թէև նրա վրայ մասամբ էլ ահագին փոսեր կան, որոնք ծովի մակերևոյթից շատ ցածր են, սակայն դրանք մի շատ փոքրիկ տարածութիւն են կազմում: Աֆրիկայի սարահարթը լեռնաշղթաներով բաժանուում է զանազան մասերի:

Աֆրիկայի սարահարթի ամենացածր մասը կոչւում է Միջին-Սուդան, որ այդ ամբողջ սարահարթը բաժանում է երկու մասի՝ հարաւային աֆրիկական սարահարթ և հիւսիս-աֆրիկական սարահարթ կամ Սահարա:

Հարաւային-աֆրիկեան սարահարթը Սահարայից բարձր է, որի միջին բարձրութիւնը հասնում է $\frac{1}{4}$ վերոտի: Այդ մասը աստիճանաբար ցածրանում է արևելեան, հարաւային և արևմտեան ուղղութեամբ: Այդ մասի վրայ գտնուում են,

և մի շարք լեռնաշղթաներ, որոնցից նշանաւորներն են. *Կապի լեռները* հարաւային կողմում, *Դրալոնեան, Կիլիմանջարո, Կենիա* և *Ռուէնգորի* լեռները արևելեան կողմում, *Կամերուն-արևմտեան* կողմում և *Հաբեշտանի* կամ *Եթովպիայի* լեռները հիւսիսային կողմում:

Հիւսիսային-աֆրիկական սարահարթը կազմում է *Սահարա* անապատը, որ աշխարհիս ամենամեծ անապատն է: Այդ սարահարթի արևելեան մասը կոչւում է *Եգիպտոս* և *Նուբիա*: Սահարայի ամենահիւսիսային մասը ցածրանում է: Այդ ամենացածր մասից սկսւում են *Բերբերի* և *Բարկա* բարձրաւանդակները: Բերբերեան բարձրաւանդակի վրայ նշանաւոր են *Ատլասի* լեռները:

ԱՓՐԻԿԱՅԻ ՈՌՈՔՈՒՄՆ:

Ուռուցման կողմից Աֆրիկայի հիւսիսային և հարաւային մասերը երկու միմեանց հակադասութիւններ են ներկայացնում: Հարաւային Աֆրիկայի տաք մասում փչում է հարաւ-արևելեան *Պասատը*, որ Հնդկական օվկիանոսից երկրի ներսը բաւական խոնաւութիւն է բերում, դրա համար էլ այդ մասում կան բաւականին մեծ գետեր և լճեր: Գետերից նշանաւոր են. *Կոնգո* (Ամազոնից յետոյ աշխարհիս երկրորդ ջրառատ գետը), *Կուանգա*, *Չամբելի*, *Լիմպոպո* կամ *Կոկորոնիլոսեան*, *Օրանժի* և *Նեղոս* (աշխարհիս երկրորդ գետն իր երկարութեամբ,) գետերը: Լճերից յայտնի են. *Վիկտորիա* կամ *Ուկերեվէ Ալբերտ* կամ *Մվուտան*, *Տանգանյիկա*, *Նիասսա* և այլն լճերը:

Ուրիշ պատկեր է ներկայացնում հիւսիսային Աֆրիկայի տաք մասը: Այստեղ փչում է հիւսիս-արևելեան պասսատը, որ գալիս է արևմտեան Ասիայի չոր անապատներից: Այդ քամին զրեթէ ամբողջ հիւսիսային Աֆրիկայում կլիման չորացնում է. այնտեղ անձրեւը հազուադիւտ երևոյթ է, երբեմն նոյն իսկ

պատահում է որ տարիներով անձրև չէ գալիս: Հէնց այդ է գլխաւոր պատճառը, որ հիւսիսային Աֆրիկայում մեծ գետեր չկան, եղածները անապատային գետեր են, որոնցից յայտնի է միայն Շարին, որ թափւում է Չադ լիճը: Բացառութիւն են կազմում Նիգեր, Սենեգալ և Գամբիա գետերը, որոնք իրանց սկիզբն են առնում Կոնգոյի լեռներից. այս երեք գետերի առաջ գալու գլխաւոր պատճառն էլ հարաւ-արեւմտեան մուսսոնն է, որ փչում է Գվինէի ծոցից և այնտեղից բաւական խոնավութիւն է ներս բերում:

Աֆրիկայի տաք մասի գետերը պարբերական անձրևների ժամանակ յորդանում և շատ անգամ դուրս են գալիս իրանց ափերից, իսկ ընդհակառակը տարւայ երաշտ ամիսներին ծանծաղանում, ցամաքում և նաւազնացութեան համար անյարմար են դառնում:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԿԼԻՄԱՆ

Աֆրիկան մեծ մասամբ գտնւում է տաք գօտիում և ընկնում է հասարակածի երկու կողմերում: Նոյն իսկ նրա ամենահարաւային մասերը հասարակածից 1000 վերստից աւելի հեռու չեն գտնւում: Դրա համար էլ Աֆրիկան աշխարհիս ամենատաք մայր ցամաքն է. նրա ամենացուրտ երկիրն անգամ աւելի տաք է, քան Եւրոպայի ամենատաք երկիրը: Աֆրիկայի տաք կլիման զգալի կերպով մեղմանում է այնտեղ տեղացող պարբերական անձրևների շնորհիւ: Կենդրոնական Աֆրիկայում ամառնային ամիսները տաքութիւնը հասնում է մինչև 50 աստիճանի, իսկ ձմեռնային ամիսները այնտեղ այնպիսի տաք լինում, ինչպէս մեզ մօտ ամառուայ սկզբներում: Որովհետև հիւսիսային Աֆրիկան աւելի լայն և նրա ներքին մասերը աւելի հեռու են չրջապատող ծովերից և ովկիանոսներից, քան հարաւային Աֆրիկայինը, դրա հա-

մար էլ հիւսիսային Աֆրիկան հարաւայինից ընդհանրապէս աւելի տաք է: Սահարայում ամառը ցերեկով սարսափելի տաք է լինում. անապատի աւաղր այնրան է տաքանում, որ նրա մէջ կարելի է ձու եփել: Այնտեղ փչում է մի այնպիսի տաք և սաստիկ քամի, որ աւաղով ծածկում է ամբողջ կարաւաններ և ցամաքեցնում է գետակներ ու առուակներ: Այդ տաք քամին Սահարայում կոչւում է սամհւմ, եգիպտոսում շամսին և Գվինէում հարմատան: Բայց չնայելով այդ տաք հոսանքին այդ երկրներում երբեմն բաւական զով գիշերներ են լինում:

Աֆրիկայի մեծ մասում ամբողջ տարին գրէթէ միատեսակ տաք է լինում և տարրայ եղանակները տարբերում նրանով, նայելով անձրևի է գալիս թէ ոչ:

Անձրևների կողմից Աֆրիկայի զանազան մասերը միմեանցից շատ են տարբերում: Ամենից շատ անձրև է գալիս կենդրոնական և արեւմտեան Աֆրիկայում և ովկիանոսների ափերում: Այդ մասերում տարեկան երկու անգամ է անձրև գալիս. գարնանը և ամառայ վերջերին: Քիչ անձրևներ են գալիս միայն Աֆրիկայի հիւսիսային և հարաւային վայրերում:

Տաք կլիմայի պատճառով մշտական ձիւնով ծածկուած լեռներ շատ քիչ կան Աֆրիկայում. բացառութիւն են կազմում միայն Գլիմանջարօ, Հաբէշի և Ատլասի լեռները:

Աֆրիկայի կլիման ընդհանրապէս տաք և վատառողջ է. ամենալաւ կլիման ունի միայն Կապի երկիրը:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԲՈՒՍԸՎԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Որովհետև Աֆրիկայի կլիման բոլոր մասերում գրեթէ միատեսակ տաք է, դրա համար էլ այդ մասերի բուսականութիւնը կախուած է տեղացող անձրևներից: Քիչ շատ նախանձելի բուսականութիւն ունի միայն արեւմտեան և կենդրոնական Աֆրիկան, որովհետև այնտեղ պարբերական անձրև-

ներ են գալիս: Ծովերի, լճերի և գետերի ափերն էլ ունին բաւական ճոխ բուսականութիւն: Աֆրիկայի արեւմտեան մասը բաւական հարուստ է անտառներով, որովհետեւ նա աւելի լաւ է ոռոգւած, քան արեւելեան մասը: Այդ անտառների բոյսերից յայտնի են ձիթենու և դաշնազան տեսակ արմաւներ, բաօբար, (աշխարհիս ամենամեծ ծառերից մէկը) կաուչուկի խէժը և այլն: Սահարան բոլորովին զուրկ է բուսականութիւնից, չհաշւելով նրա օազիսները, որտեղ մեծ մասամբ թրփեր և խոտ են բուսնում: Սահարա անապատի լամենաթանգազին ընծան կազմում է միայն ֆիւնիկեան արմաւը: Բուսականութիւնից զուրկ մի այդպիսի անապատ է ներկայացնում նաև *Կալահարի* անապատը, որ գտնւում է հարաւ-արեւմտեան Աֆրիկայում:

Աֆրիկայի հարաւային և հիւսիսային ծայրերը ունին մշտական կանաչ բուսականութիւն: Հիւսիսային Աֆրիկայում կան նարինջի և լիմոնի ծառեր, խաղող, շագանակ և այլն: Հարաւային Աֆրիկայում ընդհակառակը չկան մեծ ծառեր, այլ մեծ և երկար արմատներ ունեցող թփեր:

Օգտակար բոյսերով Աֆրիկան ընդհանրապէս աղքատ է: Դրանց մեծ մասը բերել են Ասիայից՝ Ամերիկայից, օր. բանան, կոկոսի արմաւ, բրինձ և այլն:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԿՆԵՌԱՆԱԿԱՆ ԱՂՅԱՐՋԸ

Աֆրիկայի խիտ անտառները և ընդարձակ անապատները վայրենի գաղանների գլխաւոր բոյներն են կազմում: Խոշոր կանգանների կողմից շատ հարուստ է Աֆրիկան, որ ամենայն իրաւամբ կազմում է որոճող և հաստակաշի կենդանիների և կապիկների թաղաւորութիւնը: Կենդանիներից շատ նշանաւոր են աֆրիկական փիղը, քարայծը, ընձառիւծը, բորենին, էգ գոմէշը, ընձուղտը, վագերաձին, գորիլլա և

չիմպանզէ կապիկները, վագրը, առիւծը և այլն. թռչուններից աչքի են ընկնում ջայլամը և արաղիլը, իսկ միջատներից՝ մրջինները և մորեխները: Նշանաւոր է Աֆրիկական կոկորդիլոսը և օձը:

Բուսականութեամբ աղքատ Սահարան զուրկ է նաև կենդանիներից. այդ անապատը մի քիչ կենդանայնում են միայն ջայլամը և ընձառիւծը:

Հիւսիսային Աֆրիկան կենդանիներով անհամեմատ աւելի աղքատ է, քան միջին և հարաւային Աֆրիկան: Այստեղ կարելի է պատահել եւրոպական կենդանիներից միայն արջին և լեռնային ոչխարին, առիւծին, վագերաձիւն և այլն: Կնտանի կենդանիներից նշանաւոր է միասապատանի ուղտը, որը անապատում ձիւ գեր է կատարում:

Եւրոպացիները ժամանակի ընթացքում գաղթելով Աֆրիկա, սկսեցին հետզհետէ ոչնչացնել նրա խոշոր կանգաններին, մանաւանդ փղին, որի սակրը առևտրի համար ամենաթանկագին առարկաներից մէկն է կազմում: Խոշոր կենդանիների կողմից մինչև այժմ էլ գեռ հարուստ է կենդրոնական Աֆրիկան, չնայելով որ վերջերս այնտեղ էլ սկսել դրանց ոչնչացնել:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԱԶԳԱՐՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Աֆրիկան ունի մօտ 180 միլիօն բնակիչ: Ազգաբնակչութեան խտութեան կողմից Աֆրիկայի զանազան մասերը միմեանցից շատ են տարբերւում: Ամենախիտ ազգաբնակչութիւն ունին կենդրոնական Աֆրիկան, Սուդանը և Գվինէի ծոցի ափերը, որովհետեւ դրանք յայտնի են իրանց հարուստ բնութեամբ:

Աֆրիկայի ազգաբնակչութիւնը պատկանում է մարդկալին երեք ցեղերին՝ սև, սպիտակ և դեղին: Սակայն ազգաբնա-

կութեան ամենամեծ մասը պատկանում է սև ցեղին, ինչպէս ու Ասիայի աղգաբնակութեան մեծ մասը դեղին ցեղին։

Սև կամ նեգրական ցեղին պատկանող բնակիչները ապրում են կենդրոնական և հարաւային Աֆրիկայում. սպիտակ կամ միջերկրական ցեղին պատկանող բնակիչները մեծ մասամբ ապրում են հիւսիսային Աֆրիկայում և մասամբ էլ մայր ցամաքի միւս երկրներում, իսկ դեղին կամ մայրցամաք ցեղին պատկանողները Մադագասկար կղզու կենդրոնական և արեւելեան մասերում։

Նեգրերը իրանց արտաքին տեսքով բաժանւում են երկու գլխաւոր տեսակների՝ իսկական նեգրերի և հոտտենտոտների։ Իսկական սև նեգրերը ապրում են Աֆրիկայի ամենատաք մասում, իսկ հոտտենտոտները մեծ մասամբ Կապի երկրում։

Նեգրերը սև ցեղին պատկանող միւս ժողովուրդներից տարբերւում են իրանց երկար գլուխներով, սև մազերով, լայն ընթով և հաստ շրթունքներով։ Նրանց կաշու գոյնը բոլորովին սև է։ Ըստ իրանց գործածական լեզուի և բառաւորների, նեգրերը բաժանւում են մի քանի, միմեանցից տարբեր ցեղերի։ Նրանք բոլորն էլ կանգնած են մտաւոր զարգացման ամենաստորին աստիճանի վրայ, ապրում են շատ ողորմելի վիճակում, և ման են գալիս կամ բոլորովին մերկ կամ թէ չէ իրանց մարմինը ծածկում են կաշիներով։ Նրանք սովորութիւն ունին պարանոցի, ձեւերի ու ոտների վրայ մետաղներից շինուած մատանիներ կրելու և երեւոյ ներկել։ Նրանց մէջ դեռևս գոյութիւն ունի ստրկութիւնը։ Հայրը շատ անգամ մի ամենահասարակ աղլուխի համար կարող է վաճառել իր կնոջը և երեխաներին։ Նեգրերը մեծ մասամբ պարապում են որսորդութեամբ։ Կան նաև անասնապահութեամբ և հողագործութեամբ պարապողներ։ Նեգրական մի քանի

ցեղեր էլ կան, որոնք պատրաստւում են զանազան տեսակ կաշիներ, զէնքեր և այլն։

Հարաւային Աֆրիկայի նեգրերը կրօնով մեծ մասամբ հեթանոսներ կամ կռապաշտներ են, իսկ հիւսիսային Աֆրիկայինը՝ մեծ մասամբ մահմեդականներ և մասամբ էլ քրիստոնիսներ։

Իւրաքանչիւր նեգրական ժողովուրդ բաժանւում է մի քանի համայնքների, որոնցից իւրաքանչիւրը կառավարւում է իւր անկախ թագաւորով։

Այդ թագաւորները միմեանց հետ շարունակ արիւնահեղ կռիւներ են մղում, յարձակւում են իրանց հարևան ցեղերի վրայ և գերիներ վերցնելով, վաճառում են օտարներին։

Նեգրական կամ սև ցեղին պատկանող հոտտենտոտները և բուշմէնները ապրում են Աֆրիկայի հարաւ-արեւմտեան մասում։ Նրանք իսկական նեգրերից տարբերւում են իրանց կաշու և մազի դեղնաւուն գոյնով։ Հօտտենտոտները գլխաւորապէս պարապում են անասնապահութեամբ, իսկ բուշմէնները՝ որսորդութեամբ։

Ասացիներ, որ սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդները գլխաւորապէս ապրում են Աֆրիկայի հիւսիսային մասում։ Նրանք մեծ մասամբ զաղթել են Ասիայից. օրինակի համար արաբները, որոնք զաղթել են այնտեղ, հիմնել են մի քանի տէրութիւններ, տարածել են մահմեդական կրօնը զանազան ցեղերի մէջ և մեծ զարկ են տուել առևտրի զարգացման։

Եւրոպացիները սկսեցին Աֆրիկա գաղթել դեռ մեզանից երկու հարիւր տարի առաջ։ Եւրոպական մի քանի տէրութիւններ նախելով Աֆրիկայի զանազան մասերը, այնտեղ հիմնեցին բազմաթիւ գաղութներ։ Ներկայումս եւրոպական շատ ազգեր Աֆրիկայից ահազին քանակութեամբ արտահանում են զանազան հում նիւթեր և բնիկներին դրանց

փոխարէն տալիս են իրանց գործարանների պատրաստած իրերը: Եւրոպացիների շնորհիւ էլ քրիստոնէութիւնը հետզհետէ տարածուում է Աֆրիկայի հեթանոս ցեղերի և ժողովրդների մէջ:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ:

Աֆրիկայի ամենահիւսիսային մասում գտնուում են երկու սարահարթներ, որոնք իրանց մեծութեամբ տարբեր են միմեանցից: Դրանք են՝ Բարկայի և Բերբերի սարահարթները:

Այդ երկու սարահարթները միմեանցից բաժանուում են Սահարա անապատի մի նեղ վերջաւորութեամբ, որ հասնում է մինչև Միջերկրական ծովի ափերը: Բարկայի սարահարթը բարձր չէ: Նա սկսւում է Միջերկրական ծովից և դէպի հարաւ ձգւելով հետզհետէ ցածրանում և միանում է Սարահա անապատի հետ: Բարկայի սարահարթի հիւսիս-արևմտեան մասը ունի զեղեցիկ հովիտներ, ցածր լեռներ, մարդագետիկներ և մասամբ էլ ծածկուած է անտառներով:

Բերբերեան սարահարթը, ընդհակառակը, բարձր է: Նա բռնում է Աֆրիկայի հիւսիս-արևմտեան անկիւնը և իր բնութեամբ նման է հարաւային Եւրոպայի հարեան երկրների: Դրա վրայով տարածւում են մի շարք լեռներ, որոնք յայտնի են երկաթի, պղնձի, արծաթի և ուրիշ թանկագին հանքերով: Այդ լեռներից նշանաւոր է Ատլասի լեռնաշղթան, որ ծածկուած է մշտական ձիւնով: Թէ Բերբերի և լժէ Բարկայի սարահարթը, որոնք գտնւում են Միջերկրական ծովի ափերին, ունին տաք և չոր ամառ և մեղմ ու անձրևային ձմեռ: Այնտեղ էլ մշակում են այն միկնոյն բոյսերը և հացահատիկները, ինչ որ հարաւային Իտալիայում և Յուստտանում, օր. ցորեն, հարաւային պտուղներ, խաղող, ձի-

թապուղ և այլն: Այնտեղի բնակիչները շատ են օգտուում հողի արհեստական ոռոգումից:

Բարկայի և Բերբերի սարահարթները ընկնում են բարեխառն գոտու ամենատաք մասում և ունին բազմազան կլիմա: Ափերի մօտ կլիման տաք ծովային է, մնացած մասում ցամաքային (ցերեկը շատ տաք, իսկ գիշերը ցուրտ): Ընդհանրապէս Աֆրիկայի ամենահիւսիսային մասը կաղմոզ այդ երկու սարահարթները ունին բաւականաչափ օգտակար բոյսեր՝ եգիպտացորեն, ծխախոտ, ֆիւնիկեան արմաւ, նարինջ, շաքարեղեգն և այլն: Կենդանիներից նշանաւոր են առիւծը, բորենին և կապիկը: Մորեխը և կարիճը այնտեղի ազգաբնակչութեան մեծամեծ վնասներ են պատճառում:

Ամենահին ժամանակներից սկսած հիւսիսային Աֆրիկայում բնակում են սպիտակ ցեղին պատկանող Բերբերները՝ որոնց ասիայից գաղթած արաբացիները նուաճեցին և մահմեդական դարձրին: Բացի բերբերներից այնտեղ ապրում են բաւականաչափ մաւրեր, հրէաներ, թիւրքեր, եւրոպացիներ, նեգրեր և այլն: Ամբողջ ազգաբնակչութեան մի փոքր մասը ապրում է քաղաքներում, իսկ մնացած մեծ մասը ընդհանրապէս թափառական կեանք է վարում: Բնակիչները պարտաւում են հողագործութեամբ, խաշնարածութեամբ և մեղաբուծութեամբ: Յայտնի են նաև այդ բնակիչների ձուրով պատրաստւած կաշիները և գործած դորգերը:

Հիւսիսային Աֆրիկայում գտնւում են հետեւեալ երկրները: Մարօկկօ, Ալժիր, Թունիս, Տրիպօլիս, Բարկա և Փէց-ցան:

ՄԱՐՕԿԿՕԻ ՍՈՒԼԹԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Մարօկկօն գտնւում է Բերբերիայի արևմտեան կողմում և իր բնութեամբ նրա ամենահարուստ մասն է կաղմում:

Մարօկկօի տէրութիւնը արաբական երբեմնի թագաւորութեան մնացորդն է, որ այժմ բոլորովին անկախ է և կառավարւում է սուլթանով: Երկրի աղգարնակութեան մեծ մասը մայրերն են, որոնք պարապում են անառնապահութեամբ: Յայտնի են Մարօկկօի ձիերը, էշերը, կակուղ բուրդ ունեցող ոչխարները և այլն:

Տէրութեան գլխաւոր քաղաքներն են Մարօկկօ, որ նշանաւոր է իւր կաշով և Փէց կամ Փէս, որտեղ ապրում է Սուլթանը: Փէցը երկրագնդիս նշանաւոր մահմեդական մտաւոր կեդրոններից մէկն է. այդ քաղաքումն է պատրաստուում Փէս կոչուած կարմիր գլխարկը: Յայտնի են այդ քաղաքի նաև զէնքերը և մետաքսեղէն գործուածքները: Իբրև առևտրական քաղաք նա սերտ յարաբերութիւն ունի Նիգեր գետի ափում գտնուող Տիմբուկտու քաղաքի հետ, որտեղ նա ներմուծում է եւրոպական ապրանքներ: Մարօկկոյումն է գտնուում և Տանժեր քաղաքը, որ մի նշանաւոր նաւահանգիստ է:

Ա Ղ Ժ Ի Ր

Ալժիրը պատկանում է Ֆրանսիացիներին: Վերջիններիս համար այդ երկրի նշանակութիւնը հետզհետէ աւելի է բարձրանում, չնորհիւ իր բնական հարստութիւնների: Երկրի բնական հարստութիւնները կազմում են զանազան տեսակ հանքեր, անտառներ, խաղող և այլն: Ալժիրի գլխաւոր քաղաքն է Ալժիր, որտեղ նստում է Ֆրանսիայի հասարակապետութեան կողմից նշանակւած գեներալ—նահանգապետը: Գլխաւոր քաղաքի շրջակայքում կան նշանաւոր բանջարանոցներ:

Թ Ո Ի Ն Ի Ս:

Թունիսը հիւսիսային Սֆրիկայի տէրութիւններից մէկն

է. որ կառավարւում է բէյով կամ իշխանով, որ ճանաչւում է Ֆրանսիայի հասարակապետութեան քաղաքական գերիշխանութիւնը: Տէրութեան մայրաքաղաքն է Թունիս, որից ոչ հեռու գտնւում են հնադարեան սլաւոնական նշանաւոր մայրաքաղաք Կարթագէնի աւերակները:

ՏՐԻՊՈԼԻՍ, ՓԵՅՅԱՆ ԵՒ ԲԱՐԿԱ:

Տրիպօլիս, Փէցցան և Բարկա երկրները պատկանում են Թիւրքերին կան տաճիկներին: Այդ երկրներն էլ կառավարւում է Թիւրքիայի սուլթանից նշանակուած մի փաշայ: Տրիպօլիսի քաղաքներից նշանաւոր է Տրիպօլիսը, որ առևտրական մի նշանաւոր կենտրոն է: Փէցցայի գլխաւոր քաղաքն է Մուրզուկ, իսկ Բարկայինը՝ Բենգազի, որ Միջերկրական ծովի նշանաւոր նաւահանգիստներից մէկն է:

Ս Ա Հ Ա Ր Ա

Սահարան աշխարհիս ամենամեծ անապատն է, որ իր տարածութեամբ Եւրոպական Ռուսաստանից մի քիչ աւելի մեծ է: Այդ անապատը տարածւում է Ադրատեան ովկիանոսից մինչև Կարմիր ծովը (արեւմուտքից դէպի արեւելք) և Ատլանտի լեռներից ու Միջերկրական ծովից մինչև Սուդանը (հիւսիսից դէպի հարաւ): Այդ ամբողջ տարածութիւնը հաւասար է Եւրոպայի ամբողջ տարածութեան $\frac{2}{3}$ -մասին:

Սահարայի մակերեսը բաղմազան է: Նրա ամբողջ տարածութեան մի մասը աւաղով է ծածկուած, միւս մասը մանր քարերով, իսկ երբեք մասը կաւով: Աւաղով շատ է ծածկուած մանաւանդ Սահարա անապատի արեւելեան մասը, որ կոչւում է Լիբիական անապատ: Անապատային տարածութիւնը հասնում է իւր գագաթնակէտին, երբ այնտեղ

փշում է սամուս կոչուած այրող քամին: Սահարայում անձրեք չատ հագւազկտ երևոյթ է: Սահարան աւազոտ և քարքարոտ լինելու պատճառով զուրկ է բուսականութիւնից: Բացառութիւն են կազմում Սահարայի միայն օազիսները: որոնք անապատի պարտէզներն են: Օազիսներից մի քանիսը ծովի մակերևոյթից ցածր են. դրանցից իւր բուսականութեամբ նշանաւոր է Սիվախը: Սահարա անապատում յաճախ պատահող կենդանիներից նշանաւոր են կարիճը, օձը, առիւծը, իսկ թռչուններից ջայլամը կային: Նշանաւոր են նաեւ Սահարայի ուղտը, ձին և ոչխարը:

Մարդիկ Սահարա անապատում ճանապարհորդում են սովորաբար ուղտերով և վտանգից ազատուելու համար խմբելով կամ կարաւաններով են ճանապարհորդում:

Սահարան շատ նոսր ազգաբնակչութիւն ունի, որ վըլխաւորապէս ապրում է օազիսների մօտ: Նրա ամբողջ ազգաբնակչութեան թիւը $1\frac{1}{2}$ միլիօնից աւելի չէ: Բնակիչները թափառական կեանք են վարում և կրօնով հեթանոս կամ կռապաշտ են:

Սահարա անապատի ազգաբնակչութիւնը բաղկացած է բերքերնեղնեց, արաքներից, տուարեզներից և տիբոններից: Դրանցից բերքերները և արաքները ապրում են անապատի հիւսիսային և արևելեան մասերում, կենդրոնական մասերում—տուարեզները, որոնք բերքերների մի ցեղն են կազմում, իսկ արևելեան մասում—տիբոնները:

Այդ ցեղերից ամենագօրեղը աւազակաբարոյ տուարեզներն են, որոնք բաժանուում բազմաթիւ, միմեանցից անկախ մանր ցեղերի: Դրանք յաճախակի յարձակում են անապատի ճանապարհորդների կարաւանների վրայ և նրանց կողոպտում և թալանում են:

Սահարան ունի հետեւեալ երկու գլխաւոր ճանապարհները կարաւանների համար, առաջին ճանապարհը Տրիպօլից

տանում է դէպի Կուկու Մուրզուկով, իսկ երկրորդը Փէցից ուղիղ Տիմբուկտու: Կարաւանով ճանապարհորդողը 130 օրւայ ընթացքում հազիւ է կարողանում Փէցից հասնել Տիմբուկտու:

ԿԱՐՄԻՐ ԾՈՎԻ ԱՓՈՒՄ ԳՏՆԻՈՂ ԵՐԿՐՆԵՐԸ:

Կարմիր ծովի ափում գտնուում են հետեւեալ երեք նշանաւոր երկրները. Հաբէշտան կամ Եթովպիա. Նուբիա եւ Եգիպտոս:

Հ Ա Բ Է Ղ Ս Տ Ա Ն

Կարմիր ծովի հարաւ-արեւմտեան ափում գտնուում է լեռնոտ Հաբէշտանը կամ Եթովպիան, որ Աֆրիկայի ամենաբարձր դիրք ունեցող երկիրն է: Հաբէշտանի լեռների մի մասը հրաբխային ծագում ունի, որի պարզ հետքերը մինչև այժմ էլ կարելի է նկատել: Այդ լեռները երկիրը բաժանում են մի քանի մասերի և շատ դժուարացնում բնակիչների միմեանց հետ ունեցած հաղորդակցութիւնը: Ամառը Հաբէշտանում սաստիկ անձրևներ են գալիս, որոնց շնորհիւ նրա գետերը յորդանում և շատ անգամ էլ գուրս են գալիս իրանց ափերից: Ընդհանրապէս ոռոգման կողմից Հաբէշտանը մի նախանձեղի երկիր է, որի լեռներից սկիզբն են առնում և Նեղոս գետի մի քանի նշանաւոր վտակները: Լճերից նշանաւոր է Յանան, որը գտնուում է երկրի ուղիղ կենդրոնում: Հաբէշտանի գետերը ընդհանրապէս աննաւարկելի են և զրա գլխաւոր պատճառը երկրի մակերևոյթի աչքի ընկնող անհարթութիւնն է:

Նա ունի բազմազան կլիմա, որովհետեւ երկրի մակերևոյթի կազմութիւնն էլ բազմազան է: Երկրի բարձր մասերում կլիման ցուրտ է, իսկ ցածր մասերում տաք: Նախանձեղի կլիմա ունին երկրի միջին բարձրութիւն ունեցող մասերը, որտեղ մշտական գարուն է տիրում:

Հաբէշտանը կամ Եթովպիան իր բազմադան կլիմայի և բաւարար ոռոգման շնորհիւ Աֆրիկայի ամենահարուստ երկիրն է թէ բոյսերով և թէ կենդանիներով: Մի քանի նշանաւոր ճանապարհորդների կարծիքով Հաբէշտանը Աֆրիկայի բոլորական և կենդանաբանական ամենահարուստ պարտէզն է: Յայտնի են մանաւանդ նրա ընդարձակ մարգագետինները, որոնք ահագին սնունդ են տալիս եթովպական երկարաբուրդ ոչխարներին և արագավազ ձիերին: Նրա բոյսերից նշանաւոր են բաօբաբը, արմաւենի, ալպիյա, բանան, սուրճ և այլն, իսկ կենդանիներից աչքի են ընկնում փիղը, առիւծը, բորենին, կապիկը և այլն:

Հաբէշտանի ազգաբնակչութիւնը հասնում է մօտ 5 միլիոնի: Այդ ազգաբնակչութիւնը բազկացած է մեծ մասամբ հաբէշներից կամ եթովպացիներից, որոնք պատկանում են Կովկասեան կամ Միջերկրական ցեղին և ազգակից են արաբներին: Կրօնով նրանք քրիստոնեաներ են և իրանց հարեան ցեղերից աւելի քաղաքակրթուած: Դժբաղդաբար Հաբէշտանում գրագիտութիւնը մեծ մասամբ հոգևորականութեան սեպհականութիւնն է կազմում:

Հաբէշտանը բաժանւում է մի քանի իշխանութիւնների, որոնցից իւրաքանչիւրը կառավարւում է մի իշխանի կամ *Նեգուսի* ձեռքով. սակայն Եթովպական տէրութեան բարձրագոյն իշխանութիւնը պատկանում է վերոյիշեալ իշխաններից աւագին, որ կոչւում է *Նեգուս—Նեգեստի* (Թագաւորների թագաւոր), և նստում է Հաբէշտանի *Ատտիս—Աքսեբա* մայրաքաղաքում: Բայց չնայելով դրան Հաբէշտանի ամենանշանաւոր քաղաքն է *Գօնդար*:

Հաբէշտանի կամ Եթովպիայի արեւելեան և հարաւ-արեւելեան շրջակայքում ապրում են սօմալացիները և գալլամները, որոնք համարւում են հաբէշների ազգակիցները և գաւառում մահմեդական կրօնը: Դրանց բնակած վայրերը պատկանում

են հաբէշներին, իտալացիներին և անգղիացիներին: Կարմիր ծովի ափի մի մասն էլ կազմում է իտալացիների և ֆրանսիացիների կալուածը: Իտալական կալուածների գլխաւոր քաղաքը *Մասսովան* է, իսկ ֆրանսիականինը՝ *Ջիբուտի*, որ իր հարեան կալուածների հետ երկաթուղիով է միացած:

Ն Ո Ւ Բ Ի Ն

Նուբիան գտնւում է միջին Նեղոսի երկու ափերում: Նա կազմում է մի սարահարթ, որի վրայով հոսում է Նեղոսի միջին մասը: Նուբիայի միայն մի փոքրիկ մասը խիտ ազգաբնակչութիւն ունի, այն ինչ մեծ մասը դուրի է դրանից, որովհետեւ անապատ է: Նուբիայի բնակիչները գլխաւորապէս կազմում են *Նուբիացիները*, որոնք Նեղրական և կովկասեան կամ միջերկրական ցեղերի մէջ տեղն են բռնում. բացի վերոյիշեալ բնակիչներից Նուբիայում ապրում են նա և նեգրեր և թիւրքեր կամ տաճիկներ: Այդ բնակիչները պարապում են մեծ մասամբ հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Նուբիան եգիպտական *խստիվի* (իշխան) կալուածն է:

Նրա ամենագլխաւոր քաղաքը *Խարտումն* է, որ մի առևտրական նշանաւոր կենտրոն է: Բնակիչները պարապում են փղսկրի առևտրով:

Ե Դ Ի Պ Տ Ո Ս

Եգիպտոսը իսկապէս կազմում է աշխարհիս ամենամեծ անապատի՝ Սահարայի շարունակութիւնը: Այդ երկիրն էլ Սահարայի նման մի անապատ կլինէր, եթէ նրա միջով չհոսէր *Նեղոս* նշանաւոր գետը, որ կատարեալ կենդանութիւն է շնորհում Եգիպտոսին: Հէնց դրա համար հին ժամանակ յոյները այդ երկիրը կոչում էին «Նեղոսի ընծայ»: Նեղոս

գետը իր սկիզբն է առնում Հարէշտանի լեռներից և ամառը, երբ այդ լեռների ձիւնը հալում է, Նեղոս գետը յարգանում, դուրս է գալիս իր ափերից և պարարտ տիղմով ծածկում է երկրի մակերևոյթի մեծ մասը և այգիսով հողը պարաշտացնում: Այդ երևոյթը տեղի է ունենում միմեայն Շգիպտոսում, իսկ Նուբիայում Նեղոսը իւր ափերից դուրս չէ գալիս, որովհետև զրանք անհամեմատ աւելի բարձր են: Նեղոս գետի յորդանալը մեծ նշանակութիւն ունի Նգիպտոսի համար, որովհետև այնտեղ անձրևներ սովորաբար քիչ են գալիս, իսկ բնակիչները իրանց արտերի ոռոգման համար անհրաժեշտ ջուրը ստանում են Նեղոսից: Ամառային ամիսները յորդանալուց յետոյ Նեղոսը գեկտեմբեր ամսին նորից մտնում է իր ափերի մէջ:

Շգիպտոսի կլիման էլ նոյնն է, ինչ որ Սահարա անապատինը: Ամբողջ Շգիպտոսում անձրևներ չեն գալիս: Նրա կլիման ընդհանրապէս չոր է և դրա համար էլ Եւրոպայից ամեն տարի բաւականաչափ հիւանդներ (մանաւանդ թոքախտաւորներ) են գնում այնտեղ ձմեռը ավերիւ համար:

Շգիպտոսը իսկապէս ներկայանում է Սահարա անապատի մեծ օաղիսներից մէկը, որտեղ ամենահին ժամանակներից ի վեր ապրում էր մեծ և խիտ ազգաբնակչութիւն: Այժմ էլ նորա բնակիչների թիւը հասնում է մօտ 10 միլիօնի, այն ինչ նրա հարեան երկրների մեծ մասը զուրկ է բնակիչներից:

Իբրև լաւ երկիր, Շգիպտոսը միշտ զրաւել է աշխարհակալ և հզօր տէրութիւնների ուշադրութիւնը: Ժամանակի ընթացքում այդ երկիրը գտնուել է զանազան ազգերի իշխանութեան ներքոյ, որոնցից իւրաքանչիւրը թողել է իր հետքերը: Հէնց այդ է գլխաւոր պատճառը, որ Շգիպտոսի ներկայ ազգաբնակչութիւնը մի տեսակ խառն ծագում ունի:

Շգիպտոսի ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{3}{4}$ -ական մասը

կազմում են սպիտակ ցեղին պատկանող Փելլահները, որոնք բերբերների ցեղակից են, բայց խառնուած արաբների հետ: Փելլահները կազմում են Շգիպտոսի հողագործ դասակարգը: Նրանք բարձրահասակ, նիհար և աշխատասէր մարդիկ են: Փելլահները ապրում են գիւղերում, պարապում են միայն երկրագործութեամբ և աննախանձելի կեանք են վարում, որովհետև ահագին տուրքեր են վճարում տէրութեան: Սակայն հին եգիպտացիների իսկական սերունդը համարւում են *կուպտացիները*, որոնք ապրում են քաղաքներում և պարապում են արհեստներով և վաճառականութեամբ: Նրանց ամբողջ թիւը հասնում է մօտ 750,000-ի:

Շգիպտոսում կան նաև արաբներ, որոնք պատկանում են սպիտակ ցեղին, ապրում են մասամբ քաղաքներում և պարապում վաճառականութեամբ, մասամբ էլ իբրև *բեդուիններ* թափառական կեանք են վարում անապատներում: Վերջապէս Շգիպտոսի քաղաքներում ապրում են նաև բաւականաչափ եւրոպացիներ, յոյներ, թիւրքեր և հայեր: Հայերը ապրում են գլխաւորապէս Գահիրէ և Աղեքսանդրիա քաղաքներում, ունին իրանց եկեղեցիները, ուսումնարանները և հասարակական ուրիշ հիմնարկութիւններ: Շգիպտոսում հրատարակւում են հայերէն լեզուով մի քանի պարբերական թերթեր, որոնց խմբագիրները թիւրքահայեր են:

Շգիպտոսի բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքը հողագործութիւնն է: Նորա բոյսերից նշանաւոր են ցորեն, եգիպտացորեն, բրինձ, շաքարեղեգն, ֆիւնիկեան արմաւենին և այլն:

Առևտրական տեսակետից Շգիպտոսը մեծ նշանակութիւն ունի, որովհետև այնտեղից դէպի Եւրոպայի զանազան երկիրներն են արտահանւում մեծ քանակութեամբ հացահատիկներ: Շգիպտոսի բնակիչները առևտրական յարաբերութիւն ունին նաև Նեբրին Աֆրիկայի հետ, որտեղ նրանք ապրանքներ փոխադրում են կամ Նեղոս գետով, կամ երկա-

Թուղիով կամ թէ չէ կարաւաններով: Եգիպտոսի նշանակու-
թիւնը բարձրացաւ մանաւանդ այն ժամանակ, երբ 1869 թ.
բացուեց Սուէզի ջրանցքը, որի երկարութիւնը 110 վերստ է:
Այդ նշանաւոր ջրանցքը միացնում է Միջերկրական ծովը Կար-
միր ծովի հետ: Սուէզի ջրանցքի ավերումն են գտնուում
Եգիպտոսի առևտրական երկու նշանաւոր քաղաքները՝
Պորտ-Սահլը և Սուէզը: Բայց նրա ամենանշանաւոր առև-
տրական քաղաքը Աղեքսանդրիան է, որ գտնուում է Նեղոսի
գետալի արևմտեան կողմում:

Մեզանից 400 տարի առաջ Եգիպտոսը ընկաւ Թիւր-
քիայի իշխանութեան տակ և մինչև այսօր էլ նա նրա
գերիշխանութիւնն է ճանաչում: Եգիպտոսը կառավարում
է խնդիւր, որ տարեկան որոշեալ հարկ է վճարում Թիւր-
քիայի սուլթանին, բայց իրականապէս անգղիացիների հալա-
տակ է:

Եգիպտոսի գլխաւոր քաղաքն է Գահիռէ, որ խեղդիկ
աթոռանիստն է: Այդ քաղաքը առևտրական յարաբերութիւն
ունի Եւրոպայի, արևմտեան Ասիայի և կենդրոնական Աֆրի-
կայի հետ: Փահիրէն ամբողջ երկրի գործարանական և ամե-
նաբազմամարդ (576,000 բնակիչ) քաղաքն է, որի շրջակայ-
քում գտնուում են հին եգիպտական նշանաւոր պիրամիտները:
Միւս քաղաքներից նշանաւոր են Աղեքսանդրիա (320,000
բն.), Դամիէտտա, Պորտ-Սահլը և այլն:

Կարմիր ծովի հարաւ արևմտեան ավում գտնուում է
իտալական գաղութ Էրեւորէան, իսկ Բաբէլ-Մանդեբի նեղու-
ցի մօտ Ֆրանսիական և անգլիական փոքրիկ գաղութները:

ՍԵՆԵԳԱՄԲԻԱ ԵՒ ՎԵՐԻՆ ԳՎԻՆԷԱ.

Գվինէի ծոցի հիւսիսային ափին զուգահեռական տարա-
ծուում են Գոնգոյի լեռները, որոնցից իրանց սկիզբն են առ-

նում բաղմաթիւ գետեր, առուակներ և թափում են Ատ-
լանտիկ օվկիանոսը: Այդ գետերից նշանաւոր են Սենեգալ և
Գամբիա: Այդ երկու գետերի մէջ գտնուող երկիրը կոչւում է
Սենեգամբիա, իսկ նրանից դէպի հարաւ արեւելք գտնուող
և հարեան երկիրը Վերին Գվինէա:

Սենեգամբիայի և Վերին Գվինէայի կլիման շատ է աղ-
ղում թէ Սահարա անապատից և թէ օվկիանոսից: Այդ եր-
կրներում ամառը օվկիանոսից փչում է խոնաւ բամբն և
անձրեւներ է առաջացնում, որոնք կլիման խոնաւ և վատա-
ռողջ են դարձնում. իսկ ձմեռը ընդհակառակը Սահարայից
փչում է հարմադան կոչուած քամին, որ օդը լցնում է փո-
շիւկ:

Սենեգալը և Վերին Գվինէան Աֆրիկայի տար մասի
ամենահարուստ երկրների թւին են պատկանում, որոնք մեծ
մասամբ ծածկուած են անտառներով: Դրանց օգտակար ծա-
ռերից նշանաւոր են ալացիաները, սև ծառը, կոկոսի ար-
մաւը, պղպեղի և ընկոյզի ծառերը, և այլն: Պենդանիններից
յայտնի է կապիկի Գօրիլլա կոչուած տեսակը, որ ամենամեծ
և ամենաուժեղ կապիկն է:

Երկու երկրների բնակիչները նեգրերն են, որոնք բա-
ժանուում են տարբեր ցեղերի և կրօնով ոմանք մահմեդական
են, ոմանք էլ հեթանոս: Նրանք պարագում են հողագործու-
թեամբ, արհեստներով և վաճառականութեամբ: Առևտուր են
անում գլխաւորապէս եւրոպացիների հետ: Առևտրի առարկա-
ները կազմում են սսկու փոշին, փղոսկրը, արմաւի խղը և
գումմի կոչուած խէժը: Վերին Գվինէայի ափերից մի
քանիսը իրանց անունները ստացել են երկրի բնական հարստու-
թիւններից. դրանք կոչւում են օր. Փղոսկրի, Պղպեղի, Ու-
կու ափեր և այլն:

Նեգրերը կազմում են մի քանի տէրութիւններ, որոնցից
նշանաւոր են Աշանտիի միապետութիւնը և Դահոմէ, որ գտ-

նւում է ֆրանսիացիների տիրապետութեան տակ: Դրանցից գէպի արեւմուտք՝ Պղպեղի ափում գտնւում է քրիստոնեայ նեգրերի *Հիքերիա* կոչուած հասարակապետութիւնը, որի գլխաւոր քաղաքն է *Մոնրավիա*:

Վերին-Գվինէյում և Սենեգամբիայում գտնւում են նաև եւրոպական մի քանի գաղութներ, որոնց նշանաւոր են ֆրանսիական գաղութները Սէն-Լուի գլխաւոր քաղաքով: Անգղիական գաղութների գլխաւոր քաղաքն է *Հագոս*, որ արմաւի իւզի մեծ առևտուր ունի և *Բատուրստ* քաղաքը:

Գերմանացիներին պատկանում է միայն *Տօգօ*, որ գտնւում է Դաճմէից գէպի արեւմուտք:

Ս Ո Ւ Դ Ա Ն

Սուդան կոչւում է Աֆրիկայի այն մասը, որի սահմանները կազմում են հիւսիսային կողմից Մահարան, արեւմուրից Կոնգօյի լեռները և հարաւից հասարակածը: Այդ ամբողջ տարածութեան ամենաբարձր մասը երկրի կենդրոնն է, որտեղ գտնւում է *Չադ* լիճը *Շարի* գետով: Սուդանի գետերից նշանաւոր են *Նիգերը* և *Սալիտակ-Նեղոսը*: Բացի այդ գլխաւոր գետերից Սուդանում կան նաև մի շարք գետակներ, որոնք առաջանում են այնտեղ տեղացի պարբերական անձրևներից: Այդ անձրևների ժամանակ Սուդանի թէ՛ գետերը և թէ՛ լճերը ջրառատ են դառնում, շատ անգամ դուրս են գալիս իրանց ափերից և նոր գետակներ ու լճեր առաջացնում:

Սուդանի այն մասը հարուստ է բուսականութեամբ, որ հեռու է բնկած Մահարա անապատից: Այդ մասը ծածկւած է խիտ անտառներով և փառահեղ մարգագիտիներով, որոնք մեծ օգուտներ են տալիս տեղական ազգաբնակիւթեանը: Սուդանի բուսական և կենդանական աշխարհը բաւական նման է հարէչստանի ստորին մասի բուսական և կենդանական աշ-

խարհին: Նրա բոյսերից նշանաւոր են դուրրա, ինդիգօ, (լեզակ), եգիպտացորեն, բրինձ և այլն:

Սուդանը Աֆրիկայի ամենաաղաւէտ և ամենաշատ ազգաբնակիւթիւն ունեցող մասն է: Այնտեղ ապրում են մօտ 60 միլիոն բնակիչ, որոնց մեծ մասը կազմում են *Նեգրերը* (Սուդանի նեգրեր): Դրանցից շատ տարբեր են արևմտեան Սուդանում ապրող *Ֆելլատները*: Վերջիններս աւելի նման են բերբերներին քան նեգրերին:

Նեգրերը ապրում են Սուդանի հարաւային կողմում և քաժանւում են բազմաթիւ մանր ցեղերի, որոնցից նշանաւոր է *ժանդինգօ* կոչւած ցեղը, որ ապրում է արեւմտեան Սուդանում: Նեգրերի մեծ մասը նստակեաց է, ապրում է հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Նրանք կարողանում են փայտից, կաշուց, կաւից և երկաթից դանադան իւրեղէններ պատրաստել և շահագործել ընտանի շատ կենդանիների. օր. ձիուհ, այծին, կովին, շանը և այլն: Ներկարարութիւնը և մետաղագործութիւնն էլ բաւական զարգացած է նրանց մօտ:

Սուդանի բնակիչները մեծ առևտուր ունին հիւսիսային Աֆրիկայի դանադան երկրների հետ, որտեղ նրանք արտահանում են փղոսկր, օսկի, ջալլամի դանադան տեսակ փետուրներ, գումմի և ինդիգօ: Դրա փոխարէն նեգրերը ներմուծում են իրանց երկիրը հիւսիսային Աֆրիկայից եւրոպական դանադան ապրանքներ:

Սուդանի բնակիչները ընդհանրապէս մահմեդականներ են, բայց կան նաև հեթանոս նեգրեր: Դրանք կազմում են մի քանի մանր տէրութիւններ:

Սուդանում բացի նեգրերից ապրում նաև շատ արաբներ, որոնք գաղթել են Ասիայից և իրանց ազդեցութեանն են ենթարկել նեգրական շատ ցեղերի: Նրանք նեգրերին սովորեցրել են շինել տներ քարից և կաւից, կտաններ գործել և տա-

բաժնի են մահմեդական կրօնը: Միմեայն արևմտեան նեղրերն են մնացել հեթանոսներ, որովհետև բոլորովին չեն ենթարկուել արաբացիների ազդեցութեանը:

Ներկայումս Սուլթանը բաժանւած է Անգղիայի, Փրանսիայի և Գերմանիայի մէջ:

Փրանսիային, բացի Սենեգամբիա գաղութից, պատկանում են նաև արևմտեան Սուլթանի մեծ մասը և կենդրոնական Սուլթանը 2ադ լճից գէպի հիւսիս և գէպի արևելք: Եւրոպական ոչ մի տէրութիւն Աֆրիկայում այնքան շատ գաղութներ չունի, որքան Փրանսիան: Փրանսիական այդ բոլոր գաղութները (Աֆրիկայում) իսկական Փրանսիայից 12 անգամ աւելի մեծ են: Սուլթանի ֆրանսիական կալածների գլխաւոր կենդրոնը կազմում է Տիմբուկտու քաղաքը:

Անգղիային պատկանում է արևմտեան և կենդրոնական Սուլթանի այն մասը, որ գտնւում է Նիգեր գետի ստորին հոսանքում մինչև 2ադ լիճը: Այդ լճի ավին է գտնւում և Կուկա առևտրական նշանաւոր քաղաքը, որ Սուլթանի անգղիական կալածների սիրտն է կազմում: Անգղիային է պատկանում նաև արևելեան Սուլթանը:

Գերմանիային է պատկանում կենդրոնական Սուլթանի մի փոքր մասը, որ գտնւում է Զարի գետի արևմտեան կողմում՝ ֆրանսիական և անգղիական կալածների մէջ և վերին Գոլինէական ավի մի աննշան մասը:

Միջին Սուլթանի նեղրական տէրութիւններից նշանաւոր են.

ա). Վադայ, 2ադ լճի արևելեան կողմում, գլխաւոր քաղաքն է Աքէշը:

բ). Բոքնու, 2ադ լճի արևմտեան կողմում:

գ). Սոկոտո արևմտեան Սուլթանում. գլխաւոր քաղաքն է Կանո, որ առևտրական մի նշանաւոր կենդրոն է: Այդ տէրութիւնը հիմնել են ֆելլառները:

ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԱՓՐԻԿԱ

Զամբէզի գետից սկսած գէպի հարաւ, աֆրիկական սարահարթը հեղհեռէ բարձրանում և հասնում մինչև մէկ վերստ բարձրութեան, իսկ հարաւային կողմում աստիճանաբար ցածրանում է: Հարաւային Աֆրիկայում ամենաբարձր լեռները Դրակոնի լեռներն են, որոնց ամենաբարձր գագաթը ծովի մակերևոյթից 3 վերստից աւելի է: Զամբէզի գետից գէպի հարաւ բնութիւնն էլ աստիճանաբար փոխւում է: Կլիման չորանում է, մանաւանդ հարաւային Աֆրիկայի արևմտեան կիսում, որտեղ բուսականութիւնը զգալի կերպով աղքատանում է:

Հարաւային Աֆրիկայի մի խոշոր մասը անապատ է ներկայացնում, բայց ոչ այնպիսին, ինչպիսին Սահարան է: Ամենամեծ անապատը Կալահարին է, որտեղ բուսականութիւն է աճում, երբ երբեմն անձրեւներ են գալիս: Այնտեղ գետերը հոսելու ժամանակ ջրվէժներ են գոյացնում: Ջրվէժներից նշանաւոր է Վիկտորիայի ջրվէժը, որ կազմւում է հարաւային Աֆրիկայի ամենամեծ գետից՝ Զամբէզից: Հինց այդ պատճառով էլ այնտեղի գետերի մեծ մասը աննաւանարկելի է:

Հարաւային Աֆրիկան ըստ իւր կլիմայի բաժանւում է երկու միմեանցից տարբեր մասերի՝ հարաւային Աֆրիկայի հիւսիսային և հարաւային մասերի:

Հարաւային Աֆրիկայի հիւսիսային մասում գտնւում են ամբողջ մայր ցամաքի ամենաբարձր լեռները, որոնք ծածկւած են մշտական ձիւնով, օր. Կիլիմանջարո, Կանիա և Ռուէնգորի: Այդ լեռներիցն են սկիզբն առնում Աֆրիկայի գլխաւոր գետերից մի քանիսի նշանաւոր վտակները, օր. Ուկերեվէ, Մվուտան կային: Աֆրիկայի այդ մասը հարուստ է նաև լճերով, որոնցից նշանաւոր են Տանգանյիկա, Նիասոս

ևայլն: Կօնգօ և Զամբէզի գետի շնորհիւ այնտեղ շատ լաւ ոռոգւում է:

Իր տար և խոնաւ կլիմայի շնորհիւ հարաւային Աֆրիկայի արեւելեան մասը բաւական պտղատու է. այնտեղ կան նոյն իսկ խիտ անտառներ, որոնց մէջ կան շատ օգտակար ծառեր: Նրա կենդանական աշխարհն էլ աչքի է ընկնում:

Հարաւային Աֆրիկայի այդ մասի բնակիչները կազմում են գլխաւորապէս նեգրերը, որոնք բաժանւում են մի քանի ցեղերի: Բայց զրանց զօրծածական բառբառները այնքան նման են միմեանց, որ այնտեղի բոլոր նեգրերին կոչում են ընդհանուր անունով *Բանտու*: Կրօնով այդ ինչերը հեթանոս են և իրանցից ոմանք նոյն իսկ մարդակեր: Բանտուները պարագլուխ են հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ:

Աֆրիկայի գրեթէ այդ մասումն է գտնւում *Կօնգօյի* տէրութիւնը, որ միջազգային մի ընկերութիւն է կազմել ազատ առևտուր անելու նպատակով: Այդ տէրութիւնը գտնւում է Բելգիայի թագաւորութեան հովանաւորութեան տակ: Գլխաւոր քաղաքն է *Բոմա*:

Հարաւային Աֆրիկայի հիւսիսային մասումն է գտնւում *Սաոորին Գվինէան*, որտեղ ունին կալուածներ թէ գերմանացիները, թէ ֆրանսիացիները և թէ փորթուգալացիները:

Հարաւային Աֆրիկայի հիւսիսային մասում հարաւից գէպի հիւսիս գտնւում են հետեւեալ երկրները:

ա). Փորթուգալիայի կալուածները, Սոդամբիկ գլխաւոր քաղաքով.

բ). Գերմանական արեւելեան Աֆրիկա, Բահամոյօ գլխաւոր քաղաքով.

գ). Անգղիական արեւելեան Աֆրիկա—Մոմբաս գլխաւոր քաղաքով, որից կախումն ունի և Զանզիպարի տէրութիւնը, որ գտնւում է համանուն կղզու վերայ:

դ). Սոմալի երկիր, որտեղ ապրում է Սոմալ կոչւած պատերազմատէր ցեղը: Այդ երկիրը պատկանում է իտալացիներին և անգղիացիներին:

Հարաւային Աֆրիկայի հարաւային կէսը բոլորովին տարբեր կլիմա, տարբեր բուսեր և տարբեր կենդանիներ ունի: Դրա մի մասն էլ անապատային և անելի քիչ է ոռոգւում: Գետերից նշանաւոր է միայն Օրանժի գետը, իսկ լեռներից Դրակոնեան լեռնաշղթայի շարունակութիւնը:

Ազգաբնակիւթիւնը կազմում են *բանտու* նեգրերը, որոնցից այնտեղ յայտնի է *Կաֆր* ցեղը: Բացի դրանից հարաւային մասումն են ապրում և *հոտտնտոտները* ու *բուշմէնները*, որոնք մտաւոր զարգացման ստորին աստիճանի վրայ են գտնւում:

Եւրոպական ազգերից ապրում են բաւականաչափ *անգղիացիներ* և *հոլլանդացիներ* կամ *բօէրներ*:

Կաֆրերը կամ զուլուսները կեդրոնացած են հարաւային Աֆրիկայի արեւելեան մասում և մարմնի գեղեցիկ և յաղթանգամ կազմուածք ունին: Զուլուսները շրջում են գրեթէ բոլորովին մերկ, իրանց ոտքերին և ձեռքերին կապում են զանազան զարդեր և ապրում են մեծ մասամբ խրճիթներում: Այդ ցեղը երկար ժամանակ զօրեղ գլխաւորութիւն է ցոյց տուել անգղիացիներին, երբ վերջիններս ցանկանում էին նրանց նուաճել: Կաֆրերի կամ զուլուսների մեծ մասը պարագլուխ է անասնապահութեամբ և կրօնով կրակապաշտ է:

Հոտտենտոտները և բուշմէնները ապրում են հարաւային Աֆրիկայի արեւմտեան մասում և պարագլուխ են որսորդութեամբ և անասնապահութեամբ:

Սպիտակ ցեղին պատկանող եւրոպացիները սկսեցին հարաւային Աֆրիկա գաղթել 17-րդ դարում: Ամենից առաջ գաղթեցին հոլլանդացիները, որոնք այնտեղ հիմնեցին մի քանի մանր գաղութներ: Այդ հոլլանդական գաղութները

որոնք ներկայումս կոչում են *քօէրներ*, (քօէր խօսքը ծագում է դերմաներէն զիւղացի նշանակող խօսքից) պարապում էին հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ:

Հոլանդացիներից յետոյ հարաւային Աֆրիկայ գաղթեցին բաւականաչափ անգղիացիներ, որոնք սկսեցին մրցել հոլանդացիների հետ: Անգղիացիները հոլանդացիներին հետզհետէ քշեցին դէպի հիւսիս, որոնք այնտեղ հիմնեցին *Օրանժի* և *Տրանսվալի* երկու փոքրիկ հասարակապետութիւնները: Մօտ 50 տարի հոլանդացիները իրենց նոր հայրենիքում հանգիստ կեանք վարեցին, բայց երբ նրանց կալուածներում սկսեցին երևան գալ ալմաստի և ոսկու հանքեր, այն ժամանակ անգղիացիները աշխատեցին նուաճել այդ հողերը և մի երկարատև և յամառ կռուից յետոյ իրանց իշխանութեանը հպատակեցրին այդ երկու մանր հասարակապետութիւնները (1902 թ.):

Հարաւային Աֆրիկայի հարաւային մասի երկրներից նշանաւոր են հետևեալները.

ա). *Կապի երկիր*, որ գտնւում է Օրանժի դետից դէպի հարաւ. այդ երկիրը սկզբում կազմում էր հոլանդացիների մի գաղութը, բայց այժմ պատկանում է անգղիացիներին: Կապի երկիրը հարուստ է հացահատիկներով, գինով, մետաքսով, ալմաստով եւայլն:

Գլխաւոր քաղաքն է *Կապշտատ*, որ գտնւում է *Բարեյուտայ* հրտանդանի մօտ: Երկրորդ քաղաքն է *Կիմբերլայ*, որ նշանաւոր է ալմաստի հանքերով:

բ). *Նատալի երկիր*, գլխաւոր քաղաքն է Պորտ-Նատալ: Այդ երկիրը պատկանում է անգղիացիներին:

գ). *Օրանժի* և *Տրանսվալի* հասարակապետութիւններ, որոնք հիմնել էին քօէրները, իսկ այժմ հպատակւում են Անգլիային: Առաջին հասարակապետութեան գլխաւոր քաղաքն է *Բլիւմֆոնտայն*, իսկ երկրորդին՝ Պրետորիա: Վերջինիս

մօտ է գտնւում և *Խօհաննիսբուրգ* քաղաքը, որ ունի մօտ 100,000 բնակիչ:

ԱՖՐԻԿԱՅԻՆ ՊԱՏԿԱՆՈՂ ԿՂՋԻՆԵՐԸ

Միւս մայր ցամաքների հետ համեմատած, Աֆրիկան շատ քիչ կղզիներ ունի: Դրանց մեծ մասը հրաբխային ծագում ունի և մայր ցամաքից բաւական հեռու է ընկած: Աֆրիկային պատկանող կղզիները, չնչին բացառութեամբ, կազմում են եւրոպացիների գաղութները: Այդ կղզիները, բացառութեամբ Մադագասկարի, մանր կղզիներ են, սկզբնաբնութիւն իրեն նաւերի կայարաններ ունէին մեծ նշանակութիւն, որը յետոյ նսեմացաւ, երբ Սուէզի ջրանցքը բացւեց: Ներկայումս շոգենաւերի մեծ մասը անցնում է վերոյիշեալ ջրանցքով: Աֆրիկայի կղզիներից նշանաւոր են.

Ատլանդեան ովկիանոսում.

ա) *Ազօրեան* կղզիներ, *Մադէյրա* որ նշանաւոր է իւր գինով և *Կանաչ հրտանդանի* կղզիներ: Այս կղզիները պատկանում են փորթուգալացիներին:

բ) *Կանարեան* կղզիներ, որոնցից նշանաւոր է *Փէրրօ* կամ *Երկաթեայ* կղզին և *Տեներիֆա*. Փէրրօ կղզու վրայով է անցնում երկրագունդը բաժանւում է գլխաւոր միջօրէականը, որով արեւելեան և արեւմտեան միմեանց հաւասար կիսագնդերի: Կանարեան կղզիները պատկանում են իսպանացիներին, որոնք Աֆրիկայի շուրջը պտտող առաջին աղբն էին:

գ) Ս. *Համբարձման* և Ս. *Հնդինէի* կղզիներ, որոնք պատկանում են անգղիացիներին և նրանց նաւերի համար կայարաններ են: Այդ կղզիները անգղիական նաւերին մատակարարում են քարածուխ և ուրիշ պաշարեղէն:

Հնդկաց ովկիանոսում Աֆրիկային պատկանող կղզիներից յայտնի են.

դ). Մադակասգար կղզին, որ իր մեծութեամբ աշխարհիս երրորդ կղզին է: Ունի առանձնայատուկ բոյսեր և կենդանիներ (թռչող շներ, կիսակապիկներ, այ-այ հայն): Այդ կղզու արևելեան մասի բնակիչները պատկանում են մալայեան ցեղին: Մադակասգարը նշանաւոր է բրնձով, եգիպտացորենով, ծխախոտով և շաքարեղեգով: Կղզու գլխաւոր քաղաքն է Տանանարիվո, որ քե՛ծ առևտուր ունի: 1869 թ. ժողովուրդը բնդւնեց քրիստոնէութիւնը,

Մադակասգար կղզին պատկանում է Փրանսիայի հասարակապետութեանը:

ե). Մասկարենան կղզիներ, որոնք գտնւում են Մադակասգարի արևելեան կողմում: Դրանցից Ռօդրիգէս և շաքարեղեգնով հարուստ Մաւրիկիա կղզիները պատկանում են անգլիացիներին, իսկ շաքարով հարուստ Բուրքոն կղզին՝ Փրանսիացիներին:

զ). Սալոտորա կղզին պատկանում է անգլիացիներին: Աֆրիկային պատկանող կղզիներից նրանք, որոնք Եւրոպայից մօտ են, ունին շատ առողջարար կլիմա, օր. Մադէյրա կղզին: Այդ կղզիներում մեծ մասամբ ապրում են փորժուղալացիներ և իսպանացիներ, որոնք պարապում են պարտիզալանութեամբ և զինեգործութեամբ: Հնդկաց ովկիանոսում գտնւող կղզիները մեծ մասամբ յայտնի են շաքարեղեգնով:

Ա Ս Ի Ա

ԱՍԻԱՅԻ ԴԻՐՔՆ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ

Ասիան ամենամեծ մայր ցամարն է. նա Եւրոպայից $4\frac{1}{2}$ անգամ մեծ է: Ասիայի տարածութիւնը արեւմտքից դէպի արևելք մօտ 11,000 վերստ է, իսկ հիւսիսից դէպի հարաւ 8500 վերստ:

Ասիար գտնւում է հիւսիսային կիսագնդում և նրա ամենահարաւային ծայրը հազիւ է հասնում հասարակածին:

Նրա ամենահարաւային ծայրը կազմում է Բուրու հրաւանդանը (1° հիւսիսային լայնութեան տակ), իսկ հարաւարեւելեան ծայրը կազմում է Հարաւ-արեւելեան կամ Չելիսկին հրաւանդանը (78° հիւսիսային լայնութեան տակ): Ամենաարեւմտեան ծայրը կազմում է Բաքա հրաւանդանը (44° արևելեան երկայնութեան տակ), որ հասնում է Դեմնեւա հրաւանդանին 208° արևելեան երկայնութեան):

Ասիա մայր ցամարի ամբողջ մակերեսով ի տարածութիւնն է 810,000 քառ. մղոն:

Ասիան շրջապատուած է հիւսիսային Յուրա կամ Սառուցեալ, Մեծ կամ Խաղաղ, Հնդկաց և Ատլանտեան (Միջերկրական, Սև կամ Պօնդական ծովեր) ովկիանոսներով: Եւրոպան, որ արեւմտեան կողմում կպած է Ասիային, կարծես նրա մի մեծ թերակղզին է: Աֆրիկայի հետ նա միացած է Սուէզի պարանոցով. Աւստրալիայի հետ Ասիան գրեթէ միանում է մեծ

կողմերի մի արշիպիլագով, իսկ Հիւսիսային Ամերիկայից նա բաժանուում է Բեհրինգեան նեղուցով, որ մօտ 90 վերստ լայնութիւն ունի և ձմեռը բոլորովին սառչում է: Ասիա մայր ցամաքը ամենից շատ հեռացած է Հարաւային-Ամերիկայից:

Ասիային շրջապատող ծովերը և ովկիանոսները շատ են կտրատում նրա ափերը և ձնացնում թերակղզիներ, կղզիներ հրուանդաններ կային: Ամենամեծ թերակղզիները գտնուում են նրա հարաւային կողմում, իսկ հարաւ-արեւելեան կողմում գտնուող կղզիները շատ հեռու չեն գտնուում մայր ցամաքից և բաժանում են նրանից նեղուցներով և ջրանցքներով:

Ասիայի արեւելեան կողմում կղզիների և մայր ցամաքի մէջ գտնուում են մի շարք ծովեր:

Ասիան գտնուում է հիւսիսային կիսագնդում և անցնում է ցուրտ կամ սառուցեալ, տաք կամ այրեցեալ և բարեխառն գօտիներով: Մայր ցամաքի $\frac{3}{4}$ մասը գտնուում է բարեխառն գօտիում $\frac{1}{8}$ -կանը ցուրտ կամ սառուցեալ, իսկ մնացածն տաք գօտիում:

Որովհետեւ Ասիան գտնուում է Եւրոպայի արեւելեան կողմում, դրա համար յաճախ կոչւում է Արեւելք, այն ինչ Եւրոպան Արեւմուտք:

ԱՍԻԱՅԻ ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Հինգ մայր ցամաքներից Ասիան ամենից շատ մօտ է Եւրոպային: Ասիայի հարաւ-արեւելեան կողմում ամենահին ժամանակներում գոյութիւն ունէին մի քանի մեծ տէրութիւններ և ապրում էին մի շարք քաղաքակրթուած ժողովուրդներ: Չնայելով այդ հանգամանքին, եւրոպացիները ուշ են ծանօթացել Ասիայի հետ: Մինչև Քրիստոսի ծնունդը եւրոպացիները ծանօթ էին գրեթէ միայն արեւմտեան Ասիային, որ

աղբրում գտնուում էր յոյների և ապա հռովմայեցիների իշխանութեան տակ: Այդ ազգերը առևտրական յարաբերութիւն ունէին ոչ միայն արեւմտեան, այլ և հարաւային ու արեւելեան Ասիայի հետ: 13-րդ դարից Ասիայի մասին մեզ տեղեկութիւններ է տալիս իտալացի նշանաւոր ճանապարհորդ Մարկո-Պօլօն: Վերջինս երկար ժամանակ ապրել է Չինաստանում և ապա վերադարձել է Եւրոպա: 15-րդ դարում փորթուգալացի նշանաւոր ծովագնաց Վասկօ-դէ-Գաման գտաւ Աֆրիկայի չորս կողմով ծովային ճանապարհը դէպի Հնդկաստան, իսկ 16-րդ դարում իսպանացի ծովագնաց Մագելլանը հասաւ Ասիա արեւելեան կողմից: Այդ օրուանից եւրոպացիները սկսեցին աւելի շատ հետաքրքրւել Ասիայով և մի շարք գաղութներ հիմնեցին Հնդկաստանում և Հնդկաց արշիպիլագի կղզիների վրայ: Ասիայում առաջին գաղութները այն ժամանակ հիմնեցին փորթուգալացիները և իսպանացիները: Սակայն այդ երկու ազգերը չուտով յաղթուեցին հոլանդացիներից և անգլիացիներից և յանձնեցին նրանց իրանց գաղութների մեծ մասը:

Եւրոպական ազգերը միայն այն ժամանակ լաւ ծանօթացան Ասիայի հետ, երբ նրա նշանաւոր մասերի հետ սկսեցին առևտրական յարաբերութեան մէջ մտնել: Եւրոպացի և ռուս ճանապարհորդներից մի քանիսի շնորհիւ Ասիայի անծանօթ մասերը բաւականին լաւ ուսումնասիրւել են:

ԱՍԻԱՅԻ ՄԵԿԵՐԵՆԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ասիայի մակերեսից կազմութիւնը բազմազան է: Այնտեղ են գտնուում աշխարհի ամենաբարձր սարերը և օտարահարթերը և ամենալայն տափաստանները, որոնք շատ տեղերում ծովի մակերեսից էլ ցածր են: Ասիա մայր ցամաքի $\frac{3}{4}$ -կան մասը բարձրաւանդակ է իսկ $\frac{1}{4}$ -ը հարթավայր:

Բարձրաւանդակ կազմում է գլխաւորապէս Ասիայի միջին մասը, իսկ հարթավայրեր աւելի նրա ծայրերը:

Ասիայի գրեթէ կենդրոնում գտնւում է լեռնոտ երկիր Պամիրը: Նրա արեւելեան կողմում ընկած է Տիբէթի սարահարթը, հիւսիս-արեւելեան կողմում Գօքի կամ Զամօ անապատը իսկ արեւմտեան կողմում Դրանը: Այդ երկրների մօտովն է տարածւում Ասիայի ամենաբարձր Հիմալայեան լեռնաշղթան, որի ամենաբարձր գագաթն է Էվերեստ: Վերջինս աշխարհի ամենաբարձր գագաթն է, որի բարձրութիւնը ծովի մակերևոյթից հասնում է 8½ վերստի: Այդ լեռնաշղթայից դէպի արեւելք տարածւում է Կուէն-Լոն լեռնաշղթան, դէպի հիւսիս արեւելք՝ Տեան-շան, դէպի արեւմուտք Հինդուկուշ և ուրիշ լեռնաշղթաներ:

Արեւմտեան Ասիայում միւս բարձրաւանդակներից նշանաւոր է լեռնոտ Հայաստանը, որի ամենաբարձր սարը Մեծ Մասիսն է (17,000 ստնաշափ բարձր ծովի մակերևոյթից): Հայաստանից դէպի արեւմուտք ձգւում է Փոքր-Ասիայի կամ Անատօլիսի բարձրաւանդակը, իսկ դէպի արեւելք՝ Դրանականը: Այնտեղի լեռնաշղթաներից նշանաւոր են Տաւրոս և Անտիտաւրոս, Կովկասեան և Պարսկական լեռնաշղթաները: Արեւելեան Ասիայի սարահարթները և լեռնաշղթաները աւելի ցածր են, քան թէ արեւմտեանը: Բացի դրանցից Ասիայի միւս լեռնաշղթաներից յայտնի են նաև Խինհան, Ալտայեան, Սայանեան, Եաբլոնովեան, Ստանովեան, Հնդկաչինի լեռները և այլն:

Ասիայի լեռնաշղթաների մեծ մասը ձգւում է արեւմուտքից դէպի արեւելք և կարծես դրանք միմեանց շարունակութիւնն են կազմում: Միայն Խաղաղ ովկիանոսի ափերի մօտով տարածուող լեռնաշղթաները ձգուած են հիւսիսից դէպի հարաւ:

Ասիայի ցածր հարթութիւնները գտնւում են նրա ծայ-

րերում, իսկ դրանցից ամենամեծը տարածւում է հիւսիս արեւմուտքում և կոչւում է Արեւմտեան Սիբիրական: Երկրորդ ցածր հարթութիւնն է Արալ-Կասպիականը: Այդ երկու ցածր հարթութիւնները շարունակւում են նաև Եւրոպայում և կազմում են Ռուսական ընդարձակ ցածր հարթութիւնը, որ Սիբիրականից բաժանւում է Ուրալեան լեռնաշղթայով: Նշանաւոր են նաև Միջագետքի հարթութիւնը Արաբիայի և Պարսկական լեռների մէջ, Հնդկականը՝ Հիմալայեան լեռնաշղթայի և Գեկանի սարահարթի մէջ և Զինականը՝ Մանջուրիայի և Հարալային-Չինական լեռնոտ երկրի միջև:

Ասիայի արեւելեան և հարաւ-արեւելեան կողմում գտնւող ցամաքային կղզիների վերայ էլ լեռները նոյն ուղղութեամբ են տարածւած, ինչպէս որ մայր ցամաքի միկնոյն կողմերում: Այդ լեռների մեծ մասը հրաբխային է, որոնցից նշանաւոր են Կաւչատկայի թերակղզու և Զոնդեան կղզիների հրաբուխները:

Ա Ս Ի Ա Յ Ի Ո Ռ Ո Գ Ո Ի Մ Ը

Ոռոգման տեսակետից Ասիան բաւական աջող պայմանների մէջ է գտնւում: Նրա ամենամեծ և ջրառատ գետերը իրանց սկիզբն են առնում մայր ցամաքի կենդրոնական լեռնաշղթաներից և հոսում են դէպի ովկիանոսները: Գետերից մի քանիսը դեռ չհասած ովկիանոսին, թափւում են մայր ցամաքի լեռներում գտնւող լճերի մէջ: Լճերի մէջ թափուող գետերը կոչւում են ցամաքային, իսկ ովկիանոսների մէջ թափւողները՝ ովկիանոսային գետեր:

Ասիայի գետերի մեծ մասը երկար և ջրառատ է, չնայելով որ այնպիսի ջրառատ գետեր, ինչպէս են Ամազոնը Հարալային Ամերիկայում և Կոնգօն Արիւիկայում, այնտեղ

չկան: Ասիայի ամենամեծ և ջրառատ գետերը գտնւում են մայր ցամաքի արևելեան կողմում, որովհետև դրանք իրանց սկիզբն են առնում բարձր և մշտական ձիւնով պատած լեռներից: Գետերից նշանաւոր են. Օբ գետը՝ Իրդիշ վտակով, Շնիսէյ, Լենա, Ամուր, Հոանգո, Յանցգէ-կեանգ (Ասիայի ամենաերկար և ջրառատ գետը), Կամքոջա, Բրահմապուտրա, Գանգէս, Ինդոս, Սիւր-Դարիա և Ամու-Դարիա գետերը:

Արևմտեան Ասիայի գետերը ոչ այնքան երկար են և ոչ էլ այնքան ջրառատ: Դրանցից նշանաւոր են Հայաստանում՝ Կուր և Նրաախ, Միջագետքում՝ Տիգրիս և Եփրատ գետերը, որոնք իրանց սկզբն են առնում Հայաստանի լեռներից:

Ասիան լճերով ընդհանրապէս հարուստ է: Նրա ամենամեծ լճերը աղի ջուր ունին, օր Կասպից կամ Վրկանայ և Արալի լճերը: Նշանաւոր է նաեւ Բայկալի լիճը, որ աշխարհիս ամենախոր լիճն է: Ասիայի լճերից շատերը մի ժամանակ մեծ մեծ ծովեր են եղել:

U U b U B b y L b U U b

Ասիայի կլիման բազմազան է։ Մայր ցամաքի այն մասը, որ գտնւում է ցուրտ և բարեխառն գոտիներում, ունի ընդհանրապէս ցուրտ կլիմա։ Բոլորովին տաք էր կլիմա ունի ընդհակառակը Ասիայի հարաւային մասը, մանաւանդ հարաւային երեք մեծ լեռնակղզիները, որոնք գտնւում են տաք կամ յարեցեալ գոտիում։ Այնտեղ կլիման շատ տաք է։

Սակայն իր կլիմայով և բնութեամբ Ասիան բաժանուում է հինգ՝ միմեանցից տարբեր մասերի. ա) հյւսիսային Ասիա, բ) կենդրոնական Ասիա, գ) արեւմտեան Ասիա, որ հասկացուում է Պամիրից դէպի արեւմուտք գտնուող բալոր երկրները, դ) հարաւային Ասիա և ե) արեւելեան Ասիա:

Հիւսիսային Ասիան ունի ցուրտ և բոլորովին ցամաքային կլիմա, որովհետեւ Ասիայի այդ մասը, որ բռնում է ամբողջ Սիբիրը, հիւսիսային կողմից շարունակ ենթարկւած է հիւսիսային ցուրտ կամ սառուցեալ ուկկանոսից փշող ցուրտ և չոր քամիների ազդեցութեան, իսկ միւս կողմից բարձր լեռնաշղթաներով շրջապատուած լինելով, զրկուած է տաք քամիների ազդեցութիւնից: Կենդրոնական Ասիան, որ ծովի մտկերեղծից բաւական բարձր է, հիւսիսային Ասիայից աւելի չոր ու ցամաք կլիմա ունի: Այնտեղ լինում է շատ ցուրտ և դաժան ձմեռ:

Արեւմտեան Ասիայի կլիման բաւական նման է կենդրոնա-
կանի կլիմային: Արեւմտեան Ասիայի հարաւային մասը ընդ-
հանրապէս տաք կլիմա ունի, իսկ հիւսիսային մասը չոր
կլիմա:

Հարաւային Ասիան, որի մէջ մտնում են Հնդկաստանը, Հնդկաշինը և Ասիայի հարաւ-արեւելեան կողմում գտնուող բոլոր կղզիները, ունի խոնաւ և տաք կլիմա: Այդ ամբողջ մասի վրայով փչում է *մուսսոնը*, ձմեռը մայր ցամաքից դէպի ուկկիանոս, իսկ ամառը ընդ հակառակն: Հարաւային Ասիայի խոնաւութիւնը բերում է ուկկիանոսից փչող մուսսոնը և անձրի է առաջացնում:

Արևելեան Ասիան, որ Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսի ափերից տարածուած է մինչև Ստանուփեան լեռները և որի մէջ մտնում են նաև Ասիայի արևելեան կողմերը, ունի տաք ամառ և բաւական դաժան ձմեռ:

ԸՍԻԱՅԻ ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Որովհետև Ասիան իր մակերևույթի կազմութեամբ, ռազմամբ և կլիմայով բաղմազան է, գորա համար էլ ունի նաև բաղմազան բուսականութիւն: Բոյսերի բաղմատեսակու-

Թեամբ Ասիան միայն Ամերիկայից յետ է մնում, իսկ օգտակար բոյսերով ամենահարուստ մայր ցամաքն է։ Ասիան կուլտուրական բոյսերի մեծամասնութեան հայրենիքն է, որտեղից դրանք աւելի ուշ ժամանակներում տարածել են միւս մայր ցամաքները։

Ասիայում ամենահարուստ և ամենաճոխ բուսականութիւն ունին Հնդկաստան և Հնդկաչին թերակղզիները և Հնդկական արշիպելագը, որոնք գտնուում են տաք գօտիում և լաւ ոռոգւում են։ Մշտեղ կան կոկոսի բարձր արմաւենիներ, բանանների, հնդկեղէգն, բրինձ, վիթխարի բամբակ և այլն։ Չինաստանը և Ճապոնիան նոյնպէս ենթարկւած են մուսսօն հոգմերի ազդեցութեան, բայց որովհետեւ այդ երկու երկրները գտնուում են տաք-բարեխառն գօտիում, ունին երկու երկրների բուսականութիւնն էլ օր. բամբուկ, կաղնի, եղևնի, արմաւ և այլն։ Այդ երկու երկրներն են կազմում Թէյի ծառի և ճապոնի տերևատի կամ կամելլեակի հայրենիքը։ Արևմտեան Ասիայում բնութմ է խաղող, դեղձ, ծիրան և այլն։ Միջին Ասիան աննախանձելի բուսականութիւն ունի, իսկ հիւսիսային ցուրտ կամ սառուցեալ ովկիանոսի ափերը մեծ մասամբ մամռապատ են։

ԱՍԻԱՅԻ ԿՆՆԴԱՆԻՆԵՐԸ

Ասիան իր կենդանիների բազմազանութեամբ հինգ մայր ցամաքներից առաջինն է։ Նա համարւում է գրեթէ բոլոր բնտանի կենդանիների հայրենիքը։ Ասիայում կարելի է պատահել բևեռային գօտու, եւրոպական, աֆրիկական և աստորալիական կենդանիներին։ Հիւսիսային Ասիայում, որ մեծ մասամբ մամուռով է ծածկւած, ապրում է հիւսիսային եղջերուն, որ այնտեղի բնակիչների համար ձիու դեր է կատարում, շուն, արջ, կզարիս, ջրշուն և այլն։ Հիւսիսային Աս-

իայի գետերը հարուստ են զանազան տեսակ ձկներով, իսկ անտառները և ճահիճները—թռչուններով։ Միջին Ասիայի ընդարձակ տարածութիւնը վայրի այծի և ոչխարի, ձիու, էշի և երկսապատանի ուղտի հայրենիքն է։ Ճոխ և հարուստ բուսականութիւն ունեցող հարաւային Ասիան նշանաւոր է նաև իր կենդանիներով, օր կապիկ, վագր, առիւծ, փիղ և այլն։ Թռչուններից նշանաւոր են ֆափան, սիրամարգ, թութակ և այլն։

ԱՍԻԱՅԻ ԱԶԳԱՅԻՆԱԳՈՒԹԻՒՆԸ

Ամբողջ աշխարհիս ազգաբնակչութեան կէսից աւելին Ասիայումն է ապրում։ Նրա բնակիչների թիւը մօտ 840 միլիոն է։ Գրանց ամենամեծ մասը ապրում է հարաւ-արեւելեան Ասիայում։

Ասիայի բնակիչները պատկանում են մարդկային երեք՝ կովկասեան կամ միջերկրական, մոնղոլեան և մալայեան ցեղերին։

Կովկասեան կամ սպիտակ ցեղը կենդրոնացած է արևմտեան և հարաւ-արևմտեան Ասիայում, մոնղոլեանը՝ հիւսիսային և արեւելեան Ասիայում, իսկ մալայեանը՝ Մալակա թերակղզու և Հնդկական կղզիների վրայ։

Ասիայի ազգաբնակչութեան մեծ մասը (500 միլ.) պատկանում է մոնղոլեան կամ դեղին, 300 միլիոնը սպիտակ և 40 միլիոնը մալայեան կամ սև ցեղերին։ Մոնղոլեան ազգերից նշանաւոր են. մոնղոլները, թիւրքերը, կալմիկները, կիրգիզները, չինացիները, ճապոնացիները, տիբեացիները, Հնդկաչին թերակղզու բնակիչները և այլն։

Սպիտակ կամ կովկասեան ցեղին պատկանող ազգերից նշանաւոր են հետեւեալները. պարսիկները, հայերը, արաբները, հրէաները և այլն։

Մալայիան կամ դեղին ցեղին ամենից առաջ պատկանում են ղրաւիտները, որոնք ապրում են Հնդկաստան թերակղզու հարաւային կողմում:

Ասիան ոչ միայն ամենաբազմաթիւ մայր ցամաքն է, այլ և ամենահինը իր քաղաքակրթութեամբ: Ամենից առաջ մարդիկ այդ մայր ցամաքում սովորեցին նստակեաց կեանք վարել, պարապեցին երկրագործութեամբ և հասան բարձր քաղաքակրթութեան:

Իրանց քաղաքակրթութեամբ շատ յայտնի դարձան այն ազգերը, որոնք ապրում էին 2ինադտանում, Հնդկաստանում՝ Փոքր-Ասիայում, Միջագետքում և այլն: Այդ ազգերը դեռ Քրիստոսից շատ դարեր առաջ ունէին իրանց տէրութիւնները, գիտութիւնները, գեղարուեստները և գրականութիւնը:

Ընդհակառակը այն ազգերը, որոնք ապրում էին կենդրոնական և հարաւ-արեւմտեան Ասիայում, մինչև այժմ էլ թափառական կեանք են վարում և երբէք բարձր քաղաքակրթութեան չեն հասել: Եւ վերջապէս այն ազգերը, որոնք ապրում են Ասիայի հիւսիս-արեւելեան կողմում, ամենայնպէս ժողովուրդներն են:

Ասիայումն են ծնւել և զարգացել մարդկութեան բոլոր նշանաւոր կրօնները. բրահմական, բուդայական, մովսիսական, քրիստոնէական և մահմեդական կրօնները: Ամենից շատ տարածւած կրօնը բուդդայականութիւնն է, որը դաւանում են կենդրոնական և արեւելեան Ասիայի ազգերը, նրանից յետոյ՝ գալիս է բրահմականութիւնը, որ դաւանում են Հնդկաստանի բնակիչները, մահմեդականը՝ արեւմտեան Ասիայի և Մալայեան արշիպելագի կղզիների բնակիչները, իսկ քրիստոնէութիւնը մեծ մասամբ տարածւած է Ասիայի այն մասերում, որտեղ ապրում են եւրոպացիները:

Ասիայի անկախ տէրութիւններից նշանաւոր են. 2ի-

նաստան, Ճապոնիա, Թիւրքիա կամ Տաճկաստան (Ասիական և եւրոպական Տաճկաստան) և Պարսկաստան:

Եւրոպական տէրութիւններից միայն Ռուսաստանը, Անգլիան, Հոլլանդիան և Փրանսիան ունին մեծ կալածներ: Ասիայում:

ԱՍԻԱԿԱՆ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ

Ասիական Տաճկաստանի ամբողջ տարածութիւնը 1,7 միլիոն քառակուսի քիլոմետր է, որի վրայ ապրում են 17 միլիոն բնակիչ: Ասիական Թիւրքիան կամ Տաճկաստանը շրջապատւած է Միջերկրական, Արշիպելագի, Սև կամ Պոնդական ծովերով, Կովկասով, Իրանով, Պարսից ծոցով և Արաբիա թերակղզով:

Ամբողջ Թիւրքիան կամ Տաճկաստանը գտնւում է տաք-բարեխառն գօտիում, ինչպէս հիւսիսային Աֆրիկան: Նրա ամբողջ տարածութեան մեծ մասը լեռնոտ երկրներից է բաղկացած: Ասիական Տաճկաստանի մէջ մտնում են հետեւեալ երկրները:

ա) Հայկական բարձրաւանդակի հարաւ-արեւմտեան և ամենաբարձր մասը, որտեղ գտնւում է Վանայ լիճը կամ Բզնունեաց ծովը և որտեղից սկիզբն են առնում Եփրատ, Տիգրիս և Երասխ գետերը: Հայաստանի այն մասը, որ գտնւում է Ասիական Տաճկաստանում, կոչւում է Տաճկա-Հայաստան, որի գլխաւոր կենդրոնը Կարին կամ Էրզրում քաղաքն է, որ նշանաւոր բերդ է և միևնոյն ժամանակ առևտրական քաղաք: Էրզրումի վրայով են անցնում այն կարաւանները, որոնք Սև ծովի նաւահանգիստներից ապրանքներ են ներմուծում Պարսկաստան: Էրզրում քաղաքումն է գտնւում Հայոց Սանասարեան վարժարանը: Թիւրքիական կառավարութեան Հայերի դէմ սար-

քած հալածանքների շնորհիւ այնտեղի հայերի դրութիւնը հետ-
զհետէ վատթարանում է:

2) Ասիական Տաճկաստանի կամ Թիւրքիայի երկրորդ մասը
կազմում է Փոքր-Ասիա կամ Անատոլիա թերակղզին, որ նոյն-
պէս մի բարձրաւանդակ է և շրջապատուած է Պոնդական, Տաւ-
րոսի և Անտիտաւրոսի լեռնաշղթաներով: Այդ լեռները ձգւում
են արեւմուտքից դէպի արեւելք: Փոքր-Ասիայի արեւմտեան ափը
բաղկացած է մի քանի մանր թերակղզիներից, ծոցերից և
խորշերից, որոնցից ոչ հեռու գտնւում են մի շարք կղզի-
ներ (Սամոս, Հոդոս և այլն), որոնք Անատոլիան միացնում են
Եւրոպայի հետ: Փոքր Ասիայի ափերը լաւ ոռոգւած, պտ-
ղաւէտ և անտառներով ծածկուած են: Ծառերից նշանաւոր
են եղնին և կաղնին: Նրա կլիման խիստ է, մանաւանդ
ձմեռը, երբ շարունակ ձիւն է գալիս: Փոքր Ասիայի լեռնա-
շղթաների շարունակութիւնը մտնում է Տաճկա-Հայաստան,
որից սկիզբն են առնում Տիգրիս և Եփրատ գետերը: Այդ
լեռները ունին բաւականաչափ հանգած հրաբուխներ:

Հին ժամանակ Փոքր-Ասիան կամ Անատոլիան աւելի խիտ
ազգաբնակութիւն ունէր և աւելի լաւ էր մշակուած, քան այժմ:
Այդ երկիրը մի ժամանակ շատ ազգերի և ժողովուրդների ժամա-
նակաւոր հանգստութեան գլխաւոր կամուրջն է կազմել: Դրա
համար էլ այնտեղ մինչև այսօր էլ պահպանուել են շատ ազ-
գերի պատմական յիշատակները: Ներկայումս Փոքր-Ասիա
կամ Անատոլիա թերակղզու ազգաբնակութիւնը բաղկացած է
թիւրքերից կամ տաճիկներից (9 միլիոն), յոյներից, հա-
յերից (1¹/₂ միլ.), քրդներից, ասորիներից, հրէաներից և այլն:

Թիւրքերը կրօնով մահմեդական են, սիւնի դաւանու-
թեան, և պարապում են հողագործութեամբ ու այգեգործու-
թեամբ: Նրանց մէջ դեռ իսկ չէ զարգացել իսկական արդիւ-
նագործութիւնը և դորժ են ածում գլխաւորապէս Եւրոպա-
կան գործարանների ապրանքները, որոնք ներմուծւում են

այնտեղ գլխաւորապէս Եւրոպացիների, յոյների և հայերի
շնորհիւ: Փոքր Ասիայի բնակիչների հողորդակցութիւնը
կ'լաւանալ այն ժամանակ, երբ այնտեղ կ'շինուի Բաղդադի
մեծ երկաթուղին, որ Կ. Պօլիսը պէտք է միացնի Պարսից
ծոցի Կովէյա նաւահանգստի հետ: Այդ երկաթուղու շինու-
թեան նախաձեռնութիւնը պատկանում է գերմանացիներին:

Փոքր Ասիայի յոյները յունագաւան են, պարապում են
վաճառականութեամբ և գլխեգործութեամբ:

Հայերը պարապում են հողագործութեամբ, արհեստ-
ներով և մասամբ էլ վաճառականութեամբ: Առ հասարակ
ամբողջ Հայ ազգի մեծ մասը հողագործ է:

Փոքր-Ասիայի գլխաւոր քաղաքներն են. Սկիւտարի, որ
կազմում է ամբողջ Տաճկաստանի կամ Թիւրքիայի մայրաքաղաք
Կ. Պօլիս արուարձանը: Սինուպ, տուտրական և նաւահանգիստ
քաղաք է: Տրապիզոն, ծովափնեայ առևտրական քաղաք է, որ
տեղից սկսւում է դէպի Պարսկաստան տանող կարաւանի ճանա-
պարհը: Այնտեղ ապրում են բաւականաչափ հայեր: Բրուսսա,
առևտրական քաղաք է: Փոքր-Ասիայի ամենահեռաւոր կենդրոնը
կազմում է Զմիւռնիա բազմամարդ (200000) և առևտրա-
կան քաղաքը, որտեղ ապրում են բաւականաչափ հայեր: Երկ-
րորդական քաղաքներից նշանաւոր է Անգորան, որ յայտնի
է իր շալերով:

3) Փոքր-Ասիայի երրորդ մասը կազմում է Սիրիական
բարձրաւանդակը, որի վրայով տարածւում են Լիքսան և
Անտիլիքսան լեռները: Այդ բարձրաւանդակի վրայ է գը-
տնւում և Հերմոն սարը, որից սկիզբն է առնում Պաղեստի-
նի Յորդանան գետը և կազմում է Գենեսարէթի լիճը և Մե-
ռալ ծովը: Յորդանան գետի ամբողջ հովիտը մի ժա-
մանակ խիտ ազգաբնակութիւն ունէր և շատ լաւ էր մշակ-
ւած, իսկ այժմ այդ հովտի արեւելեան մասը կազմում է Սե-
րիական անապատը: Սիրիայի կամ Ասորիքի ազգաբնակու-

Թեան գլխաւոր տարրը կազմում են արաբները, հրէաները, թիւրքերը, հայերը և այլն: Նրա գլխաւոր քաղաքն է Հալէպը, որ առևտրական կենդրոնն է: Երկրորդ քաղաքն է Բէյրութը, որ երկաթուղիով միացած է Դամասկոս կամ Զամքաղաքի հետ: Սիրիայի մի մասն է կազմում Պաղէստինը, որի մայրաքաղաքն է Երուսաղէմ, որ միացած է իր նաւահանգիստ Եաֆֆայի կամ Յոպպէի հետ երկաթուղիով: Ինչպէս Երուսաղէմը, այնպէս էլ Նազարէթը և Բեթղեհէմը փոքրիկ քաղաքները բոլոր քրիստոնիստների համար սրբազան կենդրոններ են:

Ասիական Տաճկաստանի շուրջը մասն է կազմում Տիգրիս և Եփրատ գետերի մէջ գտնուող Միջագետքը, որ միջածր հարթութիւնն է: Վերոյիշեալ երկու գետերը, որոնք իրանց սկիզբն են առնում Հայաստանի լեռներից, մինչև Պարսից ծոցը թափելը միանում են միմեանց հետ, և այդ միացման տեղը կոչւում է Շատ-էլ-արաբ: Այդ գետերը Միջագետքի համար նոյն գերն են կատարում, ինչ որ Նեղոսը Եգիպտոսի համար:

Միջագետքի բնակիչները բաղկացած են Արաբներից, Թիւրքներից, Քրդերից, Հայերից և այլն:

Հին Ժամանակ Միջագետքը ամենախիտ ազգաբնակչութիւնն ունէր և նրա հողը օրինակելի կերպով մշակուած էր: Այնտեղ էին գտնուում Բաբելոստանի և Ասորեստանի նշանաւոր տէրութիւնները, որոնց հպատակում էին բազմաթիւ ազգեր: Սակայն այժմ այդ երկիրը ճահճային և վատառոց է և ունի շատ նօսր ազգաբնակչութիւն:

Միջագետքը ներկայումս էլ առևտրական նշանակութիւն ունի, որովհետև Հնդկաստանից և հարաւային Պարսկաստանից Եւրոպա գնալու համար այդտեղով ամենակարճ ճանապարհն է: Այդ երկրի նշանակութիւնը աւելի ևս կբարձրանայ այն Ժամանակ, երբ կը վերջանայ Բաղդադի երկաթուղու շինութիւնը:

Միջագետքի քաղաքներից նշանաւոր են Մօսուլ, որի մօտ գտնուում են Հին Ասորեստանի մայրաքաղաք Նինուէի աւերակները:

Բաղդադը, որի մօտ գտնուում են Հին Բաբելոստանի Բաբելոն մայրաքաղաքի աւերակները և Բասրա, որ առևտուր ունի Հնդկաստանի և Պարսկաստանի հետ:

Ասիական Տաճկաստանի հինգերորդ մասը կազմում է Քիւրդիստանը, որ մի լեռնոտ երկիր է: Այնտեղ ապրում են աւաղակարարոյ և թափառական Բրդերը, որոնք կառավարւում են իրանց խաներով: Այդ քրդերը անունով միայն ճանաչւում են Տաճկաստանի Սուլթանի իշխանութիւնը: Քիւրդիստանի գլխաւոր քաղաքն է Դիարբէքը, որի բնակիչները պարսապսւմ են կաշեգործութեամբ:

Ա Ր Ա Բ Ի Ա

Արաբիան, որ աշխարհիս ամենամեծ թերակղզին է, ներկայացնում է մի բարձրաւանդակ, որ իր բնութեամբ յիշեցնում է Աֆրիկայի Սահարա անապատը: Նրա ամբողջ տարածութիւնը 3,100 000 քառ. կիլոմետր է, որի վրայ ապրում են մօտ վեց միլիոն բնակիչ: Արաբիայի մեծ մասը գտնւում է տաք դօտիւմ և ներկայացնում է մի աւազոտ անապատ: Դրա վրայով չեն հոսում գետեր, միայն կան մի քանի առուակներ, որոնք անձրևների ժամանակ ջրերով լցւում են: Լեռնոտ են միայն Արաբիայի մի քանի ափերը և կենդրոնական փոքր մասը:

Արաբիա թերակղզին իր աւազոտ և քարքարոտ մակերևոյթով և ջրազրկութեամբ շատ նման է: Սարահային: Այդ երկու անապատները միացած են միմեանց հետ Սուէզի պանոցով և ունին զրեթէ միատեսակ օաղիւններ: Բոյսերից

նշանաւոր է ֆիւնիկեան արմաւենին, իսկ կենդանիներէջ առիւծը, միասապատանի ուղտը և այլն:

Արաբիայի ամենաշաւ մասերը կազմում են Հեջաա և Շմէն կամ Շըջանիկ Արաբիան, որոնք բռնում են Գարմիր ծովի ափերը: Թերակղզու այդ մասերումն են ապրում նստակեաց արաբները, իսկ մնացած մեծ մասը թափառական կեանք են վարում Արաբիայի զանազան մասերում:

Արաբիայի կենդրոնական բարձր մասը, որ կոչւում է Շեջէտ, ունիշատ օաղիսների: Այդ մասը նշանաւոր է իր ձիով, որ կոչւում է արաբական ձի:

Արաբիայի աղգաբնակութիւնը զլիսաւորապէս բաղկացած է արաբներից, Այդ թերակղզին համարւում է աշխարհիս բոլոր մահմեդականների սրբազան երկիրը, որովհետեւ այնտեղ է ծնել և ապրել Մահմեդը՝ մահմեդական կրօնի հիմնադիրը և այնտեղից է այդ կրօնը տարածւել աշխարհիս զանազան մասերը: Բացի արաբներից այնտեղ ապրում են նաև բազմաթիւ թիւրքեր, հրէաներ, հնդկներ, նեղրեր և այլն: Արաբների մեծ մասը թափառական բեգուններ են, որոնք ապրում են վրանների տակ և ընդհանրապէս հիւրասէր, ազնիւ և քաղաքավարի մարդիկ են, չնայելով որ նրանք շատ անգամ յարձակւում են իրանց երկրով անցնող կարաւանների վրայ, նրանց կողոպտելու նպատակով: Որովհետեւ արաբացիները դրոսի աշխարհից կտրւած են իրանց անապատների և անյարմար ծովերի շնորհիւ, դրա համար էլ նրանք դարերի ընթացքում չեն փոխել իրանց նախկին կենցաղավարութեան ձևերը:

Արաբները բաժանւում են բազմաթիւ ցեղերի, որոնք կառավարւում իրանց էմիրներով և շէյխերով: Արաբիայի միայն ափերի և օաղիսների բնակիչները նստակեաց կեանք են վարում և պարագլում են անասնապահութեամբ, հողագործութեամբ և վաճառականութեամբ: Բացի Արաբիայից

արաբներ ապրում են նաև Սիրիայում, Միջագետքում և հիւսիսային Աֆրիկայում: Նրանք բարձրահասակ, նիհար և ջղոտ մարդիկ են: Արաբները ապրում են վրանների տակ, որոնք գործւած են բրդից և ներկւած սև գոյնով: Նրանց սիրած և պահանջած կենդանիներն են. ուղտ, արաբական հուշակաւոր ձին, ոչխար և այլն: Ուղտից օգտւում են անապատում ճանապարհորդելու ժամանակ, իսկ իրանց ձիերով սովորաբար յարձակումներ են գործում կարաւանների վրայ: Թիասապատանի ուղտը իւրաքանչիւր արաբի համար անհրաժեշտ կենդանի է: Արաբները չէին կարող ապրել անապատում առանց ուղտի և ֆիւնիկեան արմաւի:

Արաբները մի շատ ընդունակ ժողովուրդ են. Մեզանից մի քանի դար առաջ նրանք ունէին մի քանի մեծ տէրութիւններ արեւմտեան Ասիայում և հիւսիսային Աֆրիկայում, ամենաքաղաքակրթւած ազգերից մէկն էին կազմում և ունէին հարուստ գրականութիւն: 7-րդ դարու սկզբում Արաբիայում սկիզբն առաւ մահմեդական կրօնը, որի հիմնադիրը Մահմեդն էր: Այդ կրօնը այժմ տարածւած է ամբողջ արեւմտեան, մասամբ էլ հարաւային Ասիայում և հիւսիսային ու արեւելեան Աֆրիկայում: Մահմեդական կրօնի հիմքը կազմում է Ղուրան կոչւած բոլոր մահմեդականների սրբազան գիրքը:

Մահմեդականութիւնը բաժանւում է երկու զլիսաւոր դաւանութիւնների կամ աղանդների. սիւնի և շիա դաւանութիւններ: Սիւնի դաւանութեան հետեող մահմեդականները ընդունում են ոչ միայն Ղուրանը, այլ և մի քանի օրէնքներ ու կանոններ, որոնք հաւաքւել են Մահմեդի մահից յետոյ, իսկ շիաները ճանաչում են միայն Ղուրանը: Արեւմտեան Ասիայի մահմեդականներից շիա դաւանութեան պատկանում են պարսիկները, իսկ մնացած մահմեդականները սիւնիներ են:

Արաբիայի զլիսաւոր մասերից և քաղաքներից նշանաւոր են հետևեալները:

ա) Հեջազ, գլխավոր քաղաքն է Մեդինա, որտեղ թաղուած է մահմեդական կրօնի հիմնադիր Մահմէդը: Երկրորդ քաղաքն է Մեկկա, որտեղ ծնունդ է Մահմէդը: Այդ երկու քաղաքները աշխարհիս բոլոր մահմեդականների համար ամենայայտնի սրբավայրերն են, որոնք ամէն տարի դէպի իրանց են գրաւում հազարաւոր մահմեդական ուխտաւորներ: Մեկկա քաղաքի նաւահանգիստն է Զիդլան, իսկ Մեդինայինը՝ Նանքո:

բ) Եմէն կամ Երջանիկ Արաբիա, գլխավոր քաղաքն է Մոկկա, որ նշանաւոր է իր հռչակաւոր սրճով:

Արաբիայի վերոյիշեալ երկու մասերը պատկանում են Թուրքերին կամ տաճիկներին:

գ) Արաբիայում անդղիացիներին պատկանում են. Ադէն ամրոցը, որը կազմում է Բաբ-էլ-Մանդեբի նեղուցի մուտքը. այդ քաղաքը քարածուխի կայարան է այն նաւերի համար, որոնք Եւրոպայից գնում են Հնդկաստան: Ադէնի մօտ է գտնւում և Փերիմ կղզին, որ նոյնպէս պատկանում է անդղիացիներին:

դ) Արաբական անկախ տէրութիւններից արեւելեան կողմում նշանաւոր է Օման, որի գլխավոր քաղաքն է Մասկատ: Այս քաղաքը ծաղկած առևտուր ունի Պարսկաստանի և Հնդկաստանի հետ:

ե) Արաբիայի անկախ տէրութիւններից մէկն է նաև Նեջէդ, որի գլխավոր քաղաքն է Ռիադ: Այստեղ ապրում են վահաբիտեան արաբները, որոնք Մահմէդին չեն ընդունում իբրև կրօնի հիմնադիր:

Արաբիայում հետզհետէ զօրանում է անդղիացիների ազդեցութիւնը, մանաւանդ նրա հարաւ-արևմտեան մասում:

Ի Ր Ա Ն

Հայաստանի հարաւ-արեւելեան կողմում գտնւում է Իրանի բարձրաւանդակը: Նա Փոքր Ասիայից բաւական մեծ է և շրջապատւած է բարձր լեռնաշղթաներով, որոնք իրանց ճիւղաւորութիւնները տարածում են նաև բարձրաւանդակի ներքին մասերում: Լեռնաշղթաների այդ ճիւղաւորութիւնները մեծ մասամբ ձգւում են հիւսիս-արևմուտքից դէպի հարաւ-արեւելք:

Ամենանշանաւոր լեռնաշղթան կոչւում է Էլբրուս, որի ամենաբարձր գագաթն է հանգած հրաբուխ ունեցող Դեմաւազնդը (5 վերստ):

Իրանի բարձրաւանդակի մեծ մասը ներկայացնում է աւազուտ անապատ, որը ունի բաւականաչափ աղի լճեր և հանքեր: Ամենաշատ անձրևներ գալիս են նրա արևմտեան մասում, այն ինչ կենդրոնական մասը բոլորովին ջրազուրկ է:

Իրանի լճերից նշանաւոր են Ուրմիոյ լիճը կամ Կապուշտան ծովը և Համունը, իսկ գետերից՝ Կաբուլ, Գիլմէնդ և Հերի-րու:

Իրանի պտղաբեր մասերը նրա լաւ ոռոգւած տեղերն են. այդ կողմից նախանձեի են Իրանի հարաւային կողմերը. այնտեղ բնում են հարաւային գրեթէ բոլոր պտուղները, ֆիւնիկեան արմաւը, անուշահոտ վարդեր, յասմիկ, չուշան, նուշ, դեղձ, ձիթապտուղ և այլն:

Իրանը բաժանւում է երեք մասերի. Պարսկաստան, Աւղանիստան, և Բելուջիստան:

Պ Ա Ր Ս Կ Ա Ս Տ Ա Ն

Պարսկաստանը կազմում է Իրանի բարձրաւանդակի արևմտեան մեծ մասը, որի վրա ապրում են մօտ 9 միլիօն բնակիչ:

Պարսկաստանի ազգաբնակչությունը բաղկացած է Պարսիկներից, Թուրքերից, Հայերից, Քրդերից, Ասորիներից և Երաբներից: Բացի այդ ազգերից Պարսկաստանում ապրում են նաև մոտ 10,000-ի չափ Փարսեր կամ Գնդեր (կրակապաշտ), ոգոնը հին պարսիկների իսկական մնացորդներն են և Զրադաշտական կրօնի հետևորդները: Դրանք գլխավորապես ապրում են Պարսկաստանի Եսֆահան, Միլանշահ և Թեհրան քաղաքներում և մի քանի գիւղերում:

Պարսիկները դաւանութեամբ շիաներ են, պարապում են հողագործութեամբ, վաճառականութեամբ և արհեստներով: Երկրի ներքին վաճառականությունը գտնւում է պարսիկների ձեռքում, իսկ արտաքինը կառարւում է ռուսների, անգլիացիների, հայերի և ուրիշների ձեռքով:

Պարսկաստանի բոյսերից նշանաւոր են բրինձ, ցորեն, գարի, բամբակ, պտղատու ծառեր, ծխախոտ, խաղող և այլն:

Պարսիկների մէջ շատ զարգացած են մի քանի արհեստներ. շատ յարգի են նրանց գորգերը և մետաքսէ գործուածքները:

Պարսկաստանի ազգաբնակչութեան մի զգալի մասը կազմում են նաև Հայերը, որոնց թիւը հասնում է մօտ 60,000-ի: Հայերը կենդրոնացած են գլխավորապէս Ատրպատականում, Նոր-Ջուղայում և նրա շրջակայ բազմաթիւ գիւղերում, Թեհրանում, Իլլան նահանգի Ռաշտ և Էնդեիլ քաղաքներում և այլն: Նրանք պարապում են հողագործութեամբ, վաճառականութեամբ և արհեստներով:

Պարսկաստանի կառավարութեան ձեւը սահմանադրական միապետութիւն է, որի միապետը կոչւում է Շահ և նստում է Խէհրան մայրաքաղաքում: Այս քաղաքը Պարսկաստանի ամենաբազմամարդ քաղաքն է (250,000 բն.) և գլխավորում է Գեմալիենդի ստորոտում: Այնտեղ ապրում են նաև մօտ 400 տուն Հայեր, որոնք ունին առաջնորդական փոխա-

նորդ, երկու եկեղեցի և երկու երկսեռ դպրոցներ: Երկրորդ նշանաւոր քաղաքն է Թաւրիզ (200,000 բն.), որտեղ նստում է թագաժառանգը: Թաւրիզը կազմում է Պարսկա-Հայաստանի հայութեան կենդրոնը, որտեղ նստում է Ատրպատականի Հայոց առաջնորդը: Հայերը (մօտ 700 տուն) ունին իրանց դպրոցները, եկեղեցիները և բարեգործական մի քանի հաստատութիւններ: Թաւրիզը առևտրական նշանաւոր կենդրոն է, որ առետուր է անում Եւրոպայի զանազան երկրների հետ: Երրորդ քաղաքն է Բարժրուշ, որ գտնւում է Կասպից ծովի մօտ և առետուր է անում Ռուսաստանի հետ: Դուպահան, Պարսկաստանի երբեմնի մայրաքաղաքը. այդ քաղաքի մօտ է գտնւում հայկական Նոր-Ջուղա արուարձանը, որի հայերը գաղթել են Պարսից Չահաբքաս թագաւորի օրով: Նոր-Ջուղան Պարսկաստանի հայկական նշանաւոր կենդրոններից մէկն է կազմում, ունի բարեկարգ դպրոցներ, բարեգործական հաստատութիւններ և այնտեղ է նստում Պարսկա-Հնդկաստանի Հայոց առաջնորդը: Շիրազ, նշանաւոր է իր վարդերով, խաղողով, գինով և վարդաջրով: Նշանաւոր է նաև Բուշեր քաղաքը, որի բնակիչները առետուր են անում Հնդկաստանի հետ:

Պարսկաստանը գտնւում է Ռուսաստանի և Անգլիայի քաղաքական ազդեցութեան տակ: Այդ երկու տէրութիւնները շարունակ մրցում են միմեանց հետ և նրանցից իւրարանջիւրը աշխատում է իր ազդեցութիւնը աւելի ևս զօրացնել:

Ա Ի Ղ Ա Ն Ի Ս Տ Ա Ն

Իրանի հիւսիս-արեւելեան մասը, Հինդուկուշի լեռները և Պամիրի արեւմտեան մասը միասին կազմում են Աւղանիստանի տէրութիւնը, որի ազգաբնակչությունը բաղկացած է աւղաններից և տաճիկներից: Երկրի տիրապետող տարրը կաղ-

մում են աւզանները, որոնք դաւանում են մահմեդական կրօնը և իրանց լեռնոտ և դժուարամատչելի երկրում պարապում են գլխաւորապէս անասնապահութեամբ: Տաճիկները, ընդհակառակը, պարապում են վաճառականութեամբ, հողագործութեամբ և արհեստներով:

Թէ աւզանները և թէ տաճիկները պատերազմասէր չեղեր են և կառավարւում են իրանց անկախ թագաւորով, որ կոչւում է էմիր և որի աթոռանիստը տէրութեան մայրաքաղաք Կաքուէն է:

Աւզանիստանի ազգաբնակչութեան ամբողջ թիւը հասնում է 4 միլիոնի:

Նրա միւս քաղաքներից նշանաւոր են Հերատ, առևտրական նշանաւոր քաղաք է, որ գտնւում է Հնդկաստանից Պարսկաստան և Թուրան տանող ճանապարհի վրայ: Կանդահար, առևտրական քաղաք է:

Աւզանիստանով է անցնում ամենակարճ ճանապարհը Հնդկաստանից Միջին-Ասիա և այնտեղից էլ Եւրոպա:

Պարսկաստանի նման Աւզանիստանն էլ կազմում է Ռուսաստանի և Անգլիայի մէջ իրրև կռուականք: Այդ երկու մեծ պետութիւնները Աւզանիստանի տիրապետութեան համար շարունակ մրցում են միմեանց հետ և նրանցից իւրաքանչիւրը աշխատում է իր ազդեցութիւնը այնտեղ ամրացնել:

Ռուսաստանի տիրապետութեան ներքոյ է գտնւում Պամիրի հիւսիսային և կենդրոնական մասը, որ գտնւում է Աւզանիստանի արեւելեան կողմում, իսկ Անգլիան արդէն իր իշխանութեանն է ենթարկել լեռնոտ Քաֆիրիստանը, որի բնակիչները վերին աստիճանի պատերազմասէր են:

Բ Ե Ն Ո Ւ Հ Ի Ս Տ Ա Ն

Բելուջիստանը բռնում է Իրանի հարաւ-արեւելեան մասը, որի բնակիչները կազմում են զրավիգեան ցեղին պատկանող քրազուհները և ընլուջները: Վերջիններիս անունով էլ կոչւում է երկիրը: Այդ երկու ժողովրդներն էլ մահմեդականներ են, պարապում են հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ և կազմում են մի քանի տէրութիւններ, որոնք հաւատակում են տէրութեան Կելատ մայրաքաղաքում նստող խանին:

Բելուջիստանը մի անապատային և շատ նոսր ազգաբնակչութիւն ունեցող երկիր է, որ ամբողջապէս գտնւում է Անգլիայի գերիշխանութեան ներքոյ: Անգլիացիները Բելուջիստանում չինեւ են երկաթուղիներ և Կվետտու ամրոցը:

Թ Ո Ւ Ր Ա Ն

Թուրանի ամբողջ հարթութիւնը, որ մեծ մասամբ անապատային է, պատկանում է Ռուսաստանի կայսերութեան: Այդ հարթութեան միայն հարաւ-արեւելեան փոքրիկ մասը մտնում է Աւզանիստանի մէջ: Թուրանի տարածութեան վրայ գտնւում են Բուխարայի և Շիվայի փոքրիկ տէրութիւնները, որոնք զրեթէ ամեն կողմերից շրջապատւած են ռուսական կալուածներով և ճանաչում են Ռուսաստանի գերիշխանութիւնը:

Բուխարայի և Շիվայի ազգաբնակչութիւնը բաղկացած է տաճիկներից և ուզբեկներից:

Բուխարայի գլխաւոր քաղաքն է Բուխարան, որ գտնւում է Հնդկաստանից Ռուսաստան տանող կարաւանների ճանապարհի վրայ:

Շիվայի տէրութեան գլխաւոր քաղաքն է Շիվա:

Հ Ն Դ Կ Ա Ս Տ Ա Ն

Հնդկաստանը Ասիայի հարավային երեք մեծ թերակղզիներից մեկն է, որի հիւսիսային սահմանը կազմում է աշխարհիս ամենաբարձր Հիմալեան լեռնաշղթան, արեւմտեան կողմից շրջապատուած է Արաբական ծովով, իսկ արեւելեան կողմից Բենգալեան ծոցով:

Իր մակերևոյթի կազմութեամբ Հնդկաստանը բաժանուած է երկու՝ միմեանցից տարբեր մասերի. նրա հիւսիսային մասը կազմում է Հնդկական ցածր հարթութիւնը, իսկ հարավայինը՝ Դեկանի բարձրաւանդակը:

Դեկանի բարձրաւանդակի միջին բարձրութիւնը ծովի մակերևոյթից մօտ $1\frac{1}{2}$ վերստ է: Նա տարածուած է արեւմտքից դէպի արեւելք և հէնց այդ ուղղութեամբ էլ հոսում են Հնդկաստանի գետերը:

Հնդկաստանի ամբողջ արեւմտեան ափով ձգւում են Հագէսի լեռները, որոնցից սկիզբն են առնում հարավային Հընդկաստանի մի քանի գետերը:

Որովհետև հարավային Հնդկաստանի ափերը ծածկուած են լեռներով, դրա համար էլ այնտեղ անձրևներ քիչ են գալիս, այն ինչ հիւսիսային Հնդկաստանը այդ կողմից նախանձելի է:

Հիւսիսային Հնդկաստանը մի հարթութիւն է ներկայացնում, որի վրայով հոսում են նրա երեք գլխաւոր գետերը—*Ինդոս*, *Գանգէս* և *Բրահմապուտրա*: Ամենախիտ աղգարնակութիւնն էլ հէնց տալիւ է այդ երեք գետերի ափերում:

Հնդկաստանի այդ մասի արեւելեան կողմում աւելի շատ անձրևներ են գալիս և այնտեղի գլխաւոր բոյսը ֆիւնիկեան արմաւն է: Դրա գլխաւոր գետը Դանդէսն է, Զամնա նշանաւոր վտակով: Այդ մասը աշխարհիս ամենահարուստ և

ամենախիտ աղգարնակութիւն ունեցող տեղերից մեկն է:

Բոլորովին ուրիշ պատկեր է ներկայացնում Հնդկական ցածր հարթութեան արեւմտեան մասը, որտեղ հոսում է Ինդոս գետը, Սետլէջ նշանաւոր վտակով: Այդ մասը արեւելեանի պէս լաւ չէ ոռոգւած և նոյն իսկ երկու փոքրիկ անապատներ ունի, որոնցից նշանաւոր է *Թարը*:

Դեկանի բարձրաւանդակը, որ սկսւում է Դանդէս գետի հարթութիւնից դէպի հարաւ, շրջապատուած է լեռներով: Արեւմտեան ափի լեռները կոչւում են *Արեւմտեան Հադէս*, իսկ արեւելեան ափինը *Արեւելեան Հադէս*: Այդ բարձրաւանդակի արեւմտեան ափը կոչւում է *Մալաբարի* ափ, իսկ արեւելեանը *Կորոմանդելեան* ափ: Դեկանի բարձրաւանդակի միջին մասը անապատային է և մեծ մասամբ արհեստական կերպով է ոռոգւում: Բարձրաւանդակի *Գողավերի*, *Կիստնա* և *Կավերի* գետերը հոսում են Կորոմանդէլի ափը, իսկ *Նարադա* գետը դէպի Մալաբարեան ափը:

Չնայելով որ Հնդկական հարթութիւնը գտնուում է խեղդեանի Արեւդարձից դէպի հիւսիս, բայց նրա կլիման աւելի տաք է, քան Դեկանի բարձրաւանդակը, որը տաք գօտիումն է գտնուում. որովհետև այդ հարթութիւնը առաջինը ցածր է և երկրորդ Հիմալեան լեռնաշղթան նրան պաշտպանում է հիւսիսային խիստ քամիներից:

Ամբողջ Հնդկաստանում տարւայ միայն երկու եղանակներն են տարբերւում միմեացից, անձրևային ամառ և չոր ու տաք ձմեռ: Եւ այդ բանը շատ է կախւած այնտեղ տիրող մուսսոններից: Ամառը Հնդկաց ովկիանոսից փչում է հարաւ-արեւմտեան մուսսոնը և առատ անձրևով ոռոգում է Հնդկաստանը: Այդ մուսսոնը փչում է մայիսից մինչև հոկտեմբեր:

Հիմալայեան լեռնաշղթայի արեւելեան ծայրերի մօտ չափից դուրս շատ անձրևներ են գալիս: Այնտեղ մի անգամ

երբեմն այնքան անձրև է գալիս, որքան Ռուսաստանում ամբողջ տարւոյ ընթացքում:

Հիմալայեան լեռնաշղթայի ամենաբարձր զագաթներն են *Էվերեստ* և *Կինչինժինգա*: Զմեռը, (հոկտեմբերից մինչև ապրիլ) երբ ասիական մայր ցամաքից փչում է հիւսիս-արևելեան մուսսոնը, անձրևները դադարում են:

Հնդկաստանը իր մակերևոյթի կազմութեան, կլիմայի և ոռոգման բազմազանութեան շնորհիւ ունի նաև բազմազան բոյսեր և կենդանիներ: Իր բնութեամբ Հնդկաստանը աշխարհիս ամենահարուստ երկիրն է: Նրա բոյսերից նշանաւոր են բրինձ, ցորեն, մեկոն, որը տալիս է օֆիում, լեղակաբոյս, բամբակ, վուշ և այլն: Կենդանիներից նշանաւոր են առւիժ, վազր, փիղ, կապիկ, օձ, իսկ թռչուններից թուլթակ, ֆասիան և այլն: Հնդկաստանը հարուստ է նաև թանգազինքարերով, օրինակ շատ յարգի է նրա ալմաստը:

Իր հարուստ և փառայեղ բնութեանն է պարտական Հնդկաստանը, որ ունի խիտ և մեծաքանակ ազգաբնակչութիւն: Հնդկաստանի ամբողջ տարածութիւնն է 70,000 քառ. մղոն, որի վրայ ապրում են մօտ 300 միլիոն բնակիչներ:

Այդ բնակիչների մեծ մասը կազմում են *հնդիկները*, որոնք պատկանում են կովկասեան կամ միջերկրական ցեղին: Պեկանի բարձրաւանդակի վրայ ապրում են նաև դրավիդեան մի քանի ցեղեր, որոնք կազմում են հնդիկներից նուաճուած նախնական բնակիչները: Բացի դրանցից Հնդկաստանում ապրում են մոնղոլներ, հայեր և 120,000-ի չափ եւրոպացիներ, որոնց մեծ մասը անգղիացիներ են:

Հնդիկները աշխարհիս ամենահին և նշանաւոր ժողովուրդներից մէկն են: Հին ժամանակ նրանք շատ քաղաքակրթութեամբ և իրանց հարեանների համար օրինակելի ժողովուրդ էին: Նրանց հին սանսկրիտական լեզուով մինչև այսօր մեր ձեռքը

են հասել մի քանի նշանաւոր աշխատութիւններ, որոնցից յայտնի են Ռամայեանը, Մահաբարադա, Նալ և Գամահանդին եւ այլն: «Հագար ու մէկգիշեր» վերնագրով արաբական հէքեաթները հնդիկներից են փոխ առնած: Այդ փառքը ցոյց էտալիս, որ քաղաքակրթութեամբ հնդիկները հին ժամանակ մեծ ազդեցութիւն են ունեցել աքաբացիների վրայ, իսկ վերջիններս էլ եւրոպացիների վրայ: Նրանք են հնարել այն թուանշանները, որ մենք արաբական թուանշաններ ենք կոչում, որովհետև մենք դրանց հետ ծանօթացել ենք արաբացիների շնորհիւ: Հնդիկները ճարտարապետական մեծ ընդունակութիւն էլ են ունեցել: Նրանց հսկայական շինութիւնների մնացորդները մինչև այսօր կարելի է տեսնել Հնդկաստանի զանազան մասերում:

Հնդիկները հասարակական կեանքում հին ժամանակից ի վեր բաժանւում էին դասակարգերի կամ *կաստաների*, որոնք միմեանց հետ ոչ մի յարաբերութիւն չունէին: Հին ժամանակ հնդիկների մէջ այդպիսի շորս կաստաներ կային. քրմերի կամ բրամինների, զինուորների, հողագործների և ստրուկների կաստաներ: Բայց յետոյ դրանց թիւը աւելի մեծացաւ: Այդ կաստաներին պատկանող մարդիկ միմեանցից տարբերւում են իրանց ծագումով և զբաղմունքներով, օր. այժմ կան ջրկիքների, հիւսնների, քարտաշների և այլն կաստաները, որոնք իրաւունք չունին միմեանց հետ որևէ յարաբերութիւն ունենալու. օր. միևնոյն ամենից ուտել և խմել և այլն:

Հնդիկների մէջ սկիզբն են առել և զարգացել երկու կրօն. *բրահմաւանութիւն* և *բուդդայականութիւն*: Հնդկաստանի ազգաբնակչութեան ամենամեծ մասը (200 միլիոն) մինչև այսօր էլ բրահմական կրօնին է հետեւում, այն ինչ բուդդայականութիւնը բրահմական կրօնին է հետեւում, այն ինչ բուդդայականութիւնը աշտեղքիչ հետևողներ ունի: Բացի դրանցից կան և մահմեդական հնդիկներ: Բրահմական հնդիկների սրբազան քաղաքը *Բենալէսն* է, Գանգէս գետի ափում: Ամեն տարի այդ քաղաքը ընդհան է, Գանգէս գետի ափում: Ամեն տարի այդ քաղաքը ուխտ են գնում բազմաթիւ հնդիկներ, ինչպէս որ մահմե-

պականները գնում են Մեկկա, իսկ քրիստոնիաները Յրուսաղէմ: Բացի Բենարէս քաղաքից Գանգէսն էլ սրբազան գետն է հնդիկների համար:

Հնդկաստանի բնակիչները գլխաւորապէս պարապում են հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Ոմանք պատրաստում են բրդէ և մետաքսէ զանազան գործուածքներ, օր. շալեր, թաշկինակներ և այլն, բուսական հիւթերից պատրաստում են ներկեր, կրեայից և փղոսկրից զանազան իրեր և այլն:

Հնդկաստանը իր բնութեան հարստութեան և ճանապարհների կանոնաւոր հաղորդակցութեան շնորհիւ ունի հաս ընդարձակ առևտուր: Այդ առևտրով մեծ մասամբ պարապում են անգղիացիները, որոնց պատկանում է զրեթէ ամբողջ Հնդկաստանը:

Հնդկաստանից ուրիշ երկրներ գլխաւորապէս արտահանում են բամբակ, բրինձ, ալմաստ, սսկի, աղ, ցորեն և օֆինում: Արդիւնագործութիւնը դեռ ևս այնքան զարգացած չէ Հնդկաստանում: Հնդիկները թէև պարապում են մի քանի արհեստներով, բայց ապրանքների մեծ մասը ներմուծում է Անգլիայից: Անգղիացիները վերջին ժամանակներս հիմնել են մի քանի գործարաններ, որտեղ մշակում են երկրի հում նիւթերը:

Չնայելով, որ զրեթէ ամբողջ Հնդկաստանը պատկանում է Անգլիայի թագաւորութեանը, սակայն այնտեղ քիչ անգղիացիներ են ապրում: Եղածներն էլ զինւորական աստիճանաւորներ, զինւորներ և վաճառականներ են: Հնդկաստանը կառավարում է Անգլիայի կողմից նշանակւած փոխարքան, որ նրստում է ամբողջ Հնդկաստանի Պալկաթա մայրաքաղաքում:

Անգղիական կալուածները Հնդկաստանում բաժանւում են երկու գլխաւոր տեսակների. ա) անգղիական անմիջական կալուածներ, որոնք կառավարւում են անգղիական նահանգա-

պետներով և բ) Անգլիայից կախումն ունեցող տէրութիւններ: Այդպիսի տէրութիւնների կան ամբողջ Հնդկաստանի զանազան մասերում, որոնք չբնապատւած են անգղիական անմիջական կալուածներով: Հնդկական տէրութիւնները կառավարւում են իրանց հնդիկ իշխաններով, որոնք կոչւում են ռաջաներ (իշխաններ) և մահառաջաներ (մեծ իշխաններ): Այդ իշխանները իրանց ռոճիկները ստանում են անգղիացիներից և առանց նրանց համաձայնութեան ոչինչ չեն կարող անել:

Անգղիացիները ահադին ծառայութիւն են մատուցել Հնդկաստանում Եւրոպական լուսաւորութիւնը տարածելով: Նրանք տեղացի հնդիկների համար հիմնել են բազմաթիւ դպրոցներ և Պալկաթա ու Բօմբէյ քաղաքներում, համալսարաններ:

Սակայն չնայելով այդ հանգամանքին, հնդիկների տշնտեսական դրութիւնը շատ ծանր է, որովհետև նրանք պարտաւոր են անգղիական տէրութեան շատ հարկեր ու տուրքեր վճարել: Հնդկաստանը Անգլիայի համար թէ քաղաքական և թէ տնտեսական մեծ նշանակութիւն ունի: Այդ երկիրը մի շատ լաւ շուկա է անգղիական գործարաններում պատրաստուած ապրանքների համար: Անգղիական արդիւնաբերութեան մի զգալի մասը ամեն տարի սպառւում են Հնդկաստանի բնիկները: Հնդիկների մի մասը շարունակ գաղթում է զանազան երկրներ, օր. Հնդկաշին, Աֆրիկա և Ամերիկա, որտեղ նրանք պարապում են կամ առևտրով և կամ թէ իբրև հասարակ բանւորներ աշխատում են վերոյիշեալ երկրների արդիւնաբերական նշանաւոր կենդրոններում:

Հնդկաստանը բաղկացած է հետեւեալ գլխաւոր մասերից.

ա) Հիմալեան լեռնաշղթայի ստորոտների արևմտեան մասումն է նշանաւոր է Կաշմիրը, որ յայտնի է իւր հռչակաւոր շալերով: Կաշմիրը կախումն ունի անգղիացիներից: Լեռնաշղթայի ստորոտների միջին և արևելեան մասերում յայտնի

են Նեպալ և Բուտան փոքրիկ տէրութիւնները, որոնք բոլորովին անկախ են: Նշանաւոր է նաև Սիկիմ լեռնոտ երկիրը, որի գլխաւոր քաղաքն է Դարջիլիգ: Այս քաղաքը հարուստ անգղիացիների ամառանոցն է, որ Կալկաթա մայրաքաղաքի հետ երկաթուղիով միացած է:

բ) Գանգէս գետի հարթութեան վրայ գտնուում է Բենգալիան, որի գլխաւոր քաղաքն է Կալկաթան: Վերջինս ամբողջ Հնդկաստանի մայրաքաղաքն և ամենանշանաւոր առևտրական կենդրոնն է: Կալկաթան ունի 840,000 բնակիչ, որոնք գլխաւորապէս առևտուր են անում 2ինաստանի հետ: Այս քաղաքը համարւում է նաև Հնդկաստանի հայ գաղութի գլխաւոր կենդրոնը, որ ունի հայ եկեղեցի, ճեմարան և մի քանի բարեգործական ընկերութիւններ: Հնդկաստանի Հայերը մեծ մասամբ զաղթել են Պարսկաստանից, մանաւանդ Նոր-Ջուղայից, որոնք մեծ մասամբ զժրագոյացար մոռանում են մայրենի լեզուն և հետզհետէ ձուլւում տիրապետող անգլիացիների հետ: Այն ինչ Հնդկաստանի հայկական գաղութը մի ժամանակ Հայաստանին թէ քաղաքական և թէ մտաւոր մեծ ծառայութիւն է մատուցել: Այնտեղի Հայերի մեծ մասը պարագում են վաճառականութեամբ և նրանցից շատերը մեծամեծ հարստութիւնների տէր են: Բացի Կալկաթայից քառականշափ հայեր կան նաև Հնդկաստանի Բոմբէյ, Մատրաս և Հնդկաշինի Ռանգուն քաղաքներում և Ճաւա կղզու վրայ, որոնք բոլորն էլ ենթարկւում են Պարսկ-Հնդկաստանի թեմական Հայոց առաջնորդին:

Բենգալիայի միւս քաղաքներից նշանաւոր են Պատնա, որ յայտնի է իր բամբակէ գործուածքներով և օֆիումով: Ալլահաբադ, որ նշանաւոր ամրոց և անգլիական զօրքի կենդրոնն է և Բենարէս, որ հնդիկների սրբազան քաղաքն է: Իւրաքանչիւր հնդիկ պարտաւոր է իր կեանքում դնէ մի անգամ այցելել այդ սրբավայրը: Բենարէսում գտնուում են

մի քանի հարիւր հնդկական մատուռներ և տաճարներ:

գ) Ինդոս գետի հարթութեան վերայ նշանաւոր է Փենջաբ նահանգը, որի գլխաւոր քաղաքն է Լահոր: այս քաղաքը մի առևտրական կենդրոն է, որ միացած է Փեշեւար քաղաքի հետ երկաթուղիով: Փեշեւարը գտնուում է Կաբուլ գետի ափում, նշանաւոր ամրոց է, որ գտնուում է Աւղանիստանի և Հնդկաստանի սահմանագլխում:

դ) Դեկանի բարձրաւանդակի վրայ նշանաւոր են Մադրաս քաղաքը: Բոմբէյ որ Հնդկաստանի առևտրական քաղաքներից մէկն է, ունի բամբակի մեծ առևտուր և մօտ 830,000 բնակիչ:

Դեկանի բարձրաւանդակի հնդկական տէրութիւններից նշանաւոր է Հեյդերաբադը, որ հպատակւում է Անգլիային և ալմաստի մեծ առևտուր ունի: Նրա մօտ է գտնուում և Գօլկոնդա քաղաքը, որը յայտնի իր ալմաստի հանքերով:

ե) Անգլիային է պատկանում և Հնդկաստանի հարաւային զոգմում գտնող Յէյլօն կղզին, որը մի ժամանակ միացած է եղել մայր ցամաքի հետ, իսկ այժմ նրանից բաժանւած է մի նեղուցով: Այդ նեղուցի մէջ գտնուում են մի շարք մանր կղզիներ:

Յէյլօն կղզին լեռնոտ է. նրա ամենաբարձր գագաթը բուդդայականների համար մի սրբազան սար է, որին նրանք բուդդայականների համար մի սրբազան սար է, որին նրանք ամեն տարի ուխտ են գնում: Կղզու բնութիւնը աւելի շքեղ է, քան Հնդկաստանինը և նրա տարածութեան մեծ մասը ծածկուած է անտառներով: Ծառերից նշանաւոր են կոկոսի արմաւենին, քինայի և հացի ծառերը, սուրճը և թէյը: Յէյլօնը յայտնի է նաև իր թանկագին քարերով: Նրա գլխաւոր քաղաքն է Կոլումբօ, որ մի նշանաւոր նաւահանգիստ է Հնդկական օվկիանոսի ափում: Կղզու ազգաբնակչութիւնը բաղկանում է սպիտակներից, հնդիկներից և վեղաւաններից, որոնք կացած է սպիտակներից, հնդիկներից և վեղաւաններից, որոնք երկրազնդի ամենայայտնի վայրենիների մի ցեղն են կաղմում:

Բացի անգղիացիներից Հնդկաստանում մի քանի մանր-կալուածներ ունին նաև փորթուղալացիները և ֆրանսիացի-ները:

Փորթուղալացիներին պատկանում է Գօա քաղաքը, որ գտնւում է Մալաբարեան ափում. իսկ ֆրանսիացիներին մի քանի կտոր հողեր, որոնց մէջ գլխաւոր քաղաքն է Պօնդի-շերի:

Հ Ն Դ Ե Ա Չ Ի Ն

Ասիայում ոչ մի թերակղզի այնքան շատ չէ կտրատւած ծո-ւիքով, որքան Հնդկաշինը: Այդ ծովերը կտրատելով Հնդկաշինի ափերը կաղմում են Տոնգինի, Սիամի և Մալաքալանի ծո-ցերը: Հնդկաշինը մի լեռնոտ և մեծ գետերով ոռոգւած եր-կիր է: Թիրակղզու հիւսիսային լասը ծածկւած է բարձր և դժուարամատչելի լեռներով, որոնք կաղմում են Տիրէթի լեռ-ների շարունակութիւնը: Դէպի հարաւ տարածւելով այդ լեռ-ները հետզհետէ ցածրանում են: Հարաւային Հնդկաշինի տա-րածութեան մեծ մասը բաղկացած է գեղեցիկ հովիտներից: Հնդկաշինի գետերից նշանաւոր են. Իրաւադի, Սուլուէն, Մե-նամ և Կամբօջա: Անձրեւների ժամանակ այդ գետերը յորդա-նում և երկիրը պտղաբեր են դարձնում:

Երկիրը իր նշանաւոր ոռոգման շնորհիւ ունի հոխ բու-սականութիւն և ծածկուած է խիտ անտառներով, որոնք նաւաշինութեան համար բաւականաչափ փայտեղէն են մա-տակարարում: Հնդկաշինն էլ մօտաւորապէս ունի նոյն բու-սականութիւնը և կենդանական աշխարհը, ինչ որ Հնդկաս-տանը:

Անգղաբնակութեան մեծ մասը ապրում է Հնդկաշինի հարաւային մասում: Հիւսիսային Հնդկաշինի անգղաբնակու-թիւնը պատկանում է մօնղոլեան ցեղին, որոնք իրանց լեզուով և

քաղաքակրթութեամբ շատ նման են չինացիներին, իսկ Հնդ-կաշինի հարաւային մասի՝ կամ Մալակկա թերակղզու բնա-կիչները պատկանում են մալայեան ցեղին: Երկրի հիւսիս-ա-րեւմտեան կողմում ապրում են նաև բաւականաչափ հնդիկներ:

Հնդկաշինի տիրապետող կրօնը բուդդայականութիւնն է, բայց մալայացիները կրօնով մահմեդական են: Բնակիչները շատ աշխատասէր ժողովուրդ են և պարագում են գլխաւո-րապէս երկրագործութեամբ:

Հնդկաշինը յայտնի է իր բրինձով, որ ահագին քանա-կութեամբ արտահանւում է ուրիշ երկրներ:

Հնդկաշինի քաղաքներում ապրում են շատ չինացիներ, որոնք գլխաւորապէս պարագում են վաճառականութեամբ և արհեստներով:

Հնդկաշինի արեւմտեան մասը կաղմում է Բիրման, որ պատկանում է անգղիացիներին և բրիտանական Հնդկաստա-նի մի մասն է: Անգղիացիներին է պատկանում նաև Մալակ-կա թերակղզու հարաւային մասը, նրա մօտ գտնւող կղզիե-րով: Անգղիական կայուածների գլխաւոր քաղաքն է Սինգա-պուր համանուն կղզու վրայ, որտեղ կանգ են առնում Եւրո-պայից և Հնդկաստանից դէպի Արեւելեան Ասիա գնացող բո-լոր շոգենաւերը: Հէնց այդ է գլխաւոր պատճառը, որ Սին-գապուրը մեծ, բազմամարդ և առևտրական նշանաւոր քաղաք է:

Հնդկաշինի արեւելեան մասը պատկանում է ֆրանսիացի-ներին և կոչւում է Փրանսիական Հնդկաշին: Արեւելեան մա-սը ամբողջ Հնդկաշինում ամենախիտ աղգարնակութիւն ու-սը ամբողջ Հնդկաշինում ամենախիտ աղգարնակութիւն ու-նեցող երկիրն է: Այնտեղ ապրում են մօտ 25 միլիօն բնա-կիչ: Արեւելեան մասի հողը թէև արեւմտեանից աւելի քիչ պտղաբեր է, բայց նրա բնակիչները աւելի շատ են յառա-ջադիմել թէ քաղաքակրթութեան, թէ արհեստների և թէ վա-ճառականութեան տեսակետից: Այնտեղից արտահանւում են

դէպի օտար երկրներ բաւականաչափ բրինձ և ներմուծւում են գործարանական իրեղէններ:

Փրանսիական բոլոր կալուածները կառավարւում են Փրանսիական հասարակապետութեան կողմից նշանակւած մի գեներալ-նահանգապետով, որ նստում է Սայգօն քաղաքում: Փրանսիական կալուածների ամենանշանաւոր մասը *Տօնկինն* է, որի գլխաւոր քաղաքն է *Գանոյ*:

Անգղիական և Փրանսիական կալուածների մէջ, Հնդկա-
չին թերակղզու կենդրոնում, Մենամ գետի հովտում գտնւում է երկրի միակ անկախ թագաւորութիւնը, որ կոչւում է *Սի-
ամ*: Այդ տէրութիւնը բռնում է Մալակա թերակղզու հիւ-
սիսային մասը, որի բնակիչները պատկանում են մոնղոլեան
ցեղին: Այնտեղ ապրում են նաև բաւական չինացիներ: Սի-
ամի բնակիչները իրանց հարեանների հետ համեմատած, աւե-
լի քաղաքակրթւած ժողովուրդ են: Սիամի թագաւորու-
թեան մայրաքաղաքն է *Բանկօկ*, որի տաճարները յայտնի
են իրանց ճարտարապետութեամբ:

Բանկօկը ունի 200,000 բնակիչ և իր ընդհանուր գե-
ղեցկութեան պատճառով կոչւում է *ասիական Վենետիկ*:

Հ Ն Դ Կ Ա Կ Ա Ն Ա Ր Զ Ի Պ Ե Լ Ա Գ

Հնդկական կամ Մալայեան արշիպելագը գտնւում է
Հնդկաչինի հարաւային և արևելեան կողմերում և բաղկա-
ցած է Փիլիպպեան, Մոլուկեան, Մեծ և Փոքր *Չոնդեան*
կղզիներից: Հնդկական արշիպելագի կղզիները ընդհանրապէս
լեռնոտ են: Նրանց լեռները կազմում են հարաւային Ասիայի
լեռների շարունակութիւնը և զրա համար էլ ենթադրւում են,
որ Մալայեան արշիպելագին պատկանող կղզիները մի ժա-
մանակ միացած են եղել մայր ցամաքի հետ: Նրանց լեռնե-
րը ունին գործող հրաբուխներ և զրա համար էլ կղզիները

վրայ յաճախ պատահում են երկրաշարժներ: Հնդկական ար-
շիպելագի կղզիները դտնւում են հասարակածի մօտ, ունին
տաք և խոնաւ կլիմա, ճոխ բուսականութիւն և կենդանիներ:
Յոյսերից նշանաւոր են բրինձ, արմաւենի, հացի ծառ, շաքա-
րեղեղն, սուրճ, բամբակ, ծխախոտ, թէյ, րինայի ծառ, ըն-
կոյզ, սրբեղ և այլն:

Հնդկական արշիպելագի բոլոր կղզիները միասին վերց-
րած Եւրոպական Ռուսաստանի կէսին հաւասար կլինին. զը-
քանցից մի քանիսը՝ օր. Բօրնէօ և Սումատրա կղզիները ի-
րանց մեծութեամբ Եւրոպական մի բանի տէրութիւններից
աւելի մեծ են:

Այդ կղզիների բնակիչները մեծ մասամբ պատկանում են
մալայեան ցեղին: Դրանց մէջ կան բրիտոնեայ, մահմեդական և
հիթանոս բնակիչներ: Բացի մալայացիներից Հնդկական ար-
շիպելագի կղզիների վրայ ապրում են 2 ինացիներ, Եւրոպա-
ցիներ, Նեգրիտոսներ և այլն:

Հնդկական ամբողջ արշիպելագը բաղկացած է կղզիների հե-
տևեալ 4 խմբերից:

ա) Մեծ *Չոնդեան* խումբ, որի գլխաւոր կղզիները՝
Սումատրա, *Խավա* կամ *Ճաւա*, *Բօրնէօ* և *Ցելեբէս* պատ-
կանում են հոլլանդացիներին, բացառութեամբ Բօրնէօ՝ կղզ-
ղու հիւսիս-արևելեան մասի, որ պատկանում է անգլիացիներ-
ին: Այդ կղզիներից հոլլանդացիների ամենանշանաւոր կղզին
Ճավան է, որի վրայ մօտ 45 թէ գործող և թէ հանդած
հրաբուխներ կան: Ճավայի գլխաւոր քաղաքն է Բատաւիա,
որտեղ նստում է հոլլանդիայի կողմից նշանակւած գեներալ-
նահանգապետը: Վերջինս կառավարւում է Ասիայում գտնւող
հոլլանդական բոլոր կալուածները: Ճավայի հրաբուխներից
նշանաւոր է *Կրակատուա*, որ գտնւում է Սումատրա և Ճաւա
կղզիները միմեանցից բաժանող *Չոնդեան* նեղուցում: 1883
թ. Կրակատուա հրաբուխը սաստիկ վիժեց և ահալին վնաս-

ներ պատճառեց Հնդկական արշիպելագի կղզիներից շատերի ազգաբնակիւթեանը:

բ) Փոքր-Ձոնդեան կղզիները պատկանում են հոլլանդացիներին և այդ կղզիներից միայն *Թիմորի* մի մասը պատկանում է փորթուգալացիներին:

գ) Մոլուկեան կղզիները նոյնպէս պատկանում են հոլլանդացիներին:

դ) Փիլիպպեան կղզիները պատկանում են հիսպանյան Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգներին: Այդ կղզիների գլխաւոր քաղաքն է Մանիլլա, որ յայտնի է իր հռչակաւոր սիգարով (ծխախոտ): Մանիլլան առեւտրական քաղաք է և ունի մօտ 160,000 բնակիչ:

2 ի ն Ա Ս Տ Ա ն

Արեւելեան Ասիայի ամենամեծ մասը բռնում է 2ինաստանի կայսրութիւնը: 2ինաստանի տարածութիւնը 11 միլիոն քառակուսի քիլոմետր է, որի վրայ ապրում են մօտ 400 միլիոն բնակիչ: Իր տարածութեամբ 2ինաստանը հաւասար է ամբողջ Եւրոպական Ռուսաստանին, իսկ ազգաբնակչութեամբ ամբողջ Եւրոպային: 2ինաստանի կայսրութիւնը աշխարհիս ամենամեծ տէրութիւններից մէկն է: Նրա սահմանները կազմում են հիսպանային կողմից Սիբիրը, արեւմտեան կողմից Թուրանը, հարաւային կողմից Հնդկաստանը և Հնդկաշինը, իսկ արեւելեան կողմից Ճապոնական, Արեւելեան 2ինաց և հարաւային 2ինաց ծովերը: Իր տարածութեամբ 2ինաստանը երկրագնդի երրորդ պետութիւնն է: Նրա մէջ մտնում են *Կենդրոնական Ասիան*, *Մանջուրիան* և *Իսկական 2ինաստանը*:

ա) *Կենդրոնական Ասիա*: 2ինաստանի այդ մասը չրջապատուած է լեռնաշղթաներով, որոնցից շատերը մշտական

ձիւնով են ծածկուած: Կենդրոնական Ասիայի մի մասն է կազմում Տիբէթի սարահարթը, որի լեռներից սկիզբն են առնում մի քանի մեծ գետեր, օր. *Կամբոջա*, *Բրամապուտրա*, *Ինդոս*, *Հօանգո* կամ *Խուանխէ* և *Նանցէկեանգ*:

Կենդրոնական Ասիայում է իւր սկիզբն առնում և հոսանքը աւարտում *Թարիմ* գետը, որ թափւում է *Լօք-Նօր* լիճը: 2ինաստանի կենդրոնական մասը չրջապատուած է լեռներով, որոնք երկրի այդ մասի կլիման շորացնում են և չեն թողնում ուկրիանոսների և ծովերի խոնաւութիւնը ներս մտնելու:

Կենդրոնական Ասիան գտնւում է բարեխառն գօտու ամենատաք կիսում, սակայն չնայելով դրան նա ունի խիստ և բաւական դաժան կլիմա, որովհետեւ նրա դիրքը բարձր է: Կենդրոնական Ասիային չրջապատող լեռները, որոնք նրան անջատում են ծովից, միևնոյն ժամանակ առաջ են բերում զգալի տարբերութիւն ցերեկայ և գիշերայ տաքութեան և ամառայ ու ձմեռայ մէջ: Խիստ և դաժան կլիմա ունի մանաւանդ Տիբէթը, որտեղ չնայելով որ արեւոյկը ամառը սաստիկ այրում է, բայց չուարժոտ տեղերում նոյն իսկ ցերեկը ցուրտ է լինում: Օդը այնպէս չոր, նոսր և թափանցիկ է, որ ցերեկն էլ երկնակամարի վրայ կարելի է աստղեր նշմարել: Մթնոլորդի թափանցիկ լինելու պատճառով գիշերը շատ ցուրտ է լինում: Ձմեռը շատ խիստ է լինում, բացառութիւն են կազմում միայն խոր հովիտները, որոնք ունին աւելի մեղմ կլիմա, որովհետեւ չրջապատուած են լեռներով:

Կենդրոնական Ասիայի տարածութեան մեծ մասը անապատային է: Ամենանշանաւոր անապատն է *Գօրի* կամ *Շամօ*, որի մի մասը միայն ծածկուած է կարճ խոտով: Այդտեղ յաճախ ապաստանում են խոտակեր կենդանիներ: Մինչև այսօր էլ այնտեղ կան վայրի ուղտեր, ձիեր, էշեր և լեռնային ուղխարներ: Տիբէթում յայտնի է տիբէթեան եզը, որը այն-

բազմաթիվ կրօնը բուլղալայականութիւն է, որ տիրէթցնները ընդունել են իրանց հարկան հնդիկներէրց: Բուլղալայական կր-
րօնը ծնունդ է առել 7-րդ դարում Քրիստոսի ծննդից ա-
ռաջ: Այդ կրօնի հիմնադիրն էր թագաւորական ծագում ու-
նեցող Սակիա-Մունին կամ Բուլղան: Նրա հետևողները ըս-
կզբում սառտիկ հալածանքներէ են ենթարկել հնդկաստա-
նում, որոնցից շատերը ցրել և տարածել են այդ կրօնը
կենդրոնական և արևելեան Ասիայում: Ոչ մի կրօն այնքան
շատ հետևողներ չունի, որքան բուլղալայականութիւնը: Այդ
կրօնն է, որ մեծ ազդեցութիւն է թողել Տիրէթի վրայ, որը
խրաքանչիւր բուլղալայականի համար համարւում է իբրև մի
սրբազան երկիր: Տիրէթը ունի հազարաւոր վանքեր, որտեղ
ապրում է երկրի ամբողջ ազգաբնակչութեան գրեթէ $\frac{1}{3}$ -կան
մասը: Տիրէթցի խրաքանչիւր ընտանիքի անդամներից մէկը
սովորաբար հոգևորական է, որ կոչւում է լամա: Բոլոր քըր-
մերից կամ լամաներից ամենագլխաւորը կոչւում է ղաշայ-լա-
մա, որ երկրի ամենամեծ հոգևորականն է, համարւում է
Բուլղալայի փոխանորդը և նստում է Հհասսա քաղաքում: Հհաս-
սան աշխարհիս ամենաբարձր դիրք ունեցող քաղաքն է: Ամեն
տարի այդ քաղաքը լցւում է բուլղալայական ուխտաւորներով,
որոնք գնում են այնտեղ իրանց հոգևոր պետին կրօնական յար-
գանքներ մատուցանելու:

բ) Մանջուրիան գտնւում է 2ինաստանի հիւսիսային
կողմում և մի լեռնոտ ու պտղաբեր երկիր է: Նրա տարածու-
թեան մի մասը, որ լաւ է ոռոգւում, ծածկւած է անտառ-
ներով և արօտատեղիներով: Մանջուրիայի լեռները յայտնի են
իրանց հանքային հարստութիւններով: Մանջուրիան ունի մօտ
8 միլիոն բնակիչ, որոնք մեծ մասամբ մանջուրներ են: Ման-
ջուրական ծագում ունի 2ինաստանի ներկայ կայսերական
հարստութիւնը: Գլխաւոր քաղաքն է Մուկդէն, որ ունի մօտ
200,000 բնակիչ: Այդտեղ են թաղւում 2ինաստանի կայսր-

ները: Մուկդէն քաղաքում է անցնում Սիբիրական երկաթու-
ղու Արևելեան-2ինական ճիւղաւորութիւնը: Մանջուրիայի եր-
րորդ քաղաքն է Ալգուն, որ գտնւում է Ամուր գետի ափին,
ռուսական Բլազովսկային քաղաքի մօտ:

գ) Խսկական 2ինաստանը ամբողջ 2ինաստանի կայս-
րութեան ամենահարուստ մասն է, որ գտնւում է Կենդրո-
նական Ասիայի հարաւ-արևելեան կողմում: Խսկական 2ինաս-
տանը Յին-Լուն-Չան լեռնաշղթայով բաժանւում է երկու մա-
սի. հարաւային և հիւսիսային խսկական 2ինաստան:

Հարաւային 2ինաստանը ծածկւած է մի քանի լեռնա-
շղթաներով, որոնք Մեծ կամ Խաղաղ ուկիանոսին մօտենա-
լով հետզհետէ ցածրանում են: Երկրի մակերեսով կազմու-
թիւնը բազմազան է. նա ունի հովիտներ, սարահարթեր և
տափաստաններ: Այդ ընդհանրապէս լեռնոտ երկրի միջովն է
անցնում Ասիայի ամենամեծ գետը՝ Յանցէկեանգը, որ միևնոյն
ժամանակ աշխարհիս ամենամեծ գետերից մէկն է և իր ըս-
կիզքն առնում է Տիրէթից: Այդ գետի մէջ թափւում են մի
քանի խոշոր վտակներ, որոնք հարաւային 2ինաստանի կանո-
նաւոր ոռոգմանը շատ են նպաստում:

Հիւսիսային 2ինաստանի միայն արևելեան մասը լեռնոտ
է, այն ինչ մնացած մասը տափաստաններ և հովիտներ են:
Հիւսիսային 2ինաստանը մի բաւական պտղաւէտ երկիր է,
որի հողը մշակման համար շատ նպաստաւոր է: Դրա համար
էլ հիւսիսային 2ինաստանը մի լաւ մշակւած և բաւական
խիտ ազգաբնակչութիւն ունեցող երկիր է:

Խսկական 2ինաստանը գտնւում է բարեխառն դոտու ա-
մենատաք մասում, որի հարաւային մասը մօտենում է Խեյ-
գետնի արևադարձին: Նրա միայն հիւսիսային մասում լինում
են սառնամանիք և ձիւն: 2ինաստանը իր տաք կլիմայի, լաւ
ոռոգման և պտղաւէտ հողի շնորհիւ աշխարհիս ամենահա-
րուստ և խիտ ազգաբնակչութիւն ունեցող երկիրն է: Նրա ամ-

բողջ տարածութիւնը 4,000,000 քառ. կիլոմետր է, որի վրայ ապրում են մօտ 400 միլիոն բնակիչ. հետեապէս միայն 2ինաստանը ամբողջ Եւրոպայից աւելի շատ ազգաբնակչութիւն ունի: 2ինաստանում կան 4 քաղաքներ, որոնցից իւրաքանչիւր միլիոնից աւելի բնակիչ ունի, իսկ մի քանի հարիւր հազար բնակիչ ունեցող քաղաքները թիւը 40-ի է հասնում:

2ինաստանի նման մի հարուստ երկիր իր բնական բազմազան հարստութիւններով հաղիւ կարողանար կերակրել և բաւականութիւն պատճառել իր բնակիչներին, եթէ նրանք աշխատաւոր և ընդունակ չլինէին այդ հարստութիւնները շահագործելու։ Իւրաքանչիւր չլինացի շատ բարձր է գնահատուած և օգտակար համարում իր հայրենիքի բնական հարստութիւնները։ 2ինաստանի հողը չլինացիները մեծ խնամքով և հոգատարութեամբ են մշակում։ Եթէ որեւէ տեղի ոռոգումը անբաւարար է, նրանք այդ տեղը արհեստական կերպով են ոռոգում։ Իսկ հացահատիկների մշակութեան համար անյարմար հողերը զարձնում են պարտէզներ և բանջարանոցներ։ 2ինացիների համար հողագործութիւնը ամենապատուարեւր ըզբաղմունքն է։ Նրանք գլխաւորապէս ցանում են ցորեն, դաբի, ծխախոտ և ուրիշ հացահատիկներ այն տեղերում, որոնք ունին ցուրտ ձմեռ և տաք ամառ։ Իսկ այգայիսի կլիմա ունին 2ինաստանի միայն հիւսիսային նահանգները։ 2ինաստանի միջին և հարաւային նահանգներում մշակում են բրինձ, բամբակ, չաքարեղէն, պղպեղ, հարաւային պտուղներ թէյ և այլն։ 2ինաստանը ամբողջ աշխարհին թէյ է մատակարարում։ Անասնապահութիւնը բոլորովին զարգացած չէ 2ինաստանում։ Բացառութիւն են կազմում նրա միայն խոզերը և թռչունները։ 2ինաստանը մինչև այժմ էլ հռչակւած է իր մետաքսով, որ ահադին քանակութեամբ արտահանւում է օտար երկրներ։ Չնայելով, 2ինաստանը ունի նաև բաւականաչափ մե-

տալներ, քարածուխ և աղ, բայց դրանք լաւ չեն շահագործւում:

2ինացիները շատ լաւ պատրաստուած են մետաքսէ եւ բամբակեայ գործուածքներ, յախճապական այնօթիներ, թուղթ-
և այլն։ Որովհետեւ 2ինաստանը չըջապատուած է բարձր լեռ-
նաշղթաներով և ուրիշ երկրներից բաժանուած է փոթորկա-
լի ծովերով, դրա համար էլ նրա բնակիչները տասնեակ դա-
շեն ունեցել և ապրել են միմեայն իրանց համար։ Նրանք միշտ
վախեցել են օտար ազգերի հետ յարաբերութիւն ունենալու և
դրա համար էլ միշտ արգելել են թէ օտարների մուտքը իրանց
հայրենիքը եւ թէ օտար երկրներ վնասլը։ Միայն անցեալ դարու
վերջերում եւրոպացիները նրանց բռնի ոյժով ստիպեցին իրանց
հետ առևտրական յարաբերութիւն սկսելու։ 2ինացիներն
էլ ստիպուած եղան եւրոպական ազգերին թող տալ իրանց
երկիրը և առևտրական նաւահանգիստները մտնելու։ Այժմ
թէ եւրոպական և թէ ամերիկական ազգերը հետզհետէ ըս-
կսում են խառնել 2ինաստանի ներքին գործերում։ Օտար
ազգերը 2ինաստանի զանազան քաղաքներում ներկայումս ու-
նին իրանց առանձին թաղերը, երկրում անց են կացրել
երկաթուղիներ, շահագործում են 2ինաստանի զանազան տե-
սակ հանքերը և այլն։ Բայց դրանով չեն բաւականացել եւրո-
պացիները․ նրանք նոյն իսկ նուաճել են 2ինաստանում մի-
քանի հողեր․ օր․ անգլիացիներին պատկանում է Հօնգհօնգ
կղզին, որ գտնւում է շինական Բանտօն քաղաքի դիմաց,
իսկ Գերմանացիներին Կիաօ-Հաուն Գեղին ծովում։ Վերո-
յիշեալ երկու տեղերը եւրոպացիների համար առևտրական մեծ
նշանակութիւն ունին։

Միւս կողմից էլ այժմ սկսել են շինացիները գալ թե՛ օտար երկրներ և այնտեղ իրանց գոյութիւնը պահպանել: Օտար երկրներում շինացիները մեծ մասամբ պարագլում են:

Նշանաւոր առևտրական քաղաք, որ ունի 1 միլիոն բնակիչ։
2 ինացիները իրանց երկրի ներքին առևտրի մէջ մրցակից-
ներ չունին։ Տեանցիներ միացած է հազար վերստ երկա-
րութիւն ունեցող *կայսերական ջրանցքի* հետ, որ աշխար-
հիս ամենամեծ ջրանցքն է։ *Խանգաու*, թէյի մեծ առևտուր
ունի։ *Նանգին*, յայտնի է իր բամբակէ գործուածքներով և
չինական կրթութեան գլխաւոր կենդրոնն է. ունի 500,000
բնակիչ։ *Շանխայ*, 2 ինաստանի յայտնի նաւահանգիստնե-
րից մէկն է։ *Կանտոն* առևտրական քաղաք է և ունի 2 մի-
լիոն բնակիչ։ *Պորտ-Արտուր*, որ պատկանում էր ռուսներին,
բայց ռուս-ճապոնական պատերազմից յետոյ բնկաւ ճապոնա-
ցիների ձեռքը։ Բացի գրանցից 2 ինաստանը ունի նաև ու-
րիշ քաղաքներ, որոնք այնքան էլ մեծ նշանակութիւն չունին։

Կ Ո Ր Է Ա

Մանջուրիայի հարաւ արևմտեան կողմում գտնւում է *Կո-
րէա* լեռնոտ թերակղզին, որ կազմում է մի առանձին տէրու-
թիւն։ Կորէա թերակղզու ամերը շրջապատող ծովերով շատ
են կտրատւած։ Թերակղզու հարաւ-արևմտեան մասը աւելի
տաք է, քան հիւսիս-արևելեանը։ Կորէայի հարաւային
կողմում մշակում են մեծ մասամբ բրինձ, որ բաւական քա-
նակութեամբ արտահանւում է դէպի Ճապոնիա, իսկ հիւսի-
սային կողմում ցորեն։ Կորէան յայտնի է քարածխի, պղնձի
և երկաթի հանքերով, որոնք կանոնաւոր կերպով շահագործ-
ւում են։

Կորէայի կայսերութեան բնակիչները կազմում են *կո-
րէացիները*, որոնք թէև չինացիների ցեղակից են, բայց ի-
րանց արտաբնիկ բաւական տարբերւում են նրանցից։ Կո-
րէացիները իրանց յուսաւորութիւնը մեծ մասամբ փոխ են
առել չինացիներից, սակայն ներկայումս գտնւում են աւելի

ճապոնացիների քաղաքակրթութեան ազդեցութեան տակ։ Ս-
կզբում կորէացիներն էլ չինացիների նման փակ կեանք էին
վարում և խոյս էին տալիս հարոյական ազգերի հետ յարա-
բերութիւն ունենալուց, սակայն այժմ բոլորովին հակառակ
պատկեր կարելի է նկատել այնտեղ։ Նրանք մեծ մասամբ
պարապում են հողագործութեամբ և իրենց երկրի բերքերի
մի մասը արտահանում են դէպի Ճապոնիա։ Կորէայի ամե-
րում գտնւում են մի քանի նաւահանգիստներ, որոնք եր-
բէք չեն սառչում, օր. *Գննգան* և *Փուգան* նաւահանգիստ-
ները։

Կորէայի կայսրութեան մայրաքաղաքն է *Սէուլ*, որը
կայսրի աթոռանիստն է։ Կորէայի ազգաբնակչութեան թիւը
հասնում է մօտ 11 միլիոնի։ Այդ տէրութիւնը ներկայումս
գտնւում է ճապոնիայի քաղաքական ազդեցութեան տակ։

Ճ Ա Պ Ո Ն Ի Ա.

Ճապոնիան Ասիայի ամենա-արևելեան տէրութիւնն է և
և դրա համար էլ նա կոչւում է «ծագող արևի երկիր»։ Ճա-
պոնիան բաղկացած է չորս մեծ և բազմաթիւ մանր կղզի-
ներից։ Մեծ կղզիներն են. *Շսսու*, *Նիպոն*, *Սիկոկ* և *Կիու-
Սիու*։ Բացի գրանցից Ճապոնիային կամ Եապոնիային են
պատկանում նաև *Կուրիլեան* կղզիները հիւսիսային կողմում
և *Ռիու-Կիու* ու *Փորմոզա* կղզիները հարաւային կողմում։

Ճապոնիայի տարածութիւնն է 420,000 քառ. կիլոմե-
տր, որի վրայ ապրում են մօտ 45 միլիոն բնակիչ։ Իր տա-
րածութեամբ Ճապոնիան գրեթէ հաւասար է մեր Կովկասին։

Ճապոնական գրեթէ բոլոր կղզիները ցամաքային են,
այսինքն մի ժամանակ դրանք միացած են եղել Ասիա մայր
ցամաքի հետ և ժամանակի ընթացքում նրանից կտրւել և
բաժանւել են ջրի շնորհիւ։ Այդ կղզիները ընդհանրապէս

լեռնոտ են, ծածկուած են անտառներով և ունին միշտ շարք հանգած ու գործող հրաբուխներ և տաք աղբիւրներ։ Պրա համար էլ Ճապոնիայում յաճախ են ուղատահում երկրաշարժներ։ Հէնց միայն Կուրիլեան կղզիների վրայ գտնուում են մօտ 13 գործող հրաբուխներ։ Այդ հրաբուխներից ամենանշանաւորն է Փուզի-Շամա, որ Ճապոնիայի ամենաբարձր սարն է ($3\frac{1}{2}$ վերստ), տարւայ 10 ամիսը շարունակ ձիւնով է ծածկւած և Ճապոնացիների համար սրբազան սար է համարուում։

Ճապոնիայում յաճախ կրկնուող երկրաշարժները ահազինւմնասներ են սլատճառում նրա ազգարնակութեանը։ Այդ երկրաշարժներին շատ անգամ զոհ են գնում հազարաւոր մարդիկ և աւերակ են դառնում հազարաւոր տներ։

Ճապոնիան աշխարհիս ամենագեղեցիկ երկրներից մէկն է։ Նրա ափերը շատ են կտրատւած շրջապատող ծովերով և ովկիանոսներով և կազմում են բազմաթիւ ծոցեր, նեղուցներ, կղզիներ, թերակղզիներ, հրուանդաններ և այլն։

Ճապոնիային շրջապատող ծովերը նրա կլիման խոնաւացնում են, իսկ լեռները թանձրացնելով ծովային շոգին, գոյացնում են մի շարք կարճ և ջրառատ գետեր ու առուակներ, որոնք շատ լաւ ոռոգում են Ճապոնիայի պտղաւէտ հողը։

Ճապոնիան չունի ցածր հարթութիւններ։ Նրա գետերը կարճ և աննաւարկելի են։ Ղրա համար էլ Ճապոնացիները հազորդակցութիւնը կատարում են ծովերով և յայտնի ծովագնացներ են։

Ճապոնիան ընդհանրապէս գեղեցիկ, խոնաւ և տաք կլիմա ունի, որովհետեւ նրա կղզիների մօտով շարունակ փչում է Կուրօ-Սիւփօ կաշւած տաք հոսանքը։ Կլիմայի տեսակէտից Ճապոնիան կարելի է երկու մասի բաժանել։ Հիւսիսային և հարաւային Ճապոնիա։ Հարաւային Ճապոնիայի կլիման աւե-

լի տաք է, քան հիւսիսայինը։ Իր նշանաւոր կլիմայի շնորհիւ Ճապոնիան ունի ճոխ և բազմազան բուսականութիւն և կենդանիներ։ Բոյսերից նշանաւոր են մշտական—կանաչ ծառերը, գեղեցիկ կամելիա, ճապոնի տերեւատ, թէյի և դափնի ծառ, արմաւենի, բամբուս կամ հնդկեղէն և այլն։ Ճապոնիայի անտառները զարդարուած են մշտական կանանչ ծառերով։ Ճապոնիայի ամբողջ տարածութեան մեծ մասը ծածկուած է այգախիսի անտառներով։ Այգտեղ կարելի է գտնել գրեթէ այն բոլոր կենդանիները, որոնք յաասւկ են Կենդրոնական Ասիային։

Իր նպաստաւոր կլիմայի, օռոգման և հողի պարարտութեան շնորհիւ Ճապոնիան հարուստ երկրներից մէկն է։ Նրա բնակիչները մեծ մասամբ պարասում են հողագործութեամբ։ Ճապոնիայի գրեթէ ամբողջ տարածութիւնը օրինակելի կերպով մշակւած է։

Ճապոնիայի կամ Նապոնիայի ազգաբնակութիւնը բազկացած է Նապոնացիներից, որոնք պատկանում են մոնղոլեան կամ դեղին ցեղին և չինացիների ցեղակից են։ Նրա ամենահին բնակիչները Այնաններն էին, որոնց մնացորդները մինչև այսօր էլ ապրում են Նոսո և Կուրիլեան կղզիների վրայ և կիտավայրերի ժողովուրդ են։ Ժամանակի ընթացքում Ճապոնացիները խառնուել են այնանների հետ։

Ճապոնացիները հատակով ցածր են չինացիներից և ունին աւելի հարթ երես։ Նրանք վերին աստիճանի լուրջ, ընդունակ մարդասէր և աշխատասէր մարդիկ են։

Տիրապետող կրօնը Ճապոնիայում բուդդայականութիւնն է, թէև ճապոնական հին կրօնը՝ Շինտօն դեռ ևս պահպանում է իւր գոյութիւնը և ունի բաւականաչափ հետևողներ։ Այդ հետևողները աստուածացնում են բնութեան ոյժերը և երկրպագում են իրանց նախնիքներին։ Ճապոնիայում կան բազմաթիւ տաճարներ, որոնք շինւած են ամենա-

լաւ տեղերում և չըջատուած են կանաչադարձ ծառերով: Ամենաշատ և ամենահին տաճարները գտնուում են Ճապոնիայի Նախկին մայրաքաղաք *Կիօտոյում*:

Գլխաւորապէս հողագործութեամբ պարապող ճապոնացիները ցանում են մեծ մասամբ բրինձ և բակլա և մեծ խնամքով մշակում են իրանց հողերը: Նրանք պարապում են նաև ձկնորսութեամբ, առևտրով և արհեստներով: Արդիւնագործութիւնը բաւական զարգացած է Ճապոնիայում: Հատ յայտնի են ճապոնական լախճապակին, թղթէ և մետաղի գործուածքները, սրոնք բաւական էժան են և ահագին քանակութեամբ արտահանուում են դէպի եւրոպական զանազան երկրները: Վերջին յիսուն տարւայ ընթացքում ճապոնիան ահագին առաջադիմութիւն է արել իր քաղաքակրթութեամբ և արդիւնագործութեան զարգացմամբ: Ներկայումս ճապոնիայում բազմաթիւ գործարաններ կան, որտեղ պատրաստուում են զանազան տեսակ ապրանքներ: Ճապոնացիները կարողանում են հիանալի կերպով շահագործել իրանց երկրի բնական հարստութիւնները, օր. քարածուխ, երկաթ և ուրիշ մետաղներ: որոնք շատ են նպաստում նրանց առևտրի զարգացմանը: Ճապոնական գործարանների զանազան ապրանքները արտահանուում են նաև դէպի Չինաստան և ասիական ուրիշ երկրներ:

Ճապոնացիները շատ հին ժամանակներից ի վեր Ասիայի քաղաքակրթուած ժողովրդներից մէկն էին: Սկզբում նրանք քաղաքակրթութիւնը, շատ սովորութիւններ և կրօնը փոխ են առել չինացիներից: Վերջիններիս նման ճապոնացիներն էլ սիրում էին փակ կեանք վարել և խոյս էին տալիս եւրոպական ազդերից: Մեզանից մօտ 60 տարի առաջ եւրոպացիները իրաւունք ստացան մուտք գործել ճապոնիա և իրանց քաղաքակրթութիւնը տարածել այնտեղ: Ճապոնացիները սկսեցին ընդօրինակել եւրոպական քաղաքակրթութիւնը: Նրանք եւրոպա-

ցիների նման սկսեցին իրենց երկրում չինեյ երկաթուղիներ, անցկացնել հեռալրաթելեր և եւրոպական ձեւով կազմակերպեցին իրանց դպրոցները, զօրքը և նաւատորմիղը: Ճապոնացիները սկսեցին սերտ յարաբերութիւն ունենալ եւրոպացիների հետ, որոնցից նրանք չափազանց շատ օգտւեցին և այսօր կազմում են Ասիայի ամենաքաղաքակրթուած ժողովուրդը, որը կարող է մրցել եւրոպական շատ ազգերի հետ: Ամեն տարի ճապոնական տէրութեան հաշուով եւրոպայի և Ամերիկայի համալսարաններն են ուղարկւում բազմաթիւ ճապոնացի ուսանողներ, որոնք իրանց հայրենիքի լուսաւորութեան գործին մեծ ծառայութիւն են մատուցանում:

Ճապոնիան Ասիայի միակ երկիրն է, որտեղ կայսրի իշխանութիւնը սահմանափակւած է պարլամենտով: Կառավարութեան ձևը սահմանադրական միապետութիւնն է, որի գլուխն է Ճապոնիայի կայսրը, որ կոչւում է *Միկադօ*: Նրա աթոռանիստն է Ճապոնիայի մայրաքաղաք *Տօկիօ* կամ *Շոդօ*, որ ունի 1,300,000 բնակիչ: Ճապոնիայի կայսրի կամ *Միկադօյի* անձնաւորութիւնը սուրբ է համարուում: Տէրութեան երկրորդ քաղաքն է *Կիօտօ* կամ *Միակօ*, որ նրա հին մայրաքաղաքն է և ունի մօտ 350,000 բնակիչ: Միւս քաղաքներից նշանաւոր են *Սօկոհամա* և *Նակասակի* նաւահանգիստները, որոնք առևտրական յարաբերութիւն ունին աշխարհիս նշանաւոր կենդրոնների հետ:

Վերջին Ռուս-Ճապոնական պատերազմից յետոյ Ճապոնիայի քաղաքական վարկը և ազդեցութիւնը շատ բարձրացաւ: Ներկայումս նրա քաղաքական ազդեցութիւնը շատ զօրեղ է Կորէայի և Չինաստանի տէրութիւնների վրայ:

Սախալին կղզու հարաւային մասն էլ պատկանում է Ճապոնիային:

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐՔՆ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ

Աֆրիկայի նման Ամերիկան էլ գտնւում է հասարակածի երկու կողմերում: Նա միւս մայր ցամաքներից տարբերւում է նրանով, որ ամենաերկար ձգւած մայր ցամաքն է: Հիւսիսից դէպի հարաւ նրա երկայնութիւնն է մօտ 15,000 վերստ, իսկ լայնութիւնը արեւմուտքից դէպի արեւելք ամենալայն մասում 5500 վերստ: Իր մեծութեամբ Ամերիկան մի քիչ փոքր է Ասիայից:

Ամերիկայի ամենահիւսիսային ծայրը Մուրչիսոն հրուանդանն է ($72\frac{1}{2}^{\circ}$ հիւսիսային լայնութեան,) ամենահարաւայինը՝ Փրովարդ ($52\frac{1}{2}^{\circ}$), ամենաարեւմտեանը՝ Իշխան-Վալչիսի հրուանդանը (174° արեւմտեան երկարութեան) և ամենաարեւելեանը Րօզա հրուանդանը (17° արեւմտեան երկարութեան): Ամբողջ Ամերիկայի տարածութիւնն է $38\frac{1}{2}$ միլիօն քառ. կիլոմետր:

Որովհետեւ Ամերիկան ամենաերկար ձգւած մայր ցամաքն է, դրա համար էլ նա անցնում է կլիմայական բոլոր գօտիներով, բացառութեամբ միայն հարաւային Ցուրտ կամ Սառուցեալ գօտու: Կլիմայական տեսակետից Ամերիկան միւս բոլոր մայր ցամաքներից ամենաբազմազանն է:

Ամերիկան չորս կողմից շրջապատւած է ովկիանոսներով, որոնցով նա բաժանւում է միւս մայր ցամաքներից: Արե-

ւելեան մայր ցամաքի արեւմտեան ափից Ամերիկան բաժանւած է Ատլանտեան ովկիանոսով: Այդ ափի հիւսիսային կողմում նա ամենից շատ մօտ է Եւրոպայի այն մասին, որ կոչւում է Նորվեգիա: Նորվեգիայի և Գրենլանդիայի հեռաւորութիւնը միմեանցից 1400 վերստ է: Արեւելեան մայր ցամաքի արեւելեան ափից Ամերիկան բաժանւած է Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսով: Այդտեղ երկու ափերը միմեանց աւելի մօտ են Բեհրինգեան նեղուցում, որոնց հեռաւորութիւնը 100 վերստ է:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ամերիկան բաղկացած է երկու մասերից՝ Հիւսիսային և Հարաւային Ամերիկա, որոնք միացած են միմեանց հետ մի երկար և նեղ ցամաքով, որ կազմում է Գենդրոնական Ամերիկան, Անթիլեան կղզիներով: Գենդրոնական Ամերիկայի ամենանեղ մասը կոչւում է Պանամայի պարանոց: Հիւսիսային և Հարաւային Ամերիկան միմեանցից բաժանւած են Մեկսիկայի ծոցով և Գարայրեան ծովով, որոնք կազմում են Ատլանտեան ովկիանոսի մասերը:

Հիւսիսային Ամերիկայի ափերը շրջապատող ովկիանոսներով շատ են կտրատւած: Նա գտնւում է հիւսիսային կիսագնդում և իր ափերի գծագրութեամբ նման է միևնոյն կիսագնդում գտնող միւս մայր ցամաքներին՝ Եւրոպային և Ասիային: Ընդհակառակը Հարաւային Ամերիկան գտնւում է հարաւային կիսագնդում, նրա ափերը շրջապատող ովկիանոսներով քիչ են կտրատւած և նա իր ափային գծագրութեամբ նման է միևնոյն կիսագնդում գտնող միւս մայր ցամաքներին՝ Աֆրիկային և Աւստրալիային:

Երկու Ամերիկաները միմեանցից տարբերւում են իրանց բնութեամբ, մակերևոյթի կազմութեամբ, կենդանական և բուսական աշխարհներով և այլն: Երկու Ամերիկաների հետ մենք ծանօթանանք առանձին առանձին:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԳԻՒՏԻ ՊԱՏԱՌԻԹԻՆԸ.

Հին ժամանակ Ամերիկան բոլորովին անծանօթ էր եւրոպացիներին: Միայն Տաւներորդ դարում, Քրիստոսից յետոյ հիւսիս-արեւմտեան Եւրոպայի յանդուգն ծովագնացները իրանց նաւերով լողալով հասնում էին մինչեւ Դրենլանդիա կղզւոն և հիւսիսային Ամերիկայի հիւսիս-արեւելեան ափին: Սակայն չնայելով այդ հանգամանքին, Ամերիկայի գոյութիւնը այդ ծովագնացների համար անորոշ մնաց և եւրոպացիները այդ մայր ցամաքի մասին տեղեկութիւն ստացան միայն 1492 թ. երբ Ամերիկան առաջին անգամ յայտնագործեց և գտաւ *Քրիստաֆոր Կոլումբոսը* կամ *Կոլոնը*: Կոլումբոսը ծնուել էր Իտալիայի ձեռնովա քաղաքում և երիտասարդ ժամանակը Իտալիայի թագաւորի մօտ ծառայութեան էր մտել: Նա ինչպէս և նրա ժամանակակից մի քանի նշանաւոր մարդիկ աշխատում էին գտնել Հնդկաստան տանող ամենակարճ ճանապարհը և կարծում էին, որ գրան կարելի է հասնել Եւրոպայից նաւելով ուղիւ դէպի արեւմուտք: 1492 թ. օգոստոսի 3-ին Ք. Կոլումբոսը այդ ուղղութեամբ նաւեց և հոկտեմբերի 3-ին հասաւ Բահամեան կղզիներից մէկին: Դրանից յետոյ Կոլումբոսը գտաւ Անթիլեան կղզիները և Կենդրոնական Ամերիկայի ափերը: Նրա գտած բոլոր կղզիները յետոյ ընդհանուր անունով կոչեցին *Արեւմտեան Հնդկաստան* կամ *Վեստ-Ինդիա*: Կոլումբոսի գտած բոլոր կղզիները դարձան Իտալիայի թագաւորութեան սեպհականութիւնը, ոչից յետոյ սկսեցին այնտեղ գնալ ուրիշ ճանապարհորդներ: Այդ ճանապարհորդներից մէկը՝ Ամերիգօ Վեսպուչին առաջին անգամ նկարագրեց նոր երկրները և կազմեց նրանց քարտէզը: Նրա պատուի համար էլ նոր գտնւած մայր ցամաքը կոչւեցաւ Ամերիկա: Քիչ յետոյ յայտնի դարձաւ, որ Ամերիկայի միւս կողմում գտնւում է մի մեծ ուկիանոս և Ամերիկան ոչ

թէ Հնդկաստանն է, այլ մի բոլորովին նոր երկիր: 1520 թ. իտալանիացի ծովագնաց Մագելլանը Ատլանտեան ուկիանոսից մտաւ Մեծ կամ Խաղաղ ուկիանոսը մի նեղուցով, որ յետոյ նրա անունով կոչւեցաւ Մագելլանի նեղուց և հասաւ Ասիային: Դրանից ճիշտ 100 տարի յետոյ յայտնի դարձաւ և Ամերիկայի ամենահարաւային ծայրը՝ Հօրն հրուանդանը:

Ամերիկան գտնւելուց յետոյ եւրոպական շատ ազգեր ըսկսեցին գաղթել այնտեղ և հիմնել զանազան գաղութներ:

Սկզբում նրանք այդ գաղութները հաստատում էին Հարաւային և Կենդրոնական Ամերիկայի ափերում, իսկ յետոյ սկսեցին դիմել դէպի մայր ցամաքի խորքերը և այնտեղ գնալ նազան հօգեր զբաւել: Եւրոպացիների մեծ մասը մի քանի տասնեակ տարիներից յետոյ կենդրոնացաւ հիւսիսային Ամերիկայում և Հարաւային Ամերիկայի ծայրերում, որտեղ կազմւեցան մի քանի անկախ տէրութիւններ:

Ներկայումս եւրոպական ազգերից շատերը Ամերիկայում ունին իրանց սեպհական գաղութները:

Հ Ի Ն Ս Ի Ս Ա Յ Ռ Ն Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒ-
ԹԻՒՆԸ

Հիւսիսային Ամերիկան շրջապատող ովկիանոսներով աւելի շատ է կտրատւած, քան Հարաւային Ամերիկան: Եւրոպայի և Ասիայի նման նա էլ ունի բազմաթիւ կղզիներ և թերակղզիներ: Հիւսիսային Ամերիկայի արեւելեան ափը աւելի շատ է կտրատւած, քան արեւմտեանը: Հիւսիսային Ամերիկայի ամբողջ արեւմտեան ափով տարածւում է մի լեռնաշղթայ, որ ընդհանուր անունով կոչւում է *Կորդիլերեան*: Այդ լեռնաշղթան սկսւում է Ալիասկա թերակղզուց և շարունակւում է մինչև Հարաւային Ամերիկայի ծայրը: Գրա համար էլ Հիւսիսային Ամերիկայի արեւմտեան ամբողջ ափը ներկայացնում է մի սարահարթ: Կորդիլերեան լեռնաշղթայի արեւելեան ճիւղաւորութիւնները կոչւում են *Ժայռոտ սարեր*, իսկ արեւմտեան լեռները *Կասկադեան* և *Սիեռրաս Ենվադա*: Հիւսիսային Ամերիկայի արեւմտեան ամբողջ սարահարթի ամենաբարձր մասը կազմում է *Մեկսիկայի* սարահարթը: Կորդիլերեան լեռնաշղթայի ամենաբարձր գագաթները գտնւում են Ալիասկա թերակղզու լեռների վրայ, որոնցից ամենանշանաւորն է *Մակ-Կինլէյ* գագաթը (61 $\frac{1}{4}$ վերստ): Ժայռոտ և Կասկադեան լեռները հրաբխային կազ-

մութիւն ունին: Հրաբխային գագաթների մեծ մասը հանգած են: Հիւսիսային Ամերիկայի գործող հրաբուխների մեծամասնութիւնը գտնւում է Ալիասկա թերակղզու, Մեկսիկայի սարահարթի, Կենդրոնական Ամերիկայի, Ալեութեան և Փոր-Անթիլեան լեռների վրայ: Հիւսիսային Ամերիկայի միւս լեռնաշղթաներից յայտնի են Ալլեգանեան լեռները արեւելեան կողմում, որոնք բարձր չեն և ծածկւած են անտառներով:

Ժայռոտ և Ալլեգանեան լեռնաշղթաների մէջ տարածւում է Հիւսիսային Ամերիկայի ամենաառաջին հարթութիւնը, որի հիւսիսային մասը կոչւում է *Հիւսիսային Ամերիկական*, իսկ հարաւայինը՝ *Միսսիսիպիական* հարթութիւն:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՈՌՈԳՈՒՄԸ

Ոռոգման տեսակէտից Հիւսիսային Ամերիկան բաւական նախանձելի պայմանների մէջ է գտնւում: Նա ունի բաւականաչափ լճեր և գետեր, որոնք կանոնաւոր կերպով ոռոգում են Հիւսիսային Ամերիկայի գրեթէ ամբողջ տարածութիւնը: Աշխարհիս ոչ մի մասում այնքան շատ լճեր չկան, որքան Հիւսիսային Ամերիկայում: Այդ լճերը միացած են միմեանց հետ դետերով, որոնք ճանապարհին կազմում են ջրվեժներ: Լճերի մեծ մասը գտնւում է Հիւսիսային Ամերիկայի հիւսիս-արեւելեան մասում: Լճերից նշանաւոր են, *Վերին*, *Միչիգան*, *Հուրոն*, *Էրի* եւ *Օնտարիո*՝ Լաւրենտիոս գետով: Այդ 5 լճերը կազմում են մի առանձին խումբ: Երկրորդ խմբի լճերից նշանաւոր են *Ատաբասկա* և *Մեծ Արջի*, որոնցից գուրս եկող գետակները թափւում մի *Մեկնագի* գետը: Լճերի այդ երկու խմբերի մէջ գտնւում է *Վինիպեգ* լիճը, որից գուրս եկող *Հեշսոն* գետը թափւում է *Հուդզոնի* ծոցը: Բացի այդ լճերից Հիւսիսային Ամերիկայի ամենա-

Հիւսիսային մասը մինչև ցուրտ կամ սառուցեալ ուղիւնս-
սի ավերը հարուստ է բազմաթիւ մեծ և փոքր լճերով, որոնք
գոյացել են մի ժամանակ Ամերիկայի ամբողջ Հիւսիս-արեւ-
ելեան մասը ծածկեալ սառցակոյտերից։ Առհասարակ Հիւ-
սիսային Ամերիկան աղի լճեր քիչ ունի։ Նրանցից նշանաւոր
է միայն Մեծ-Աղի լիճը, որը իր մէջ աւելի շատ աղ է
պարունակում, քան ծովային ջուրը։

Հիւսիսային Ամերիկայի գետերից նշանաւոր են. Միս-
սիսի, որ նրա ամենաերկար գետն է։ Այդ գետի գլխաւոր վտա-
կըն է Միսսուրի, որ իր սկիզբն է առնում Ժայռոտ լեռներից։
Նրա մեւս վտակներից յայտնի են Արկանզաս, Կարմիր եւ
Օհիո գետերը։ Հիւսիսային Ամերիկայի արեւմտեան մասի գե-
տերից նշանաւոր են Իւլոն, Կոլորադո և Կոլումբիա, որոնք
կարճ և աննաւարկելի են և թափւում են Մեծ կամ
Խաղաղ ուղիւնոսը։

ՀԻՍԻՍՏՅՈՒՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՎԼԻՄԱՆ

Հիւսիսային Ամերիկան, ինչպէս Եւրոպան և Ասիան գտ-
նւում է Հիւսիսային կիսագնդում և անցնում է երեք գոտիներ-
ով. սակայն նրա ամենամեծ մասը գտնւում է բարեխառն
գոտիում։ Հիւսիսային Ամերիկայի ցուրտ և բարեխառն գոտի-
ներում գտնուող մասերը աւելի ցուրտ կլիմա ունին, քան Եւ-
րոպայի միևնույն գոտիներում գտնուող մասերը, որի պատճա-
ռը հետեւեալն է. ա) որ Հիւսիսային Ամերիկայի ամենահիւ-
սիսային մասը շատ լայն է և տարածւում է բևեռային սա-
ռոյցներում բ) նրա Հիւսիսային և արևելեան կողմից փշուժ է
ցուրտ հոսանքը և գ) Հիւսիսային Ամերիկան Հիւսիս-արեւե-
լեան ցուրտ բամբակների ազդեցութեանն է ենթարկւած և
արեւմտեան կողմից բարձր լեռներով կտրւած է հարաւ-արեւ-
մտեան տաք հոսանքներից։ Հիւսիսային Ամերիկայի կլիման

մեծ մասամբ ցամաքային է։ Արեւմտեան ափի կլիման արեւե-
լեանից աւելի տաք է։

ՀԻՍԻՍՏՅՈՒՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Հիւսիսային Ամերիկան գտնւելով երեք գոտիներում, ու-
նի այդ գոտիներին յատուկ բոյսերը։ Որովհետև այնտեղ շատ
անձրևներ են գալիս, դրա համար էլ Հիւսիսային Ամերիկան
հարուստ է գլխաւորապէս անտառներով։ Այդ անտառների
ծառերից նշանաւոր են մշտական կանանչ ծառերը։ Հիւսիսային
Ամերիկայի ներքին մասը անապատային է, որովհետև այնտեղ
քիչ անձրևներ են գալիս։ Սակայն այդ անապատային մասը
շատ քիչ տարածւած լին է բռնում։ Հիւսիսային Ամերիկայի
ամենահիւսիսային մասը ծածկւած է մամուռով։

Հիւսիսային Ամերիկայի անտառները Եւրոպական և Ա-
սիական անտառներից տարբերւում են նրանով, որ նրանք
սովորաբար հարուստ են աւելի բազմազան ծառերով,
որոնք խոշոր չափերի են հասնում, քան Եւրոպայում և Ասի-
այում։ Ծառերից նշանաւոր են հաճարի, հասարակ փիճի, տխ-
քի և կաղնի ծառերը և այլն։

ՀԻՍԻՍՏՅՈՒՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՎԵՆԳԱՆԵՐԸ

Հիւսիսային Ամերիկան շուրջ բազմազան կենդանիներ-
նրա կենդանիները շատ իման են Ասիական և Եւրոպական
կենդանիներին, որովհետև Հիւսիսային Ամերիկան, որ Ասիա-
յից այժմ բաժանւած է մի նեղուցով, մի ժամանակ հաւա-
նորէն նրա հետ միացած է եղել և երկու մայր ցամաքներն էլ
միևնույն կենդանիներն են ունեցել։ Հիւսիսային Ամերիկայի
կենդանիներից նշանաւոր են, ամերիկեան բիսոն (վայրիցուլ),
կապիկ, խոշոր եղն, մարգագետնի շուն, Հիւսիսային եղջերու,

դայլ, սև արջ, օձ, սպիտակ կղաքիս, ջրշուն, ջրարջ և այլն, իսկ թռչուններից նշանաւոր են հնդկահաւը և զանազան տեսակի կրծող թռչունները:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱԶԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Հիւսիսային Ամերիկան ունի 100 միլիոնից աւելի բնակիչ: Նրա միայն արեւելեան և հարաւային մասերը ունին խիտ ազգաբնակչութիւն: Մինչև Ամերիկայի գիւտը, (1492 թ.) Հիւսիսային Ամերիկայում ապրում էին մոնղոլեան ցեղին պատկանող *էսկիմոսները* և ամերիկական ցեղին պատկանող *կարմրակաշի հնդիկները*: Վերջիններս էլ բաժանուում էին զանազան ցեղերի և ներկայացնում էին մի քանի, միմեանցից բաւական տարբեր ժողովուրդներ: Այդ ժողովուրդներից միայն *ացտեկները*՝ Մեկսիկայի բնիկները հասան որոշ զարգացման, նստակեաց կեանք էին վարում իրենց գիւղերում և քաղաքներում, պարապում էին հողագործութեամբ և ունէին իրանց նշանադրերը ու մանր տէրութիւնները. իսկ մնացած հնդիկները ինչպէս հին ժամանակ, այնպէս էլ ներկայումս Հիւսիսային Ամերիկայի զանազան մասերում թափառական կեանք են վարում: Ներկայումս էլ հնդիկ տղամարդիկ պարապում են որսորդութեամբ, իսկ նրանց կանայք գլխաւորապէս կատարում են տնային աշխատանքներ: Թափառական հնդիկները ապրում են ծառերի կեղեւներից կամ ամերիկական բխոռնի մօրթուց պատրաստած վրանների տակ և բարչ են տալիս իրանց աննախանձելի գոյութիւնը: Նրանք ներկում են իրանց երեսները զանազան գոյներով, գլուխները զարդարում են բխոռնի եղջիւրներով, թռչունների փետուրներով և այլն:

Չատ անգամ այդ վայրենի հնդիկների զանազան ցեղերի մէջ ծագում են արիւնահեղ կռիւներ, որոնց շնորհիւ նրանց թիւը հետզհետէ քշանում է: Առհասարակ հնդիկը սովոր է

Ֆիզիքական տանջանքների և համբերութեամբ բարչ է տալիս իր գոյութիւնը:

Հնդիկները պաշտում են Մեծ Ոգուն, որ հովանաւորում է նրանց քաջերին և բարի մարդկանց. նրանք հաւատում են նաև հանդերձեալ կեանքին: Հնդիկների թիւը, որ ամբողջ Հիւսիսային Ամերիկայում հասնում է մօտ 14 միլիոնի, ժամանակի ընթացքում—հետզհետէ քշանում է:

Հիւսիսային Ամերիկայի բնիկներն են և էսկիմոսները, որոնք գլխաւորապէս ապրում են բեւեռային արշիպելագի կղզիների վրայ, մայր ցամաքի ամենահիւսիսային մասում և Գրենլանդիա կղզու հարաւ-արեւելեան ափում: Նրանք մեծ մասամբ հեթանոսներ են և պարապում են որսորդութեամբ ու ձկնորսութեամբ:

Այժմ Հիւսիսային Ամերիկայում ապրում են մարդկային երեք՝ սպիտակ, դեղին և սև ցեղերին բնակիչները: Նրա ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{3}{4}$ -կան մասը պատկանում է սպիտակ կամ միջերկրական ցեղին, չնայելով, որ Հիւսիսային Ամերիկայի բնիկները պատկանում են դեղին ցեղին:

Սպիտակ ցեղին պատկանող բնակիչները Հիւսիսային Ամերիկա գաղթեցին 15-րդ դարուց սկսած, երբ Քրիստափոր Կոլումբոսը գտաւ Ամերիկան: Այդ գաղթականութիւնը տևում է մինչև այսօր և հետևապէս սպիտակ ցեղը Ամերիկայում հետզհետէ բազմանում է: Սպիտակ ցեղին պատկանող բնակիչների թիւը Հիւսիսային Ամերիկայում հասնում է մօտ 80 միլիոնի, որոնք մեծ մասամբ եւրոպացիներ են: Դրանցից միլիոնի, որոնք մեծ մասամբ եւրոպացիները և գերմանացիները բնաւնդիւրացիները, ֆրանսիացիները և գերմանացիները բնակւում են Հիւսիսային Ամերիկայի միջին, իսկ իսպանացիները և փորթուգալացիները հարաւային մասում:

Որովհետև Հիւսիսային Ամերիկան նպաստաւոր կլիմա ունի, դրա համար գաղթական եւրոպացիները շուտով ընտելանում են այդ կլիմային: Ժամանակի ընթացքում եւրոպացի-

ները ապրելով Ամերիկայի բնիկների հետ, նրանց հետ խառնել և կազմել են մի բանի խառնուրդ ժողովրդներ, որոնք տարբեր անուններ են կրում. օր. սպիտակների և հնդկների սերունդը կոչւում են *Մետիսներ*, սպիտակների և նեգրների խառնուրդը՝ *Մուլատներ* և նեգրների ու հնդկների խառնուրդը՝ *Քամբոներ*։ Փորժուգայացիների և իտալացիների այն սերունդը, որ ծնուել է Կենդրոնական և Հարաւային Ամերիկայում, բաւական տարբերւում է իսկական եւրոպացիներից։ այդ սերնդին պատկանողները կոչւում են *Կրէոլներ*։

ՀԻՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԲԵՒԵՌԱՅԻՆ ԵՐԿՐՆԵՐԸ

Ամերիկայի մայր ցամաքի հիւսիսային կողմում գտնւում է կղզիների մի մեծ արշիպելագ։ Այդ կղզիները ընդհանուր անունով կոչւում են *Բեւեռային Երկրներ* և բաժանւում են երկու խմբերի. կղզիների առաջին խումբը, որ մայր ցամաքին աւելի մօտ է գտնւում, բաղկացած է մի շարք խոշոր կղզիներից, որոնցից ամենանշանաւորն է *Բաֆֆինի Երկիրը*։ Վերջինս իւր մեծութեամբ աշխարհիս չորրորդ կղզին է։ Կղզիների երկրորդ խումբը բաղկացած է մի շարք մեծ ու փոքր կղզիներից, որոնք գտնւում են առաջին խմբի կղզիներից գէպի արեւելք։ Երկրորդ խմբի կղզիներից ամենանշանաւորն է *Գրենլանդիան*, որ աշխարհիս ամենամեծ կղզին է։

Գրենլանդիա կղզին, որ իր մեծութեամբ զրիթէ հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանի կէսին, ներկայացնում է մի բարձր սարահարթ, որը զրիթէ ամբողջապէս ծածկւած է հաստ սաւոյցով։ Ամառը միայն կղզու ամբողջ մակերևոյթը ծածկող սառցի մի մասը հալւում է և գետակներ ու առւակներ է կազմում։ Այնտեղ երեք ամիս շարունակ արեւ չէ լինում, տիրում է մշտական գիշեր և լուսաւորւում է մեայն հիւսիսայնայնով։ Կղզու վրայ մօտ 9 ամիս ձմեռ է լինում և

երեք ամիս ամառ։ Գրենլանդիա կղզին իր ցուրտ կլիմայի շնորհիւ շատ աղքատ է բոյսերով, որոնք աճում են միմիայն ամառը։ Կենդանական աշխարհը ընդհակառակը այնքան էլ աղքատ չէ։ Կղզու ջրերը լիքն են ձկներով և ջրային կենդանիներով, որոնցից լայտնի են կէտը, ծովացուլը և փօկը։ Աչքի են ընկնում նաեւ կղզու ծովային թռչունները և ցամաքային կենդանիները, որոնցից նշանաւոր են եղջերուն, եղը և սպիտակ արջը։

Գրենլանդիա կղզին պատկանում է դանիացիներին, որոնք թւով փեց հարիւրից աւելի չեն։ Սակայն կղզու իսկական բնակիչները կազմում են մօտ 10,500 *Էսկիմոսներ*։ Էսկիմոսներն ունին կարճ հասակ, կարճ ոտներ ու ձեռքեր, հարթ երես և դեղնաւուն կաշի։ Մառը էսկիմոսները ապրում են կենդանիների կաշուց պատրաստած վրանների տակ, իսկ ձմեռը բնակարաններում, որոնք շինուած են լիւնում քարից և երբեմն էլ ձիւնից։ Նրանք հագնւում են տաք զգեստներ, որոնք պատրաստւում են կաշուց կամ մորթուց։ Էսկիմոսի տնային գլխաւոր կենդանին շունն է, որին նա լծում է իր թեթի սահակը։ Էսկիմոսները իրանց գոյութիւնը գլխաւորապէս պահպանում են ձկնորսութեամբ։ Նրանք որսում են ձկներ, թռչուններ և հիւսիսային եղջերու։

Դանիացիները պարապում են ձկնորսութեամբ և աշխատում են հողագործութիւնը հետզհետէ զարգացնել կղզու վայ։ Նրանց ամենամեծ գաղութն է *Ուպերնիվիգ գիւղը*։ Տարին մի անգամ՝ օգոստոս ամսին Դանիայից գալիս են շոգեհաւեր, որոնք բերում են փոսոր և կղզուց արտահանւում են որսորդութեան արդիւնքները։

ԿԱՆԱԴԱՆ ԵՒ ՆԻՖԱՌՈՆԵՂԷՆԴ

Կանադան և Նիւֆաունդլէնդը կազմում են անգղիական կալուածները Հիւսիսային Ամերիկայում: Նրանց ամբողջ տարածութիւնն է $81\frac{1}{2}$ միլիոն քառ. կիլոմետր, որի վրայ ապրում են 5,750,000 բնակիչ: Այդ երկրները իրանց մեծութեամբ զրեթէ հաւասար են Եւրոպային, բացառութեամբ նրա հարաւային թերակղզիների և գտնւում են միկնոյն լայնութեան տակ, ինչպէս և Եւրոպան: Սակայն չնայելով այդ հանդամանքին, Կանադան և Նիւֆաունդլէնդը աւելի ցուրտ կլիմա և աղքատ բնութիւն ունին, քան Եւրոպան: Վերոյիշեալ երկու երկրները իրանց կլիմայով և բնութեամբ աւելի շատ նման են Սիբիրին, զրա համար էլ կոչւում են ամերիկական Սիբիր:

Կանադան և Նիւֆաունդլէնդը երկու կողմից սահմանափակւած են ովկիանոսներով, որոնք հարուստ են մի քանի չր սառչող նաւահանգիստներով: Կանադան ամբողջ տարին հաղորդակցութիւն ունի Ասիայի և Եւրոպայի հետ: Միայն հիւսիսային կողմից Կանադան, ինչպէս և Ասիայում Սիբիրը, դժուարամատչելի է, որովհետեւ նրա ավերը զրեթէ ամբողջ տարին պատած են սառոյցով:

Կանադայի արեւմտեան կողմում տարածւում են բարձր լեռներ, իսկ մնացած մասը ներկայացնում է մի հարթութիւն, որի մանաւանդ արեւմտեան մասը շատ պտղաբեր է և հարուստ մեծ ու փոքր լճերով: Կանադայի ազգաբնակչութեան մեծ մասը ապրում է արեւելեան մասում՝ ս. Լաւրինտիոս գետի և լճերի ավերում:

Կանադա գաղթող առաջին եւրոպացիները ֆրանսիացիներն էին, որոնք ներկայումս էլ կազմում են նրա ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{1}{3}$ -կան մասը: Կանադայի ֆրանսիացիները մինչև այսօր էլ պահպանել են իրենց մայրենի լեզուն և

ազգային սովորութիւններից շատերը: Փրանսիացիներից յետոյ Կանադա գաղթեցին անգղիացիները, որոնց այժմ պատկանում է այդ երկիրը: Բացի այդ երկու ազգերից ամեն տարի Եւրոպական դանադան երկրներից Կանադա են գաղթում ուրիշ ազգեր էլ, որոնք մեծ մասամբ բնակութիւն են հաստատում երկրի արեւմտեան մասում:

Կանադայի բնակիչները գլխաւորապէս պարապում են փայտի առետրով: Ամբողջ երկրի $\frac{1}{4}$ -կան մասը ծածկւած է անտառներով, մանաւանդ հիւսիս-արեւմտեան կողմում: Այդ անտառները ամեն տարի ահաղին քանակութեամբ փայտ են մատակարարում, որը և կազմում է Կանադայի առետրի գլխաւոր առարկան: Կանադայից ամեն տարի արտահանում են գէպի օտար երկրներ մօտ 70 միլիոն ուրբու փայտ: Բացի փայտի առետրից Կանադայի բնակիչները պարապում են նաև հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Հացահատիկներից մշակում են ցորեն, գարի, հաճար և պտղատու ծառեր:

Որովհետեւ Կանադան անմարդաբնակ հողեր չառ ունի, զրա համար էլ այդ երկրի կառավարութիւնը նոր գաղթականներին բաւականաչափ հողաբաժիններ է տալիս: Սակայն այդ գաղթականների միայն փոքրամասնութիւնը նստակեաց կեանք է վարում, իսկ մեծ մասը իր հողից մի քանի տարի օգտւելուց յետոյ, սկսում է թափառել դէպի ուրիշ նոր հողաբաժիններ: Այդ թափառական հողագործները Ամերիկայում կոչւում են սկվատտերներ: Չատ յայտնի է Կանադայի կաշին, որ ահագին քանակութեամբ արտահանւում է Եւրոպա և Ամերիկայի միւս երկրները:

Կանադայի արեւելեան մասի՝ մանաւանդ Նիւֆաունդլէնդի բնակիչները գլխաւորապէս պարապում են ձկնորսութեամբ: Այդ Նիւֆաունդլէնդը աշխարհիս, ձկներով ամենահարուստ երկրներից մէկն է: Ձկնորսութեամբ պարապում են

ոչ միայն կանադացիները, այլ և եւրոպացիները, որոնք զբւ-
խաւորապէս փրփրուկ կամ բրաձուկ են որսում:

Արդիւնագործութիւնը Կանադայում և Նիւֆաունդլէնդում
զարգացած չէ. այդ երկրները գործարանական ապրանք
ներ են ստանում Անգլիայից և Հիւսիսային Ամերիկայի Մի-
ացեայ Նահանգներից: Զանապարհների հաղորդակցութիւնը,
մանաւանդ գետերով շատ զարգացած է, որը երբեմն խան-
գարում է ջրվէժներով: Ջրվէժներից նշանաւոր է *Էրի* և *Օն-
թարիօ* լճերի մէջ գտնուող *Նիաքարայի* ջրվէժը, որ աշխարհիս
ամենամեծն է:

Կանադան մի կիսանկախ անգղիական գաղութ է, որ
կառավարւում է անգղիական թագաւորից նշանակւած Դենե-
րալ Նահանգապետով: Սակայն այդ երկիրը իսկապէս կառա-
վարւում է ժողովրդից ընտրւած ներկայացուցիչներից կազմ-
ւած պարլամենտով, որը գումարւում է *Օտտավա* քաղաքում:

Կանադայի ամբողջ շրջանը բաղկացած է հետևեալ զբւ-
խաւոր մասերից.

ա) *Հուդզօնի* ծոցի երկիր, որը Կանադայի ամենաըն-
դարձակ և քիչ ազգաբնակութիւն ունեցող մասն է: Այդ եր-
կիրը տարածւում է Ժայռոտ լեռներից մինչև *Հուդզօնի* ծոցը:
Նրա բնակիչները կազմում են էսկիմոսները և հնդիկները,
որոնք պարապում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ:
Այնտեղ եւրոպացի գաղթականներ և քաղաքներ քիչ կան:
1896 թ. *Կլօնդէյկի* շրջանում ոսկու աւաղ, որի պատճառով
բաւականաչափ եւրոպացիներ են գնում այնտեղ ոսկարեր
աւազը շահագործելու: Հուդզօնի ծոցի երկրի մի մասն է
կազմում և *Լաբրադօր* թերակղզին, որը մեծ մասամբ ծածկ-
ւած է անտառներով:

բ) *Քրիտանական Կոլումբիան* մի լեռնոտ երկիր է, որ
գտնւում է Կանադայի արեւմտեան մասում՝ Մեծ կամ Խաղաղ
օվկիանոսի ափին: Այդ երկրի վրայով փչում է տաք հոսանք,

որը երկիրը մշակման համար նպաստաւոր է դարձնում: Այն-
տեղ աճում են բարեխառն գօտու նշանաւոր բոյսերը: Բրի-
տանական Կոլումբիան նշանաւոր է իր անտառներով և ոս-
կու աւաղով, որոնք գլխաւորապէս շահագործւում են այնտեղ
ապրող անգղիացիների շնորհիւ: Ամեն տարի ահագին թւով
գաղթականներ են գնում Բրիտանական Կոլումբիա ոչ միայն
Ֆերոպայից, այլ և *Ասիայից*՝ մանաւանդ *Չինաստանից*: Երկ-
րի գլխաւոր քաղաքն է *Վիկտորիա*, որ գտնւում է *Վանկու-
վէր* կղզու վրայ:

գ) *Իսկական Կանադան*, որ գտնւում է ամերիկական
մեծ լճերի Հիւսիսային կողմում և բռնում է *ս. Լաւրենտիոսի*
գետի հովիտը: Իսկական Կանադան անգղիացիների ամենա-
նշանաւոր կալուածն է Հիւսիսային Ամերիկայում: Նրա կլի-
ման մեղմ է և հողագործութեան համար բաւական նպաս-
տաւոր: Իսկական Կանադայում Եւրոպայի գաղթականների
թիւը ժամանակի ընթացքում հետզհետէ բազմանում է, շնոր-
հիւ այն բազմաթիւ նաւթահողերի, որոնք վաղուց ի վեր
նրան են եկել այդ երկրում: Իսկական Կանադան անգղիա-
ցիների ամենախիտ ազգաբնակութիւն ունեցող կալուածն է
Հիւսիսային Ամերիկայում: Նրա բնակիչների մի զգալի մասը
կազմում են ֆրանսիացիները, որովհետեւ մի ժամանակ դրանց
էր պատկանում Կանադան: Օտտավա գետով Կանադան բա-
ժանւում է երկու մասի. *Վերին Կանադա* կամ *Օնթարիօ*
և *Ներքին Կանադա* կամ *Կվեբէկ*: Վերին Կանադայի գլխա-
ւոր քաղաքն է *Օտտավա*, որ միևնոյն ժամանակ անգղիա-
կան կալուածների ամենագլխաւոր քաղաքն է Հիւսիսային Ա-
մերիկայում: Երկրորդ քաղաքն է *Տորօնտօ*, որ առևտրական
նշանաւոր քաղաք է: Ներքին Կանադայի կամ Կվեբէկի գլխա-
ւոր քաղաքներն են *Կվեբէկ* և *Մոնրէալ*, որոնք կանադեան
առևտրի կենդոններն են:

դ) Նոր *Բրաունշվայգ* և Նոր *Շոտլանդիա*, որոնք

գտնուում են ս. Լաւրենտիոսի գետից դէպի հարաւ: Նոր-Չոտ-լանդիայի գլխաւոր քաղաքն է Հալիֆալս, որը միկնոյն ժամանակ նշանաւոր է իբրեւ շտառչող նաւահանգիստ:

ե) Նիւֆաունդլէնդ կղզին գրեթէ ամբողջապէս ծածկւած է անտառներով, լճերով և ճահիճներով և յայտնի է իր վայրենի գաղաններով և ձկներով: Բնակիչները գլխաւորապէս պարապում են ձկնորսութեամբ և մեծ մասամբ որսում են փրփրուկ կամ բրաձուկ, որից ահագին քանակութեամբ արտահանուում է դէպի Եւրոպա: Նիւֆաունդլէնդ կղզին նշանաւոր է նաև իր շներով, որոնք կոչուում են ջրսոյգ շներ:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԸՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԸ.

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների սահմանները կազմում են հիւսիսային կողմից Կանադան, հարաւային կողմից Մեքսիկան և Մեքսիկայի ծոցը, արեւմտեան կողմից Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսը և արեւելեան կողմից Ատլանտեան ովկիանոսը: Միացեալ Նահանգներին է պատկանում և Ալիսկա լճերակղզին, որ գտնուում է Հիւսիսային Ամերիկայի հիւսիս-արեւմտեան մասում և զնւել է ուսններից: Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների տարածութիւնը հաւասար է 9 միլիոն քառ. կիլոմետրի, որի վրայ ապւովում են մօտ 75 միլիոն բնակիչ: Իրանց տարածութեամբ Միացեալ Նահանգները գրեթէ հաւասար են ամբողջ Եւրոպային:

Մակերևոյթի կազմութեան և ուղղման տեսակետից Միացեալ Նահանգները բաժանուում են երեք՝ միմեանցից տարբեր մասերի.

ա) Միացեալ Նահանգների արեւմտեան մասը մի սարահարթ է, որ գտնուում է Փայլոտ, Կասկադեան և Սիերրանեվադա լեռնաշղթաների մէջ: Այդ սարահարթը չոր ու անտառազուրկ է՝ որովհետև չորս կողմից չորջապատող լեռները

նրան զրկում են ծովային հոգմերից: Միացեալ Նահանգների այդ մասի լեռները հարուստ են ոսկու և արծաթի հանքերով, որոնք բնակիչներին մեծամեծ օգուտներ են տալիս: Նրա գետերը մեծ մասամբ աննաւարկելի են, որոնք թափուում են կամ լճերը և չունին վտակներ, կամ խոր ձորերով հազիւ հասնում են ովկիանոսին, ինչպէս օր. Կոլորադօ և Կոլումբիա գետերը:

բ) Միացեալ Նահանգների արեւելեան մասը ներկայացնում է մի ցածր հարթութիւն, որի վրայ տարածուում են Ալլեգանեան անտառաշատ լեռները: Այդ լեռները հարուստ են քարածխի, աղի և երկաթի հանքերով: Ալլեգանեան լեռնաշղթայից դէպի արեւելք գտնուող ամբողջ տարածութիւնը ուղղուում է մի քանի կարճ, խոր և ջրառատ գետերով, որոնցից նշանաւոր են Հոդզօն, Դելաւեր և Պոտոմակ:

գ) Միացեալ Նահանգների միջին մասը ներկայացնում է մի ընդարձակ հարթութիւն, որ գտնուում է Փայլոտ և Ալլեգանեան լեռնաշղթաների մէջ: Այդ հարթութիւնը դէպի Մեքսիկայի ծոցը հետցնաւ ցածրանում է և ուղղուում է Միսսիսիպի գետով, որի մէջ թափուում են Օհիօ, Միսսուրի, Արկանզաս և Կարոլին վտակները: Միացեալ Նահանգների միջին մասը հարուստ է իր տաք աղբիւրներով և հեղձեղնեղով, բարեբեր հողերով և մարգագետիններով, որոնցից բնակիչները ահագին օգուտներ են ստանում:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները գտնուում են բարեխառն գօտու ամենատաք մասում: Նրանց թէ մակերևոյթի կազմութիւնը և թէ կլիման բազմազան են, որովհետև ահագին տարածութիւն են բռնում: Միացեալ Նահանգների հիւսիսային կողմում լինում է սաստիկ ձմեռ սառնամանիքով և ամիսներով ձիւն է լինում, այն ինչ Ֆլորիդայում մշտական ամառ: Նահանգների արեւելեան կողմում կլիման աւելի ցուրտ է, քան արեւմտեան կողմում: Իր բազմազան կլիմայի շնորհիւ

Միացեալ Նահանգները ունին բազմազան բուսականութիւն և կենդանիներ: Բոյսերից նշանաւոր են հաճար, դարի, ցորեն, եգիպտացորեն, բրինձ, բամբակ, լեղակ, ծխախոտ, շաքարեղէն և պտղատու զանազան ծառեր, իսկ կենդանիներից ջրարջ, քարայծ, կուղբ և որմզդեղն կամ էշաձիկամ:

ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԻ ՊԸՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Միացեալ Նահանգները կազմել են անգղիական այն գաղութներից, որոնք հիմնւել էին 17-րդ դարում Ատլանտիան օվկիանոսի հիւսիս արևելեան ափերում: Այդ գաղութները 18-րդ դարում պատերազմելով Անգղիայի հետ, անկախութիւն և ազատութիւն ձեռք բերին: Այն ժամանակ այդ գաղութները շատ փոքր տարածութիւն էին բռնում և երկր միլիոնից աւելի բնակիչներ չունէին: Եւրոպացի գաղթականների բնակավայրերի արևմտեան կողմում ապրում էին հնդկների բազմազան ցեղերը, որոնք միմիանց հետ շարունակ կռուիւններ էին մղում: Ժամանակի ընթացքում եւրոպացի գաղթականների թիւը հետզհետէ բազմացաւ, նրանք սկսեցին հալածել և ճնշել հնդկներին, որոնց երկիրը մինչև Մեծ կամ Խաղաղ օվկիանոսը գաղթականները տիրեցին: Եւրոպացիները սկսեցին կանոնաւոր կերպով մշակել հողերը, հիմնեցին զանազան քաղաքներ և բազմաթիւ գիւղեր, որոնց ազգաբնակչութիւնը ժամանակի ընթացքում զարմանալի կերպով աճեց: Ներկայումս Միացեալ Նահանգները ունին 75 միլիոն բնակիչ և 30-ից աւելի քաղաքներ, որոնցից իւրաքանչիւրը հարիւր հազարից աւելի բնակիչ ունի: Իրանց բնակիչների շատութեամբ Միացեալ Նահանգները զերազանցում են Եւրոպայի բոլոր տէրութիւններից, բացառութեամբ Ռուսաստանի:

ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Միացեալ Նահանգները իրանց ազգաբնակչութեամբ ամբողջ Ամերիկայում ամենամեծ և ամենազօրեղ տէրութիւնն է: Բնակիչները պատկանում են միջերկրական կամ կովկասեան, նեգրական, մոնղոլական և ամերիկական ցեղերին: Կովկասեան կամ մեջերկրական ցեղին պատկանում են եւրոպացիները, որոնցից նշանաւոր են անգղիացիները, գերմանացիները, իտալացիները, ֆրանսիացիները և այլն: Մոնղոլեան ցեղին պատկանում են այն բազմաթիւ շինացիները, որոնց Միացեալ Նահանգներում պարսպում են բանւորութեամբ: Նրանց թիւը վերջին ժամանակներս այնքան շատացաւ, որ Միացեալ Նահանգների կառավարութիւնը մի յատուկ օրէնքով դժուարացրեց նրանց մուտքը իր երկիրը: Գրադիւսաւոր պատճառը այն հանգամանքն էր, որ շինացի բանւորները չնչին աշխատավարձ են ոտանում և դրանով մրցում տեղացի բանւորների հետ: Նեգրական ցեղին պատկանում են նեգրերը, իսկ ամերիկական ցեղին ամերիկացի բնիկները: Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների արևելեան մասը աւելի խիտ ազգաբնակչութիւն ունի, քան արևմտեանը: Սակայն ներկայումս արևմտեան մասը և Միսսիսիպի գետի հոսանքի մոտ և՛ ազգաբնակչութեամբ խտանում է, որովհետև այդ տեղերի աշխարհագրական դիրքը բնակչութեան համար շատ նպաստաւոր է:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների բնակիչները վայելում են հաւասար իրաւունքներ և միմեանցից տարբերում են միայն իրանց զբաղմունքներով: Տիրապետող կրթութիւնը կաթոլիկ շուէրի. իւրաքանչիւր բնակիչ իրաւունք ունի այն կրօնին հետեւել, որին ինքն է ցանկանում: Սակայն բնակիչների մեծամասնութիւնը պատկանում է բողոքական դաւանութեան, որը բաժանւում է մի քանի լազանդների: Ոչ

մի տէրութիւն այնքան մեծ ուշադրութիւն չէ դարձնում ժողովրդական կրթութեան վրայ, որքան Միացեալ Նահանգների կառավարութիւնը. գրա համար էլ այնտեղ կառավարութիւնը ահադին գումարներ է յատկացնում ժողովրդական և ուրիշ տեսակի դպրոցներ հիմնելու: Այդ տեսակետից աչքի են ընկնում մանաւանդ *Boys' and Girls' Clubs* և *Phi-Yaw-Kee Club* քաղաքները, որոնք բացի դպրոցներից ունին նաև մի շարք գիտական հիմնարկութիւններ:

Միացեալ Նահանգների բնակիչները գլխաւորապէս պարապում են հողագործութեամբ, առևտրով և անասնապահութեամբ: Միացեալ Նահանգներից ստացւում է ահադին քանակութեամբ բամբակ և ծխախոտ: Այնտեղի լեռները հարուստ են իրանց թանգազին մետաղներով, իսկ առանձնապէս Ալլեգանիան լեռնաշղթան նշանաւոր է երկաթով, ալոյ և քարածխով: Արդիւնագործութիւնը շատ զարգացած է այնտեղ: Իրանց առևտրական նաւատորմիցով Միացեալ Նահանգները աշխարհիս երկրորդ տէրութիւնն են կազմում: Առևտրի զարգացմանը շատ են նպաստում երկրի ջրանցքները և ցամաքային ճանապարհները և բացի դրանցից երկու ովկիանոսներով շրջապատւած լինելը, որոնց շնորհիւ Միացեալ Նահանգների բնակիչները յարաբերութիւն ունին Եւրոպայի, Աֆրիկայի, Ասիայի և Աւստրալիայի հետ:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների հասարակապետութիւնը բաղկացած է 49 միմեանցից անկախ հասարակապետութիւններից, որոնք միասին կազմում են մի գաղնակցական հանրապետութիւն: Այդ հասարակապետութիւններից իւրաքանչիւրը ունի իր սեպհական կառավարութիւնը: Դաշնակցութիւնը կառավարւում է մի կօնգրէսով, որը բաղկացած է ժողովրդից ընտրւած պատգամաւորներից: Կօնգրէսն է հրատարակում օրէնքներ պատերազմի, խաղաղութեան, օտար պետութիւնների հետ յարաբերութիւն ունե-

նալու համար և այլն: Նա է որոշում ժողովրդական հարկերը, տուրքերն և մարտերը: Կօնգրէսի հրատարակած օրէնքների գործադրութեան համար հսկում է Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների հասարակապետութեան նախագահը, որ ընտրւում է 4 տարի ժամանակով: Իւրաքանչիւր հասարակապետութեան բոլոր ներքին գործերը կառավարւում է նահանգի բնակիչներից նրա սենատը, որը բաղկացած է նահանգի բնակիչներից ընտրւած պատգամաւորներից: Իւրաքանչիւր նահանգում կամ հասարակապետութեան մէջ գործադիր իշխանութիւնը պատկանում է ընտրւած նահանգապետին:

Բացի 49 նահանգներից կամ հասարակապետութիւններից Միացեալ Նահանգների մէջ է մտնում նաև *Կոլումբիայի* շրջանը, որ անմիջապէս կառավարւում է կօնգրէսով: Կոլումբիայում է գտնւում Միացեալ Նահանգների մայրաքաղաք Վաշինգտօնը, որտեղ գումարւում է կօնգրէսը և ապրւում է հասարակապետութեան նախագահը:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներից նշանաւոր են հետեւեալները.

1) *Մասսաչուզէտ*, որի գլխաւոր քաղաքն է *Բօստօն*: Այս քաղաքը Հիւսիսային Ամերիկայի առևտրական և արդիւնաբերական նշանաւոր կենդրոններից մէկն է, որ ունի մօտ 1/2 միլիօն բնակիչ: Բօստօնում է հրատարակւում «Հալլե-նիք» հայկական շաբաթաթերթը, որ հայկական նշանաւոր թերթերից մէկն է: Քաղաքում և նրա շրջականերում ապրւում են բաւականաչափ հայեր, որոնց մեծ մասը զաղապրւում է Տաճկա հայաստանից: Ամերիկայում ապրող բոլոր հայերի թիւը մօտ 20,000 է, որոնց հոգևոր ներկայացուցիչն է Ամերիկայի Հայ առաջնորդը Ուոթը քաղաքում:

2) *Նիւ-Եօրք*, համանուն գլխաւոր քաղաքով. Նիւ-Եօրքը Ամերիկայից յետոյ աշխարհիս երկրորդ առևտրական քաղաքն է, որի բնակիչները պարապւում են հացի, մսի և եւթի առև-

տրով: Այս քաղաքը Ամերիկայի ամենաբազմամարդ քաղաքն է, որ ունի մօտ $3\frac{1}{2}$ միլիօն բնակիչ:

3) Պենսիլվանիա, որի աղագրնակութեան գլխաւոր տարրը կազմում են գերմանացիները: Նահանգի գլխաւոր քաղաքն է Փիլադելֆիա, որ առևտրական նշանաւոր քաղաք է, ունի 1,200,000 բնակիչ և բազմաթիւ գործարաններ:

Պենսիլվանիա նահանգի երկրորդ նշանաւոր քաղաքն է Պիտսբուրգ, որ մետաղային և նաւթային արդիւնադործութեան նշանաւոր կենդրոններից մէկն է:

4) Մերիլենդ. գլխաւոր քաղաքն է Բալթիմոր, որ յայտնի է ծխախոտի մեծ առևտրով:

5) Վիրգինիա, որի բնակիչները պարապում են ծխախոտի, բրնձի և շաքարեղէնի մշակմամբ:

6) Փլորիդա, յայտնի է իւր հարուստ բնութեամբ:

7) Հիւսիսային-Կարօլինա, չունի նշանաւոր քաղաքներ:

8) Հարաւային-Կարօլինա, գլխաւոր քաղաքն է Չարլստօն, որի բնակիչները պարապում են բամբակի և բրնձի առևտրով:

9) Օհէօ, գլխաւոր քաղաքն է Յինցիննատի, որ յայտնի է երկաթէ մեքենաների գործարաններով: Բնակիչները պարապում են մսի առևտրով:

10) Իլլինոյս, գլխաւոր քաղաքն է Չիկագօ, որ ունի մօտ 2,000,000 բնակիչ: Այս քաղաքը նշանաւոր է մսի, անասունների և փայտի առևտրով:

11) Միսսուրի, գլխաւոր քաղաքն է Սէն-Լուի, որ գլուխում է Միսսուրիի գետի հովտում և առևտրական նշանաւոր քաղաք է:

12) Լուիզիանա, գլխաւոր քաղաքն է Նոր-Օրլէան, որ բամբակի և շաքարի աւաղի առաջին քաղաքն առևտրական է ամբողջ աշխարհում: Քաղաքը ունի 250,000 բնակիչ:

13) Տեխաս, որ Միացեալ Նահանգներից ամենանոսր

աղագրնակութիւն ունեցող տեղն է, որովհետեւ նրա տարածութեան մեծ մասը անապատային է: Այս նահանգի բնակիչները գլխաւորապէս պարապում են անասնապահութեամբ:

14) Միսսիսիպի, որի բնակիչները պարապում են հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ:

15) Նեվադա, հարուստ է արծաթի և քարածխի հանքերով:

16) Իւտա, որի տարածութեան մեծ մասը արհեստական կերպով է ոռոգւում: Նահանգի բնակիչների մեծ մասը ժօրմօն կոչւած կրօնական աղանդին է հետևում: Իւտայի գլխաւոր կենդրոնն է Ալի-Լէի քաղաքը:

17) Կալիֆօրնիա, հասարակապետութեան պտղաւետ նահանգներից մէկն է, որ յայտնի է իր ոսկու և արծիճի հանքերով: Գլխաւոր քաղաքն է Սան-Փրանցիսկօ, որի բնակիչները առևտուր են անում Չինաստանի, Ճապոնիայի և Հնդկաստանի հետ:

Հասարակապետութեան միւս նահանգներից նշանաւոր են Միչիգան, Վիսկոնսին և այլն:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներին պատկանում են Կուբա և Պորտօրիկօ կղզիները Ամերիկայում և Սանդուիչեան կղզիները Ովկիանիայում:

ՄԻՋԻՆ ԿԱՄ ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

Ամերիկա մայր ցամաքի այն նեղ մասը, որ գտնւում է Միացեալ Նահանգներից դէպի հարաւ և նրա արևելեան կողմում գտնւող կղզիները միասին կազմում են Միջին կամ Կենդրոնական Ամերիկան: Ամերիկայի այդ մասը բաղկացած է մի շարք սարահարթներից: Միջին կամ Կենդրոնական Ամերիկան իր կլիմայով, բնութեամբ և աղագրնակութեամբ աւելի նման է Հարաւային, քան Հիւսիսային Ամերի-

կային: Միջին Ամերիկայի մեծ մասը գտնւում է տաք կամ
այրեցեալ գօտիում: Կրա համար էլ այնտեղ գոյութիւն
չունի ձմեռը և անձրևներ գալիս են միայն ամառնային ա-
միսները: Ամենախոնավ կլիման ունին Կենդրոնական Ամերի-
կայի միայն հարաւ-արևելեան մասը և կղզիները, որտեղ փը-
շանում է հիւսիս-արևելեան պասսատը:

Կենդրոնական կամ Միջին Ամերիկայի կլիման, բոյսերը
և կենդանիները բազմազան են: Այնտեղ կան թէ բարեխառն
և թէ այրեցեալ կամ տաք գօտիների բոյսերն ու կենդանի-
ները: Նրա տարածութեան մի խոշոր մասը ծածկւած է ան-
տառներով, որոնք երկրի բնակիչներին բուսականաչափ փայտ
են մատակարարում: Բոյսերից նշանաւոր են շաքարեղէգն,
սուրճ, կակաօ, վանիլ, բրինձ, բամբակ, ծխախոտ, եգիպտա-
ցորեն, ցորեն և հաճար: Կենդանիներից աչքի են ընկնում
կապիկը և եաղուարը, իսկ թռչուններից թռութակը, սոխակը
և այլն:

Միջին կամ Կենդրոնական Ամերիկան ամենից շուտ գը-
տաւ Քրիստափոր Կոլումբոսը: Ամենից առաջ այնտեղ գա-
ղութներ հիմնեցին իսպանացիները, որոնք իրանց գլխաւոր
ուշադրութիւնը դարձնում էին թանգագին մետաղներ ձեռք
բերելու: Թէև նրանք բռնեցին Միջին Ամերիկայի մեծ մասը,
բայց իրանք չէին պարապում հողագործութեամբ, այլ իրանց
հողերը մշակում էին հնդիկների կամ Աֆրիկայից բերած նեգ-
րերի ձեռքով: Տիրապետող իսպանացիները այնքան էլ չէին
ճշում հնդիկներին, այլ իրանց քարոզիչների միջոցով աշ-
խատում էին քրիստոնէութիւնը տարածել նրանց մէջ:

Կենդրոնական Ամերիկայի գրեթէ բոլոր մասերում ազ-
գաբնակութեան մեծ մասը բաղկացած է հնդիկներից և մե-
տիսներից, որոնք վաղ ժամանակներից ի վեր նստակեաց
կեանք էին վարում և պարապում էին հողագործութեամբ:
Քացի հնդիկներից և մետիսներից Կենդրոնական Ամերիկայում

պարում են նաև բուսականաչափ *կրէօլներ*, որոնք համար-
ւում են գաղթական իսպանացիների սերունդը և սակաւա-
թիւ նեգրեր:

Երկրի տիրապետող կրօնը կաթոլիկական դաւանութիւնն
է. բնակիչները պարապում են երկրագործութեամբ, հանքա-
գործութեամբ (արծաթ, ոսկի և թանգագին քարեր) և առ-
ևտրով: 19-րդ դարու սկզբում գաղութների մեծ մասը իրանց
յարաբերութիւնը կտրեցին Իսպանիայի հետ և իրանց համար
կաղմեցին մի քանի անկախ հասարակապետութիւններ: 19-րդ
դարու վերջերին իսպանացիները կորցրին իրանց վերջին գա-
ղութները՝ Կուբա և Պորտորիկօ կղզիները, որոնք անցան
Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների հասարակա-
պետութեան ձեռքը:

Միջին կամ Կենդրոնական Ամերիկայի տէրութիւններից
նշանաւոր են հետևեալները.

ա) Գվատեմալայի հասարակապետութիւն, որի գլխա-
ւոր քաղաքն է Նոր-Գվատեմալա:

բ) Սան-Սալվադորի հասարակապետութիւն, որի մայ-
րաքաղաքն է Սան-Սալվադոր:

գ) Գոնդուրասի հասարակապետութիւն՝ Տեգուցիգալալա
մայրաքաղաքով:

դ) Նիկարագուայի հասարակապետութիւն, որի մայրա-
քաղաքն է Մանագուա:

ե) Կոստա-Ռիկայի հասարակապետութիւն, որի մայրա-
քաղաքն է Սան-Յօզէ:

զ) Խիլատան թերակղզու մի մասը պատկանում է Գոն-
դուրասի անգղիական գաղութին, որի գլխաւոր քաղաքն է
Քելիզ:

է) Մեկսիկայի հասարակապետութիւն:

ՄԵԿՍԻԿԱՅԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Միջին կամ Կենդրոնական Ամերիկայի մեծ մասը բռնում է Մեկսիկայի տէրութիւնը: Իր տարածութեամբ նա կազմում է Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգների $1\frac{1}{5}$ կանգ մասը, սակայն Մեկսիկայի հասարակապետութիւնը իր մեծութեամբ գերազանցում է եւրոպական բոլոր տէրութիւններից, բացառութեամբ միմեայն Ռուսաստանի:

Մեկսիկան ընդհանրապէս ներկայացնում է մի բարձր սարահարթ, որի միջին բարձրութիւնը հասնում է երկու մերստի: Մեկսիկայի լեռները նշանաւոր են իրանց մի քանի հրաբուլիներով, որոնցից ոմանք 5 մերստից աւելի բարձր են և ծածկւած են մշտական ձիւնով. օր. *Օրիզաբա* և *Պուալա-տեպալ* հրաբուլիները: Մեկսիկայի միայն ամերը և ցածր մասերը ունին տաք և խոնաւ կլիմա և ծածկւած են անտառներով: Նրա սարահարթի մեծ մասը ունի չոր կլիմա:

Մեկսիկայի հասարակապետութեան ազգաբնակչութեան թիւը հասնում է $13\frac{1}{2}$ միլիոնի, որի մեծ մասը կազմում են հնդիկները և մետիսները:

Մեկսիկայի նախնական և բնիկ ազգաբնակչութիւնը դեռ Ամերիկայի գիւտից առաջ բաւական բարձր քաղաքակրթութեան էր հասել: Երբ 16-րդ դարու սկզբում իսպանացիները առաջին անգամ մտան Մեկսիկա, նրանք այնտեղ ծանօթացան մի մեծ տէրութեան հետ, որ հիմնել էին հնդիկների ցեղակից *ացտեկները*: Ացտեկները պարապում էին հողագործութեամբ, մշակում էին մի քանի օգտակար բոյսեր, օր. եղիպտացւորեն, գետնախնձոր և բամբակ, քարերից շինում էին զէնքեր և մեծամեծ տաճարներ, որոնց մնացորդները մինչև այսօր էլ պահպանել են իրանց գոյութիւնը:

Սպիտակ ցեղին պատկանում են միմիայն *կրէօլները*: Սրանք նման են հարաւային եւրոպացիներին, թէև նրանց

հասակը ցածր և կաշու գոյնը աւելի թխաւուն է: Կրէօլները սովորաբար նախաձեռնող և եռանդոտ մարդիկ չեն և հապիւ են զիմանում ծանր աշխատանքներին: Բայց շնայելով զրան կրէօլները Մեկսիկայի ազգաբնակչութեան տիրապետող մասն են կազմում, որոնց պատկանում է նրա հողերի մեծ քաժինը: Կրէօլները այդ հողերը մշակում են հնդիկների և մետիսների ձեռքով:

Մեկսիկայի ազգաբնակչութիւնը գլխաւորապէս պարապում է հողագործութեամբ, հանքագործութեամբ և առևտրով: Նրանք մեծ հմտութեամբ մշակում են սուրճ, շաքարեղէն և այլն: Մեկսիկայի հանքերից նշանաւոր է արծաթը: Ամբողջ աշխարհի արծաթի կէսը ստացւում է Մեկսիկայից: Այնտեղ այնքան էլ զարգացած չէ ճանապարհների հաղորդակցութիւնը, որովհետև երկրի մակերևոյթի կազմութիւնը լեռնոտ է:

Մեկսիկան հասարակապետութիւն է, որ իր կազմութեամբ նման է Միացեալ Նահանգների հասարակապետութեանը: Տէրութեան մայրաքաղաքն է *Մեխիկո*, որտեղ նըստում է հասարակապետութեան նախագահը: Մայրաքաղաքը յայտնի է իր ծխախոտի գործարաններով և ունի 400,000 բնակիչ: Երկրորդ նշանաւոր քաղաքն է *Լուի-Պուսոզի*, որի շրջակայքը յայտնի է արծաթի հանքերով: Առևտրական տեսակետից նշանաւոր են նաև *Վերա-Կրուց* և *Ակապուլչո* քաղաքները:

Կենդրոնական Ամերիկայի հարաւային մասը իր տարածութեամբ և ազգաբնակչութեամբ 4 անգամ Մեկսիկայից փոքր է և լեռնոտ երկիր է: Նրա լեռների վրայ մինչև այսօր էլ կան մի քանի հրաբուլիներ, որոնց վիժելը ահագին վնասներ է պատճառում տեղական ազգաբնակչութեանը:

Կենդրոնական Ամերիկայի հարաւային մասում գտնւում են մի քանի անկախ հասարակապետութիւններ, որոնցից աշ-

քի է ընկնում *Պանաման*: Պանամայի հասարակապետութիւնը գտնւում է համանուն պարանոցի վրայ: Հասարակապետութեան *Պանամա* և *Կոլոն* նաւահանգիստները երկաթուղիով միացած են միմեանց հետ: Պանաման գտնւում է Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսի, իսկ Կոլոնը Ատլանտեան ովկիանոսի փոխում: Ներկայումս այդ երկու նաւահանգիստների մէջ անց են կացնում մի մեծ ջրանցք, որ պէտք միայնի Մեծ կամ Խաղաղ և Ատլանտեան ովկիանոսները միմեանց հետ: Պանամայի ապագայ ջրանցքը ահագին նշանակութիւն պէտք է ունենայ առևտրի զարգացման համար, որովհետև դրա շնորհիւ Եւրոպան և Հիւսիսային Ամերիկան հեշտութեամբ առևտրական յարաբերութեան մէջ կմտնեն առհասարակ այն բոլոր երկրների հետ, որոնք գտնւում են Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոսի ափերում:

Պանամայի ջրանցքը Սուէզի ջրանցքից երկու անգամ մեծ պէտք է լինի: Այդ ջրանցքի շինութիւնը սկսել են սրանից 25 տարի առաջ որ մի քանի տարուց յետոյ հաւանօրէն պատրաստ կլինի և զանազան մայր ցամաքների միմեանց հետ ունեցած առևտրական յարաբերութեան ժամանակի տևողութիւնը շատ կկարճացնի:

Վ Ե Ս Տ — Ի Ն Դ Ի Ա

Վեստ-Ինդիա կամ Արևմտեան Հնդկաստան ասելով մենք հասկանում ենք կղզիների այն ընդարձակ արշիպելագը, որ գտնւում է Հիւսիսային և Հարաւային Ամերիկայի մէջ: Արևմտեան Հնդկաստանի կղզիները ընդհանրապէս փոքր են և չբնակաւորւած են խոր ծովերով:

Վեստ Ինդիայի կամ Արևմտեան Հնդկաստանի մէջ մտնում են հետևեալ կղզիները. Մեծ-Անթիլեան (Կուբա, Եամայկա, Հայիթի և Պորտո-Րիկո), Փոքր-Անթիլեան և Բահամեան

խմբերը: Այդ կղզիների մեծ մասը, մանաւանդ Մեծ և Փոքր Անթիլեան խմբերը կազմում են Ամերիկա մայր ցամաքի մասերը, որովհետև մի ժամանակ այդ կղզիները չմիացած են եղել նրա հետ, իսկ ընդհակառակը Բահամեան կղզիները կօրալիան ծագում ունին: Մեծ Անթիլեան խմբի կղզիները թէև լեռնոտ են, բայց չունին հրաբուխներ, որոնք յատուկ են միայն Փոքր Անթիլեան խմբին:

Արևմտեան Հնդկաստանը ընդհանրապէս տաք և խոնաւ կլիմա և ճոխ բուսականութիւն ունի: Իր բուսականութեամբ Վեստ-Ինդիան աշխարհիս ամենահարուստ երկրներից մէկն է: Նրա բոյսերից նշանաւոր են, շաքարեղէն, սուրճ, կակաօ, բամբակ, ծխախոտ և այլն: Արևմտեան Հնդկաստանի կենդանական աշխարհը, ընդհակառակը, շատ աղքատ է: Նշանաւոր են միայն նրա թռչունները և ձկները:

Կղզիների ամբողջ ազգաբնակչութեան թիւը հասնում է մօտ 5 միլիօնի, որը բաղկացած է նեգրերից և մուլատներից: Դրանք պատկանում են կաթոլիկ դաւանութեան:

Արևմտեան Հնդկաստանի բնիկ հնդկիների սերունդը արդէն մեռել է: Կղզիների ազգաբնակչութեան մի զգալի մասը կազմում են եւրոպացիները: Բնակիչները պարագում են հողագործութեամբ և առևտրով:

Արևմտեան Հնդկաստանի կամ Վեստ-Ինդիայի կղզիները պատկանում են հետևեալ տէրութիւններին.

Անգլիացիներին պատկանում են Բահամեան կղզիները, որոնցից Սան-Սալվադորը ամենից առաջ գտաւ Քրիստափօր Կոլումբոսը: Բացի դրանից նրանց է պատկանում նաև Եամայկան և Փոքր-Անթիլեան կղզիների մի մասը:

Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներին պատկանում են Կուբա և Պորտո-Ռիկո կղզիները: Կուբան Արևմտեան Հնդկաստանի ամենախիտ ազգաբնակչութիւն ունեցող կղզին է, որի զլխաւոր քաղաք Հաւաննան նշանաւոր է իր աշխարհահռչակ ծխախոտով:

Փրանսիայի հասարակապետութեան պատկանում են Գվադելուպա և Մարտինիկա կղզիները: 1902 թ. սաստիկ վիժեց Մարտինիկա կղզու Մոն-Պելէ հրաբուլխը, որ ահագին վնասներ պատճառեց նաև նրա հարևան կղզիների բնակիչներին: Այդ հրաբուլխի վիժումը բոլորովին կործանեց Մարտինիկա կղզու դիսաւոր քաղաք Սան-Պիերը:

Հոլլանդացիներին պատկանում են Կուրասաօ և Սուրը Մարտինի կղզիները:

Դանիացիներին պատկանում են Սուրը Թովմասի և Սուրը Խաչի կղզիները:

Հայիթի կղզու վրայ զտնւում են նեգրերի և մուլատների հիմնած երկու անկախ հասարակապետութիւնները.— Հայիթի արևմտեան և Սան Դոմինգօ արևելեան կողմում:

Հ Ա Ր Ա Ն Ա Յ Ի Ն Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

ՀԱՐԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒ-
ԹԻՒՆԸ

Իր ձևով և ափային գծագրութեամբ Հարաւային Ամերիկան նման է Աֆրիկային. նրա հիւսիսային մասը հարաւայինից աւելի լայն է: Հարաւային Ամերիկան շրջապատող ովկիանոսներով շատ քիչ է կտրատւած և դրա համար էլ աղքատ է ծոցերով, թերակղզիներով և ցամաքային կղզիներով: Միայն նրա ամենահարաւային փոքր մասը, որ կոչւում է Հրոյ Երկիր, մայր ցամաքից բաժանւած է Մագելանի նեղուցով:

Հարաւային Ամերիկայի տարածութեան մեծ մասը կազմում են ցածր հարթութիւնները. նա քիչ բարձրաւանդակներ ունի: Ամենաբարձր մասը արևմտեան ամբողջ ափին է, որի վրայով Հորն հրաւանդանից մինչև Պանամայի պարանոցը տարածւած է Անդեան լեռնաշղթան: Անդեան կոչւում է Կորդիլէրեան լեռնաշղթայի այն մասը, որ ամբողջապէս տարածւում է Հարաւային Ամերիկայում: Անդեան լեռնաշղթան բաղկացած է երեք՝ միմեանց զուգահեռական լեռնաշղթաներից, որոնք հասնում են $4\frac{1}{2}$ վերստ միջին բարձրութեան և մեծ մասամբ ծածկւած են մշտական ձիւնով: Այդ լեռնաշղթան ունի թէ հանգած և թէ գործող հրաբուլխներ. հանգած հրաբուլխներից նշանաւոր է Ակոն-կազուա (7 վերստ

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բոյսերի իսկական թագաւորութիւնը ներկայացնում է Հարաւային Ամերիկայի այն մասը, որ բռնում է Ամազոն գետի հովիտը: Ամազոնի հարթութեան վրայ աչքի են ընկնում նրա անտառները: Որովհետեւ Հարաւային Ամերիկայի մեծ մասը գտնւում է տաք կամ այրեցեալ գօտիում և շատ լաւ է ոռոգւած, դրա համար էլ նրա անտառները տաք գօտու անտառներ են: Միայն Հարաւային Ամերիկայի հարաւային մասի անտառները ունին մշտական կանանչ ծառեր:

Հարաւային Ամերիկայի տաք գօտու մէջ գտնուող մասի անտառները աշխարհիս ամենամեծ անտառներն են: Իրանց մեծութեամբ, բուսականութեան հարստութեամբ և փառահեղութեամբ այդ անտառները գերազանցում են Կենդրոնական Աֆրիկայի և նոյն իսկ Հարաւային Ասիայի անտառներից: Այդ անտառների ծառերից նշանաւոր են ամերիկական ընկոյզի ծառը, հարաւային ամերիկական արմաւենին, որի ընկոյզները փոխարինում են փղոսկրին և կաուչուկի ծառը:

Հարաւային Ամերիկայի այն մասերում, որտեղ քիչ անձրեւներ են գալիս, օր. Գվիանայի ներքին մասերում և Բրազիլիայի լեռների ստորոտներում, մեծ մասամբ սավանններ են: Օրինակ՝ գետի հարթութեան սավաննները կոչւում են չիանոսներ: Լա-Պլատայի հարթութիւնը ծածկւած է փամփամներով: Դրանք սովորաբար դուրկ են ծառերից և ծածկւած են կարճ խոտերով: Անդեան լեռնաշղթայի հարաւային մասը ծածկւած է մշտական կանանչ և տերևաշատ ծառերով:

Անդեան լեռնաշղթայի հարաւային մասը ծածկւած է կոնաքերների և փեկոնի անտառներով:

Հարաւային Ամերիկան հարուստ է նաև օգտակար բոյսերով. նրանցից նշանաւոր են քինալի ծառ, կակաօ, կօկի

ծառ (որից պատրաստում են կօկային դեղը) թէյի ծառ, գետնախնձոր, կոկոսի արմաւ, շաքարեղէգն, սուրճի ծառ և այլն:

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵՆԴՐՈՆՆԵՐԸ

Հարաւային Ամերիկան յայտնի է իւր բազմազան կենդանիներով: Այնտեղ առանձնապէս աչքի են ընկնում այն կենդանիները, որոնց կեանքը կապւած է ջրի և անտառի հետ: Կենդանիների բազմազանութեամբ և հարստութեամբ Հարաւային Ամերիկան մեծ մասամբ նման է միայն Աֆրիկային: Սակայն Հարաւային Ամերիկայի կենդանիները այնպէս խոշոր չեն, ինչպէս Աֆրիկայում:

Որովհետեւ Հարաւային Ամերիկայի մեծ մասը ծածկւած է անտառներով, դրա համար էլ այնտեղ աչքի ընկնող բազմազանութիւն են ներկայացնում մեծ մասամբ անտառային կենդանիները: Այդ կենդանիների մեծ մասը կարողանում է մագլցել ծառերի վրայ և իր ամբողջ կեանքը անցկացնել դրանց վրայ. այդպէս են օրինակ ամերիկական կապիկները և ուրիշ կենդանիներ: Հարաւային Ամերիկան նշանաւոր է նաև իւր թռչուններով, որոնց մէջ աչքի են ընկնում մանաւանդ թութակները: Հայլամի ամենախոշոր տեսակի հայրենիքն էլ Հարաւային Ամերիկան է:

Հարաւային Ամերիկայի բարձրաւանդակներն և սարահարթերը աղբաւ են կենդանիներով: Այդ մասերի կենդանիների մէջ աչքի են ընկնում անսպասաւոր ուղտերը կամ լամաները, իսկ գիշատիչ թռչուններից՝ պատկուճները:

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԱԶԳԱՐՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Հարաւային Ամերիկան իր ազգաբնակիւթեան թւով և խտութեամբ միւս մայր ցամաքների վերաբերմամբ նախա-վերջին տեղն է բռնում: Նրա ամբողջ տարածութիւնն է 17,-850,000 քառ. կիլոմետր, որի վրա ապրում են մօտ 40 մի-լիոն բնակիչ: Նօսր և աւելի քիչ ազգաբնակիւթիւն ունի Հարաւային Ամերիկայի վերաբերմամբ միայն Աւստրալիան: Հարաւային Ամերիկայի միայն ափային երկրները ունին խիտ և մեծ ազգաբնակիւթիւն, իսկ ներքին մասերը բոլորովին հակապատկեր են ներկայացնում:

Նրա ժամանակակից ազգաբնակիւթիւնը պատկանում է երեք ցեղերի. գեղին, սպիտակ և սև: Դեղին ցեղին պատկա-նում են Հարաւային Ամերիկայի նախնական բնակիչները՝ *հնդկները*, որոնց մեծ մասը թափառական կեանք է վա-րում և ապրում է գլխաւորապէս անտառներում, իսկ միւս մասը նստակեաց կեանքի է սովոր, պարապում է հողա-գործութեամբ և մի քանի տէրութիւններ էր կազմել նոյն իսկ այն ժամանակ, երբ եւրոպացիները դեռ ոտը չէին դրել նրանց երկրը: Օր. Պերուի հնդիկները, որոնք կոչւում էին *ինկաներ*, Ամերիկայի գիւտից մի քանի դար առաջ ունէին իրանց սեպհակաւն տէրութիւնը և հասել էին բա-ղաբակրթութեան բարձր աստիճանին: Ներկայումս Հարաւային Ամերիկայի բոլոր հնդիկների թիւը հասնում է $5\frac{1}{2}$ միլիոնի որոնցից 2 միլիոնը նստակեաց կեանք են վարում և հողա-գործութեամբ պարապում: Նրանք բաժանւում են մի քանի ցեղերի, որոնք խօսում են բաւական տարբեր բառաւորներով: Նրբ եւրոպացիները մօտան Հարաւային Ամերիկա, հնդիկներին տէրութիւնները կորցրին իրանց անկախութիւնը և նրանց տեղ հիմնեցին եւրոպական գաղութներ:

Սպիտակ ցեղին պատկանում են Հարաւային Ամերիկա-յում ապրող եւրոպացիները, որոնք սկսել են այնտեղ գաղ-թել 16-րդ դարուց ի վեր: Ամենից առաջ Հարաւային Ամերիկա գաղթեցին իսպանացիները և փորթուգալացիները, որոնք բռնեցին նրա տարածութեան մի զգալի մասը: Բայց վերջերս սկսեցին այնտեղ գաղթել և բաւականաչափ խտա-յացիներ, գերմանացիներ, հրէաներ և այլն: Սպիտակ ցեղին պատկանող բնակիչների թիւը Հարաւային Ամերիկայում հաս-նում է մօտ 11 միլիոնի:

Սև ցեղին պատկանում են նեգրերը, որոնք Հարաւային Ամերիկա են գաղթել եւրոպացիների շնորհիւ: Նեգրերը, որոնց թիւը հասնում է 4 միլիոնի, գլխաւորապէս պարա-պում են մշակութեամբ:

Սպիտակները, հնդիկները և նեգրերը միասին կազմում են Հարաւային Ամերիկայի ամբողջ ազգաբնակիւթեան կէսը. միւս կէսը բաղկացած է մետիսներից և մուլատներից:

Իսպանացիների և փորթուգալացիների հիմնած գա-ղութները 19-րդ դարում իրանց համար կազմեցին մի քանի անկախ տէրութիւններ, որոնք ընդհանուր գծերով շատ նման են միմեանց: Դրանց բնակիչները քրիստոնեայ են և պատ-կանում են կաթոլիկ դաւանութեան. բացառութիւն են կազ-մում հնդիկները, որոնք հեթանոսներ են:

Հարաւային Ամերիկայի ազգաբնակիւթեան մեծ մասը պարապում է հողագործութեամբ և անասնապահութեամբ. այնտեղ արդիւնաւորութիւնը շատ քիչ է զարգացած և գործարանաձան ապրանքների մեծ մասը ներմուծւում է Եւրոպայի դանադան երկրներից և Հիւսիսային Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներից:

Հարաւային Ամերիկայում գաղութներ ունին անգլիացի-ները, հոլանդացիները և ֆրանսիացիները:

Հարաւային Ամերիկայում կան 10 միմեանցից անկախ

հասարակապետութիւններ, որոնք հետեւեալներն են. Վենեցուելլա, Կոլումբիա, Հասարակած կամ Էկուատոր, Պերու, Բոլիվիա, Զիլի, Արգենտինա, Պարագվայ, Ուրուգվայ եւ Բրազիլիա:

Վ Ե Ն Ե Յ Ո Ւ Ե Լ Լ Ա

Վենեցուելլայի հասարակապետութիւնը գտնուում է հարաւային Ամերիկայի հիւսիս-արեւմտեան կողմում և բռնում է Օրինօկո գետի հովիտը: Այդ երկիրը իր բնութեամբ, մակերևոյթի կազմութեամբ և կլիմայով բաղմազան է: Վենեցուելլայի մեծ մասը լեռնոտ է և բարձր, իսկ փոքր մասը հարթութիւն: Նրա լեռները ծածկւած են անտառներով, որոնցից երկրի բնակիչները մեծամեծ օգուտներ են ստանում: Վենեցուելլան ունի բաւական ճոխ բուսականութիւն և խոշոր կենդանիներ: Բոյսերից նշանաւոր են սուրճ, կակաօ և ծխախոտ, որոնք կազմում են Վենեցուելլայի գլխաւոր հարստութիւնը:

Իր տարածութեամբ Վենեցուելլան Փրանսիայից երկու անգամ մեծ է, իսկ բնակիչների թիւը հասնում է $2\frac{1}{2}$ միլիօնի: Երկրի աղգաբնակութիւնը բաղկացած է եւրոպացիներից, կրէօլներից, մուլատներից, մետիսներից, հնդիկներից և նեգրերից: Բնակիչների մեծ մասը ապրում է Վենեցուելլայի հիւսիս-արեւմտեան կողմում, որտեղ և գտնուում է տէրութեան Կարալաս մայրաքաղաքը: Կարալասը հասարակապետութեան նախագահի աթոռանիստն է:

Նշանաւոր է նաև Հազուայրա նաւահանգիստը:

Վենեցուելլայի հասարակապետութեան հարաւ-արեւելեան կողմում գտնուում է Գվիանա կոչւած երկիրը, որ պատկանում է եւրոպական երեք տէրութիւններին՝ Անգլիային, Հոլ-

լանդիային և Ֆրանսիային: Այդ երկիրը իր բնութեամբ և աղգաբնակութեամբ նման է Վենեցուելլայի հարեան մասին: Եւրոպացիները հազիւ են կարողանում ընտելանալ Գվիանայի խոնաւ և տաք կլիմային:

Գվիանայի արեւմտեան մասը պատկանում է անգլիացիներին և նրա գլխաւոր քաղաքն է Ջորջթաուն, միջին մասը պատկանում հոլլանդացիներին և յայտնի է Պարամարիբօ քաղաքով, իսկ արեւելեան մասը Ֆրանսիացիներին, որի գլխաւոր քաղաքն է Կայէննա:

Գվիանա երկիրը ընկած է Վենեցուելլայի և Բրազիլիայի հասարակապետութիւնների մէջ:

Բ Բ Ա Զ Ի Լ Ի Ա

Բրազիլիայի հասարակապետութիւնը իր մեծութեամբ առաջին տեղն է բռնում Ամերիկայի տէրութիւնների մէջ: Միացեալ Նահանգներից յետոյ, իսկ հարաւային Ամերիկայում իր մեծութեամբ, բնակիչների թիւով և բնութեան հարստութեամբ առաջին տէրութիւնն է, որ բռնում է մայր ցամաքի տարածութեան զրեթէ կէս մասը: Իր տարածութեամբ Բրազիլիան մի քիչ փոքր է Եւրոպայից և ունի մօտ 16 միլիօն բնակիչ: Բնութեան տեսակետից նա բաժանուում է երկու մասի. հիւսիսային Ամազոնեան հարթութիւն և հարաւային Բրազիլիական լեռնաստան:

Բրազիլիայի նշանաւոր գետն է Ամազոնը որ աշխարհիս ամենամեծ գետն է իր ջրառատութեամբ: Նա ունի միշտ ջրառատ վտակներ, որոնք կանոնաւոր կերպով ոռոգում են Բրազիլիայի տարածութեան մեծ մասը: Ամազոնը նաւարկելի գետ է, որ իր սկիզբն է առնում Անդեան լեռնաշղթա-

ից: Նրա աջակողմեան վտակները նշանաւոր է Մաղէշրան,
իսկ ձախակողմեան վտակները՝ Ռիօ-Նեգրոն:

Բրազիլիայի տարածութեան մեծ մասը ծածկւած է խիտ անտառներով, որոնք կոչւում են սելվասներ: Դրանք աշխարհիս ամենամեծ անտառներն են, որոնք հարուստ են կաուչուկով և ներկի ծառերով: Բոյսերից նշանաւոր են. բրինձ, եգիպտացորեն, կակաօ, սուրճ, թէյ, շաքարեղէն, բամբակ և այլն: Գնեգաններից նշանաւոր են ձիւ և կովը: Բրազիլիայի ագլագարնակութիւնը բաղկացած է նեգրերից, մետիսներից մուլատներից, կրէօլներից և զահազան եւրոպացիներից: Դրանց մեծ մասը՝ պարապում է հողագործութեամբ: Բրազիլիայի լեռները հարուստ են ոսկով, ալմաստով և ուրիշ թանկագին քարերով, որոնք Բրազիլիայի առևտրի զարգացմանը շատ են նպաստում: Այնտեղ զարգացած է մանաւանդ սուրճի առևտուրը: Բրազիլիան այնքան սուրճ է տալիս, որքան միւս բոլոր երկրները միասին: Այնտեղից ամեն տարի արտահանում են 200 միլիօն բուլբու սուրճ: Բրազիլիայի հասարակապետութեան մայրաքաղաքն է Ռիօ-դը-ժանէյրօ, որ ունի 525,000 բնակիչ: Այս քաղաքը սրճի առևտրի կենդրօնն է: Բրազիլիայի միւս քաղաքներից նշանաւոր են Բազիա կամ Սան-Սալվադօր, որ նշանաւոր է շաքարի առևտրով, Պերնամբուկօ և Պարա, որոնք յայտնի են բամբակի և փայտի առևտրով:

ԿՈԼՈՒՄԲԻԱ, ՊԵՐՈՒ, ԷԿՈՒԱԾՕՐ, ԲՕԼԻՎԻԱ ԵՒ ՉԻԼԻ

Կոլլաբրայի, Էկուատորի, Պերուի, Բօլիվիայի և Չիլի հասարակապետութիւնները գտնուում են Անդեան լեռնաշղթայի լեռնային շրջանում։ Լեռնաշղթայի արևելեան կողմը ծածկւած է անտառներով և լաւ է ոռոգւած։ Այնտեղից են սկիզբն առնում Օրինօկօ, Ամազոն և Պարագվայ գետերի բազմա-

Թիւ վտակները: Վերոյիշեալ 5 հասարակապետութիւնները
կլիման բազմազան է: Դրանց միայն այն մասն է լաւ ոռոգ-
ւում, որ գտնւում է Մեծ կամ Խաղաղ ուկիանոսի ափերում
և հարուստ է խիտ անտառներով: Կլիմայի բազմազանութեան
շնորհիւ բոյսերն ու կենդանիներն էլ բազմազան են. բոյսե-
րից նշանաւոր են շաքարեղէվն, բամբակ, բրինձ, գետնախըն-
ձոր, գարի, քինայի ծառ, կաուչուկ և այլն: Կենդանիներից
աշքի են ընկնում այն բոլոր տեսակները, որոնց կարելի է
պատահել Գլխանայում և Ռազլիլիայում: Անդեան լեռնաշղթան
հարուստ է սոկու, սլինձի, լուսնոսկու, արծաթի և ուրիշ
թանգագին քարերի հանքերով:

Անդեան լիճնաշղթայի հինգ հասարակագետությունները ազգաբնակչությանը բազմապատկերում է հույսերից և մեծությամբ։ Այստեղից հեն-
ված թիւ է կրէօների և եւրոպացիների թիւը։ Այնտեղից հեն-
վելով միջին տարիքի կիսավայրենի դրութեան մէջ են գտնուում։
Զգալի վարդապետան հասել էին միջին եւրոպացիների մոտորը
Պերուի հնդիկները, որոնք կոչուում էին ինկաներ։ Ինկաներն
էլ այնպիսի տէրութիւն ունէին ինչպէս Մեհիկայի պետե-
կաները։ Նրանք մի ժամանակ այնքան զօրեղացի էին, որ ի-
րանց հարկաւ ցեղերին նուաճել էին։ Նրանք այնքան քաղա-
քակրթուել էին, որ շինում էին կամուրջներ, վամբարաններ,
վեպեցիկ բանդակներով տաճարներ և այլն։ 16-րդ դարում
խաղանայիները նուաճեցին ինկաներին և իրանց քաղաքի-
ների շնորհիւ նրանց մէջ տարածեցին քրիստոնէությունը։

Առդեան լեռնաշղթայի հինգ հասարակապետութիւններում հողերի մեծ մասը պատկանում է կրէօլներին, որոնք կազմում են երկրի ազնուականները: Յրէօլների հողերը մեծ մասամբ մշակում են հնգիկները, մետեսները և շինացի բան-ւորները: Հինգ հասարակապետութիւնների բնակիչները պա-րապում են հողագործութեամբ: Արտաքին առևտուրն էլ շատ

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0429621

20532